د افغانستان فرهنګ ته اوښتي زيانونه

لیکوال

محمد اسمعیل یون

Download from:aghalibrary.cm

کتاب پېژندنه

د کتـــاب نــــوم:	د افغانستان فرهنگ ته اوښتي زيانونه
ليـــکـــــــوال:	پوهيالی محمد اسمعيل يون
خــپــــرنـــدوی:	يون کلتوري يون
چـــاپــشمـــېر:	۱۰۰۰ ټوکه
لــومـــړی چاپ:	۱۳۷۲ل کال
دويـــم چـــاپ:	۱۳۸۷ل کال
د ليـــکـــوال پرله پسې نومره:	(۱۱)
د خـــپرنـــدوی پرله پسې نومره:	(۱۱)
کـــمـــــپوزر:	ضياءالرحمن ضياء

نیولیک

ګڼه	سرلیک	مخ
۱	د دویم چاپ سریزه	۱
۲	سریزه	۴
۳	ښوونځي	۷
۴	د لوړو زده کړو مرکزونه	۱۴
۵	د افغانستان د علومو اکاډمي	۳۳
۶	دولتي فرهنګي ټولنې	۳۹
۷	خپلواکې فرهنګي ټولنې	۴۸
۷	ننداري او سینماوې	۵۱
۸	ملي موزیم او نور موزیمونه	۵۵
۹	ملي آرشیف	۷۸
۱۰	ملي ګالري	۸۱
۱۱	نندارتونونه	۸۵
۱۲	څلي او منارونه	۸۹
۱۳	تاریخي ودانۍ	۹۵
۱۴	بیهقي کتاب خپرولو موسسه	۹۸
۱۵	عامه کتابتون	۱۰۲
۱۶	راډیو او ټلویزیون	۱۲۱
۱۷	اخبارونه او مجلې	۱۲۸
۱۸	چاپخونې (مطبعې)	۱۳۴
۱۹	پایله (نتیجه)	۱۴۰
۲۰	اخځلیکونه	۱۴۳
۲۱	د محمد اسمعیل یون لنډه پېژندنه	۱۴۸

د دویم چاپ سریزه

دا اثر (د افغانستان فرهنګ ته اوښتي زیانونه) د افغانستان پر کلتوري شتمنیو د راغلي ناتار یو دردونکی داستان دی. زه (یون) د دې اثر لیکوال، د دې غمجن داستان یو عیني لیدونکی او کتونکی یم، پر هېواد او کابل باندې د جګړې په ټول بهیر کې زه د خپل هېواد په غېږه کې پاتې شوی یم، څه چې تېر شوي او څه چې ما لیدلي، ټول نه، خو هغه څه چې زما قلم یې د لیکلو وس درلود، هغه مې لیکلي دي، په تېره بیا زمونږ پر کلتوري شتمنیو راغلی ناتار.

کېدی شي نورو خلکو هم دا ډول مسایل لیکلي وي او یا یې ولیکي، خو هغه څه چې ما لیکلي د پېښو د یو عیني شاهد په توګه زما درد هم په کې منعکس شوی، نور به یې تر ما ډېر ښه تحلیلي، هراړخیز او بشپړ ولیکي، خو کوم درد، چې له دې غملړلو پېښو ما اخیستی او کېدی شي قدرمن لوستونکي یې په دې اثر کې محسوس کړي، د نورو په دا ډول اثارو کې کېدی شي دا ډول درد احساس نه شي.

ما که همغه وخت په عملي صحنه کې دا یادښتونه نه وای لیکلي، نو کلونه وروسته، چې پر بدو پېښو نورې ناوړه پېښې زیاتې شوې، خدای خبر چې بیا به مو د دې مجال پیدا کړی وای، چې دا سې څه ولیکم او یا هم هغه درد او سوز چې په عملي صحنه کې سړي ته رسي، هغه دې تر پېښو ډېره موده وروسته هم په همغه شان پاتې شي. دا اثر له نن څخه یوولس کاله دمخه پر

(۱۳۷۲)ل کال په پېښور کې د ازاد افغانستان د لیکوالو ټولنې (وفا) له خوا چاپ شو. تر هغه وروسته د طالبانو په واکمنۍ کې د افغانستان فرهنګي شتمنیو ته نور زیانونه هم واړول شول، چې پر هغو باندې زما په نورو بېلابېلو لیکنو کې بحث شوی دی، لکه په بامیانو کې د بودا تاریخي مجسمو نړول او نور. دا ډول زیانونه زما په یو بل اثر (کلتوري یـــــــون) کـــــــــــې کـــــــــــتلای

شئ، خو په دې اثر کې اکثره هغو زیانونو ته ګوته نیول شوې، چې د طالبانو تر واکمنۍ دمخه بیا تر ۱۳۵۷ل کال پورې په بېلابېلو پړاونو کې زموږ فرهنګي شتمنیو ته اوښتي دي، نو ځکه مې په دې اثر کې کمونې او زیاتونې ضرور ونه ګڼلې او د همغه وخت د یو تصویر په توګه مې همداسې پرېښود. زه نور پر دې غمجن داستان څه ویل نه غواړم، د لومړي چاپ په برخه کې د ازاد افغانستان د لیکوالو ټولنې (وفا) له مشر پروفیسور رسول امین او همدارنګه سرمحقق زلمي هېوادمل څخه ډېره مننه کوم، چې د دې کتاب د لومړي چاپ زمینه یې برابره کړه. دغه راز له ګران ورور ښه شاعر عبدالغني هاشمي او اسد دانش ساپي مننه کوم، چې لومړي دا اثر وژباړه او دویم چاپ کړ. د قدرمن مشر ورور جنرال صیب شېرمحمد کریمي هم ډېر قدرداني کوم، چې دا اثر یې انګلیسي ته وژباړه، که څه هم د دې اثر انګلیسي ژباړه لا تراوسه چاپ شوې نه ده، خو هیله من یم چې یو وخت چاپ شي. درانه لوستونکي د دې اثر لوستلو ته رابولم.

په فرهنګي مینه او درناوي

محمد اسمعیل یون

ارګ- د جمهوري ریاست ودانۍ

۱۳۸۷ل کال د کب ۲۷مه

سریزه

د ۱۳۵۷ل کال د ثور پر ۷مه نېټه په افغانستان کې سیاسي بې ثباتي پیل شوه. له سیاسي کړکېچ سره یوځای پوځي اړودوړ هم پیل شو او خبره خونړیو جګړو ته ووته. د ۱۳۵۸ل کال د جدي پر ۶مه نېټه روسانو د ټولو نړیوالو قوانینو خلاف پر افغانستان مستقیم یرغل وکړ. افغان ولس سم له لاسه د هغو پر ضد ملي او اسلامي پاڅونونه پیل کړل او ټول هېواد د اور او سکروټو په اور غورځوونکي غره واوښت. په نتیجه کې په سوونو ملیونه ټنه چاودېدونکي مواد زموږ د هېواد پر غرو رغو، کلیو او باندو استعمال شول. دې جګړې عموماً د لویو ښارونو له منځ څخه لرې شان لرې په کلیو او باندو کې دوام وموند او د جګړې په ترڅ کې دا امکانات برابر شول، چې پردي یرغلګر په شعوري او کورني مخالفین په نا شعوري ډول د هېواد د ژوندانه بېلابېلو ډګرونو ته زیانونه واړوي. داسې پېښ شول هغه ناوړه نیتونه چې لرې او نږدې ګاونډیو دښمنانو زموږ د هېواد په باب لرل افغانانو هم د هغو په عملي کولو کې، په یوه نه یو ډول برخه واخیسته، دا چې څوک په دې برخه کې زیات مجرم وو او د چا په لاس دا غمیزه دومره اوږده شوه، دا یو بېل بحث دی، خو په هر ډول او هره بڼه چې وو زموږ د ټولنې د ښېراز ژوند پانې یې ورژولې او هېواد یې له ستر ناورین سره مخامخ کړ. افغاني ټولنې ته چې کوم زیانونه اړول شوي، هر یو پر خپل ځای د زیات درد او غمونو سبب شوي دي. په دې کې د افغاني ټولنې فرهنګي زیان هم د زیاتې اندېښنې وړ دی. هغه وخت چې جګړه له ښارونو د باندې روانه وه، نو هغه فرهنګي شتمني چې په کلیوالي سیمو او له لویو ښارونو څخه په لرې پرتو سیمو کې موجوده وه، هغه د جګړې د دواړو غاړو له خوا په شعوري او ناشعوري ډول له منځه یوړل شوه، خو کله چې د یوې بلې سنجول شوې توطیې له مخې د ۱۳۷۱ل کال د ثور پر

۸مه نېټه د کابل رژیم ظاهري بڼې ته بدلون ورکړای شو، نو خبره تر بدو بدتره شوه. مختلفي وسله والي ډلې د هېواد بېلابېلو ښارونو ته وردننه او پر جګړو اخته شوې. هغه شتمني چې له تېرو جګړو څخه یوازې په ښارونو کې خوندي پاتې وه، اکثره برخه یې لوټ او تالان شوه. فرهنګي شتمني چې زیاته برخه یې په ښارونو کې وه تر بېلابېلو دردوونکو ناتارونو لاندې راغله، اکثره برخه یې یا چور او یا هم د اور د لمبو په څپو کې وسوځول شوه. هر کله چې به په یوه فرهنګي مرکز کوم طاعون خوربده، نو زموږ د هېواد د فرهنګیانو له زړونو به لمبې جګېدلې، ان خبره تر دې هم راورسېده، چې د هېواد اکثره فرهنګي شتمني او مرکزونه یو په بل پسې له منځه یوړل شول. څرنګه چې زموږ هېواد له فرهنګي پلوه دومره غریب او بې شتو نه و، لکه څنګه چې په اقتصادي ډګر کې ساتل شوی دی. ددې اثر د لیکلو یوه اساسي وجه دا هم ده، چې لوستونکو ته، لکه چې څرګنده ده نوره هم څرګنده شي، چې زموږ هېواد له فرهنګي پلوه غریب نه و، خو لکه د اوس په شان هر وخت جګړې د دې سبب شوي، چې زموږ د هېواد فرهنګي شته لوټ شي. زه د فرهنګ یو مینوال او لېوال د هېواد پر فرهنګ باندې د ډول ډول راغلیو اوسنیو ناتارونو شاهد وم او ددې رسالې ځینې بحثونه زما د خپلو سترګو لیدلي حال کیسې دي. د دې رسالې مقصد دا هم دی، چې د هېواد فرهنګي زیانونه په ګوته شي او په راتلونکي کې د هېواد ځیرک او با درده فرهنګیان او پر هېواد او کلتور مین واکمن د هغو د بیا رغونې په فکر کې شي. که په دې رسالې کې پورتني هدفونه تر یوه حده پوره شوي وي، نو دا به زما د زړه د تسکین لپاره یو درمل وي.

په درنښت...

په ډېره مینه

پوهیالی محمد اسمعیل یون

((۱))

ښوونځي

کله چې د افغانستان دا تېره ۱۹ کلنه جګړه پیلېده، نو لومړی او اساسي ګوزار یې د ښوونې او روزنې پر موسسو و.

د روسانو یرغل او په هېواد کې د ګرمې سیاسي، عقیده یي او ملي جګړې پیل د دې زمینه برابره کړه، چې پر ښوونځیو او نورو روزنیزو بنسټونو مستقیم او نا مستقیم ګوزارونه وشي.

د افغانستان د نورو ملي شتمنیو او ودانیو ترڅنګ ښوونځیو ته هم دومره زیانونه واړول شول، چې ان ویلای شو له هېڅ بلې برخې سره د پرتلې وړ نه دي.

تر جګړې دمخه لومړنی ګوزار، چې ښوونځیو ته متوجه شو، هغه په تعلیمي او تحصیلي نصاب کې منفي بدلون راوستل و. پر ۱۳۵۷ل کال، چې د سردار محمد داود خان جمهوري نظام ړنګ کړای شو، نو د ټولنې په نورو ډګرونو کې د ژورو بدلونونو ترڅنګ د زده کړې په نظام کې هم په فوري ډول لاسوهنه پیل شوه او په لکونو ټوکه نوي تعلیمي، تحصیلي کتابونه په ډېر درانه لګښت له سره چاپ شول. سره له دې چې په نوموړي واټن کې هېواد ورځ پر ورځ له زیاتو ستونزو او ډول ډول اقتصادي، سیاسي او پوځي کړکېچونو سره مخامخېده، خو واکمنو تر خپل ټاکلي اند لاندې کوښښ کاوه، پر ښوونځیو، پوهنځیو او د زده کړې نورو اکثرو روزنځیو باندې خپل کنټرول او څارنه جاري وساتي. د ځینو ښوونځیو د ړنګېدو له پیل شوي بهیر سره سره، د یو شمېر نویو ښوونځیو د جوړولو

کارونه هم پیل شول، خو څرنګه چې د زده کړې مرکزونه د یو سیاسي فکر تر کنټرول لاندې وو، نو د زده کوونکو او محصلینو د زده کړې ټاکلی او یاد وړ وخت د سیاسي غونډو او مارشونو پر جوړولو تېرېده. ((ګوندي لومړني سازمانونه)) چې په هر ښوونځي، پوهنځي او روزنیز مرکز کې یې جلا جلا ځانګې درلودې، د پوره واک او ځواک څښتنان وو، په روزنځیو او نورو پوهنیزو چارو او بهیر کې یې له خپلې هیلې سره سم وقفه او بندیز راوستلای شو. د همدې ډول وقفو په ترڅ کې په اټکلیز ډول که لږ تر لږه هره ورځ د هر زده کوونکي له هرو شپږو درسي ساعتونو څخه یو ساعت وخت ضایع شوی وي، په ټولیز ډول به په یاد شوي واټن کې د ټولو زده کوونکو په ګډون د اټکل له مخې تر (۱۲۲۵ سوه زره) درسي ساعتونو څخه زیات وخت ضایع شوی وي. (۱)

د **۱۳۵۸**ل کال د مرغومي پر شپږمه نېټه روسانو د ټولو نړیوالو مدني او بشري قوانینو خلاف د افغانستان پر خاوره مستقیم یرغل وکړ او د **۸۵**زره (۲) کسیز لښکر په زور یې خپل ګوډاګیان پر کابل مسلط کړل.

دغې ډلې د افغاني فرهنګ خلاف د نورو ګڼو هڅو ترڅنګ په تعلیمي نصاب کې د بدلون هڅه وکړه، د زده کړې په سیستم کې یې نوي مضامین ځای او په تدریج سره یې د هغو مضامینو د محتویاتو پر کمښت پیل وکړ، چې دوی ته یې ذهني او فزیکي خطر راولاړولای شو. ځینو درسي کتابونو ته بدلون ورکړای شو او ځینې نور یې په خپله خوښه ورزیات کړل. په ټولو فرهنګي مرکزونو کې د روسي مشاورینو شتون حتمي خبره وه.

په هر دولتي او روزنیز مرکز کې ((د شوروي دوستۍ خونه)) په نوم یو کلتوري مرکز جوړ شو. روسي ژبه په تعلیمي او تحصیلي نصاب کې شامله او هڅه وشوه، چې د انګلیسي ژبې ځای ورکړای شي. د روسانو د شتوالي پر وخت د تعلیمي نصاب د بدلون په نتیجه کې یو ځل بیا د ملت پر اوږو دروند مالي لګښت پرېوت. کله چې د روسانو او د هغو د پلوي

حکومت پر ضد په ټول هېواد کې ملي او اسلامي سراسري جګړه پیل شوه، نو هغه ښوونځي او فرهنګي مرکزونه چې د حکومت له واکه وتل بیا پر بل ډول ناتار اخته کېدل. تنظیمیانو په دې پلمه، چې ښوونځي د دولت ملکیت کې حسابېږي او دوی د روسانو او حکومت پرضد جګړه کوي، د ښوونځیو په سېزنې او ړنګونې یې لاس پورې کړ. شاید ددې تر شا داسې ناوړه توطیه ګر لاسونه موجود وو، چې ښوونځي ټول ختم کړای شي او ټولنه بېسواده شي او په دې ډول د جګړې لپاره خام مواد (بشري قوه) زیاته شي. ځکه چې نالوستي کسان د عقیدې تر چتر لاندې هر ډول قربانۍ ته حاضرېږي. هر کله چې به یوه سیمه د تنظیمونو لاس ته ورغله، نو له ښوونځیو به لوګي پورته کړای شول. په پایله کې به د جګړه ځپلو سیمو اکثره هغه ښوونځي چې له یوه لاس نه بل ته لوېدل، له منځه یوړل شول او دا کار د هېواد په اکثرو سیمو کې ترسره شو. د ښوونځیو د ړنګونې او سېزنې عملي او درونډ بار د تنظیمیانو پر اوږو پروت دی او دا مسوولیت تر زیاته حده د دوی پر غاړه دی، خو د پردې تر شا کېدی شي نور غرضونه او لاسونه موجود وو. پایله دا شوه، هغه ښوونځي چې په کلیوالي او اطرافي سیمو کې موجود وو، د هغو ډېر زیات شمېر له منځه یوړل شو. ((پر ۱۹۷۲م کال په افغانستان کې ۱۹۱۲ کلیوالي، ۱۵۱۷ ابتدایي، ۵۱۲ متوسطې، ۱۹۷لېسې، ۱۹ دیني مدرسې او ۱۷ مسلکي ښوونځي موجود وو)). (۳)

د ښوونې او روزنې وزارت د یوې خپرونې له مخې پر ((۱۳۶۹ل کال د عمومي زده کړو د ښوونځیو شمېر ۱۴۰۱ و، چې له هغې جملې څخه ۳۴۴ لېسې، ۴۸۰ منځنې ښوونځي او ۵۷۷ یې لومړني ښوونځي وو. په هغوی کې ۹۰۹۸۷۰ تنو زده کوونکو لوست کاوه.)) (۴)

غالباً دا ښوونځي به په هغو سیمو په ځانګړې توګه په لویو ښارونو کې پاتې وو، چې تر دې وخته لا د تنظیمونو تر واک لاندې نه وو راغلي.

کله چې پر ۱۳۷۱ل کال د تنظیمونو یوه ډله له روسانو سره د پټ سازش او د حاکمیت په دننه کې سمتي، قومي او سیمه ییز فکر ته د ځینو د متمایلو اشخاصو د ښکاره ائتلاف په نتیجه کې کابل ته رادننه کړای شوه، هغه څه ترسره شول چې د کولو نه وو.

کله چې د هېواد په اکثرو ښارونو او له هغې جملې نه په کابل ښار کې ستر بشري ناورین پیل شو، په ښارونو کې له تېرو ناخوالو پاتې فرهنګي او ملي شتمنۍ د اور تر ستوني تېره شوه. د ټول هېواد په کچه ۳۵۰۰ (۵) ښوونځي رنګ او وسېزل شول. که په هر ښوونځي کې ۱۰۰۰ تنه زده کوونکي پر درس بوخت وای، نو مجموعي شمېر به یې (درې نیم ملیونه تنه) شوی وای او که لږ تر لږه له هر ښوونځي څخه ۵۰ تنه فارغ شوي وای، نو د یو کال د فارغانو شمېر به (یو سل او پنځه اویا زره تنه) وای او که له هرو پنځو تنو څخه یو تن د لوړو زده کړو امکان پیدا کړی وای، نو پر یو کال به مو لږ تر لږه پنځه دېرش زره تنه د لوړو زده کړو محصلین درلودل او که دا بیا په تېرو ۱۷ کلونو کې ضرب کړو (نو له پنځه سوه او پنځه نوي زره) تنو سره مساوي کېږي. یانې تقریباً په هرو دېرشو تنو کې به یو تن د لوړو زده کړو خاوند وای. که یوازې د دولسمو ټولګیو د اټکلیزو فارغانو شمېر په پام کې ونیسو، نو تر دوو ملیونو تنو څخه زیاتېږي، یانې که جګړه نه وای او یا دا اوسني لوستي کسان هم په پام کې ونیسو، نو په هرو شپږو او یا اوو تنو کې به یو تن د لیک او لوست خاوند وای. (۶) په داسې حال کې چې اوس موږ په سلو تنو کې پنځه تنه باسواده کسان هم نه لرو.

دا خو د ښوونځیو معنوي زیان و، د غه راز د یادو شویو ښوونځیو د ودانیو مالي لګښت هم تر سوونو ملیونو ډالرو څخه زیات اټکلېدای شي.

کله چې د تنظیمونو او ملحدینو بېلابېلې ډلې په کابل ښار کې پر جګړه اخته شوې، نو یوازې په څو لومړنیو ورځو کې د کابل ښار ښوونځیو ته د

اړتیا وړ لومړنیو موادو له درکه **۱۵** ملیونه امریکایي ډالره زیان واړول شو. (۷) د ټول زیان د اټکل کچه ډېره زیاته ده.

((۲))
د لوړو زده کړو مرکزونه

په افغانستان کې د لوړو زده کړو عملي پيل له ۱۳۱۱ل کال راهيسې شوی، پر همدې کال په کابل کې د طب پوهنځی جوړ شو، چې د کابل پوهنتون زړی يې کېښود. (۸) سره له دې چې تر دې دمخه هم په افغانستان کې د عصري او لوړو زده کړو لپاره نظرونه او فکرونه موجود وو، خو د لوړو زده کړو په برخه کې د واکمنو هڅې او نظرونه بريالیتوب ته نه وو رسېدلي.

تر ۱۳۱۱ل کال راهيسې په هېواد کې د لوړو زده کړو بېلابېل مرکزونه جوړ شول. د کابل پوهنتون تر تاسيس وروسته پر ۱۳۴۲ل کال په جلال اباد کې د طب پوهنځی جوړ شو، پر ۱۹۶۷م کال په کابل کې د پوليتخنيک انستيتوټ جوړ شو، چې بېلابېل پوهنځي يې درلودل. (۹) دغه راز په حربي او عسکري برخه کې حربي او هوايي پوهنتونونه جوړ شول او هم د پوليسو او تخنيک اکاډمۍ تاسيس شوې.

د ۱۹۷۵- ۱۹۷۶م کال د يو رقم له مخې په ټول هېواد کې ۱۰ دارالمعلمينونه او د لوړو زده کړو ۱۴ موسسې موجودې وې. (۱۰) تر دې وروسته بيا هم يو لړ نورې موسسې جوړې شوې. پر ۱۹۷۷م کال يوازې د دارالمعلمينونو شمېر ۱۵ ته رسېده. (۱۱) له ۱۳۵۷ل کال څخه تر ۱۳۷۱ل کال پورې بيا هم د لوړو زده کړو لپاره ځينې پوهنځي او پوهنتونونه جوړشول، لکه د بلخ، هرات او کندهار پوهنتونونه، د اجتماعي علومو او پيداګوژۍ انستيتيوتونه او ځينې نور، خو له دې سره سره بيا هم په هېواد

کې لوړو زده کړو هغسې چې لازمه وه، مناسبه وده ونه کړه. پر ۱۳۵۷ل کال د هېواد د لوړو زده کړو پر موسسو باندې يو فکري سيوری او کنټرول خپور او حاکم شو. هغه چا چې د حاکم فکر مخالف حرکت ته لمن وهله په زغرده له منځه وړل کېدل، په همدې وجه د لوړو زده کړو د موسسو يو شمېر پوهان يا په زندانونو کې واچول شول، يا مهاجر شول او يا هم د ژوند له نعمت نه بې برخې شول. د لوړو زده کړو د موسسو پر علمي ساحې سياسي فضا خپره شوه، سياسي غونډې، ميټنګونه او مارشونه د درسي چارو د اخلال او تم کېدو اساسي وسيلې شوې. کله چې روسان او ګوډاګي يې راغلل، نو بيا هم دې لړۍ دوام وکړ او په ځينو ځايونو کې لا ګرمه شوه. د پوهنتونونو او د لوړو زده کړو د نورو موسسو په نصابونو کې د بدلون هڅه وشوه او يو زيات شمېر نوي کتابونه چاپ او محصلينو ته د تدريس لپاره وړاندې شول. (۱۲) د داسې فکر او ليدلوري د تبليغ لپاره هڅه وشوه، چې زموږ د ټولنې کلتور او فکر ورسره پوره مخالفت درلود.

د دوکتور نجيب الله د حاکميت پر وخت هڅه وشوه، چې په تدريجي ډول پوهنتونونه او د لوړو زده کړو نور روزنځايونه خپل اصلي مسير ته وروګرځول شي، خو دا داسې وخت و، چې د نړۍ د لوړو زده کړو له اکثرو موسسو سره د هېواد د لوړو زده کړو د مؤسسو هغه پخواني روابط شلېدلي وو او نه د دوکتور نجيب الله د حکومت بقا يقيني وه او نه هم د هغه د حکومت اقتصاد ددې جوګه و، چې د لوړو زده کړو مؤسسې دې بېرته خپل تېر کيفيت ترلاسه کړي.

خو بيا هم په ټوليز ډول له ۱۳۵۷-۱۳۷۱ل کال پورې د پوهنتونو او د لوړو زده کړو د نورو مؤسسو فزيکي جوړښت روغ و، يوازې د فکر او د درس د ميتود مساله پوره مطلوبه نه وه، خو کله چې پر ۱۳۷۱ل کال په کابل کې يو منفي بدلون راوستل شو، نو هر څه له کنټروله ووتل. ان ځينو هغو

کسانو، چې د کابل د لوړو زده کړو په مؤسسو کې یې زده کړې کړې وې له هغو څخه مورچلې جوړې کړې او دومره توغندي، درنې او سپکې ګولۍ یې پرې ووروليې، چې په نړۍ کې به یې ساری پیدا نه شي. په نتیجه کې نه یوازې په کابل ښار، بلکې په ټول هېواد کې د لوړو زده کړو کوم مرکزونه چې د تېرو جګړو له ناخوالو جوړ پاتې وو، یو په بل پسې رنګ او وسېزل شول، وسایل او وسایط یې لوټ او تالان شول. دلته به مورږ د کابل پوهنتون، د کابل طب دولتي انستیتیوت او د کابل پولیتخنیک انستیتیوت د بېلګې په توګه راوړو او په نورو به په مجموعي ډول خبرې وکړو:

۱- کابل پوهنتون:

کابل پوهنتون په افغانستان کې د لوړو زده کړو تر ټولو لویه او ستره موسسه ده. د دې موسسې د بنسټ ډبره پر ۱۳۱۱ل کال (۱۹۳۲م) کال د (طب پوهنځي) په جوړلو سره کېښوول شوه. پر ۱۳۱۷ل کال د حقوقو پوهنځی جوړ شو، پر ۱۳۲۱ل کال د علومو پوهنځی او پر ۱۳۲۳ل کال د ادبیاتو پوهنځی جوړ شو. پر **۱۳۲۵**ل کال د هغه وخت د دولت له خوا یو فرمان صادر شو او د هغه ترمخه کابل پوهنتون رسماً په همدې نامه ونومول شو او نومورو څلورو پوهنځیو یو ځای په کې پر تدریس پیل وکړ.

د پوهنتون په چوکاټ کې پر ۱۳۳۰ل کال د شرعیاتو، پر **۱۳۳۵**ل کال د انجنیري او زراعت، پر **۱۳۳۶**ل کال د اقتصاد، پر **۱۳۳۸**ل کال د فارمیسي، پر ۱۳۴۰ل کال د وترنري، پر ۱۳۴۱ل کال د تعلیم او تربیې او نورو پوهنځي یو په بل پسې جوړ شول.

خو پر شپېتمو کلونو د پوهنتون په چوکاټ کې د ښکلو هنرونو، ژورنالیزم، ځمکپوهنې او د اجتماعي علومو پوهنځي نوي جوړ شول، د شرعیاتو پوهنځی چې د شپېتمو کلونو په وروستیو کې ترې د اسلامي څېړنو پوهنتون جوړ شوی و، پر **۱۳۷۳**ل کال بېرته د پوهنتون جز شو. کابل

پوهنتون ۱۴ پوهنځي او ۲۲ ډیپارټمنټونه لري. یو وخت کابل پوهنتون د کوبالت، د لمر انرژۍ، څېړنو مرکز او د کرنې د څېړنو یو فارم درلود.
د کابل پوهنتون د پخواني رئیس پوهاند سید امیرشاه حسن یار د څرګندونو له مخې د ((۱۳۷۱ل کال په لومړیو کې په کابل پوهنتون کې **۵۲۵** تنه استادان پر تدریس بوخت وو)) او بیا دې شمېر د وخت په تېرېدو سره بدلون موندلی دی، ورځ پر ورځ د استادانو شمېر کم شوی دی.
د درې کلنو جګړو په اثر د زده کړې اتاقونو، لابراتوري تجهیزاتو مجهزې چاپخونې، سامان او فرنیچر، د لیلې سامان او وسایل، کفټریا او د څېړنو مواد او سامان یا په بشپړ ډول او یا نسبي توګه له منځه وړل شوي دي. د پوهنتون رئیس د یوې مرکې له مخې ((د دې زیانونو لومړنۍ ټاکل شوې خساره **۵۰** ملیونه ډالره اټکل شوې ده. پر هره ورځ د هر محصل د پنځوسو درسي ساعتونو او په اوونۍ کې د دېرشو ساعتونو ضایع کېدل او په دوو اکاډمیکو کلونو کې د اتلس میاشتني تلف شوي وخت پر اساس له لس زرو څخه د زیاتو محصلینو تلف شوی وخت تر ۲۱ ملیونو درسي ساعتونو څخه زیاتېږي)).
یانې کابل پوهنتون د یوویشتمې پېړۍ د تمدن له کاروان څخه ۲۱ ملیونه ساعتونه وروسته پاتې شوی دی. له دې پرته د پوهنتون مرکزي کتابتون، د ښکلو هنرونو د پوهنځي ګالري او د علومو پوهنځي موزیم له منځه وړل شوي دي. د دې فرهنګ لوټونې معنوي ارزښت په مادیاتو اټکل کېدی نه شي. په حقیقت کې په ځینو برخو کې د دې ولس د فرهنګ د حال رابطه د هغې له ویاړلي ماضي سره پرې شوې ده.
سره له دې چې د پوهنتون ټول پوهنځي یا په بشپړ او یا هم په نسبي ډول تخریب شوي، خو په دې کې بیا د فارمیسي پوهنځي درې پوړیز تعمیر تقریباً په بشپړ ډول تخریب شوی دی، د علومو او ورنرۍ پوهنځیو

ودانۍ په سلو کې شپېته زیانمنې شوي، د مرکزي لیلیې یو وینګ هم بشپړ تخریب شوی او لیلیې ته نور هم زیات زیان اړول شوی دی. د کرنې پوهنځي د ودانۍ چت په سلو کې پنځوس تخریب شوی، په مجموعي ډول هېڅ داسې ودانۍ نه شته، چې زیان یې نه وي زغملی. دغه راز د اوبو او برېښنا سیستم او هم د ټلیفون شبکه تقریباً په بشپړ ډول له منځه وړل شوي دي. د نجونو لیلیه چې پر ۱۳۵۷-۱۳۷۱کلونو په ډېر عصري سیستم او له اوسني نرخ سره د ملیونونو ډالرو په ارزښت او لګښت جوړه شوې وه، په بشپړ ډول سېزل شوې او تخریب شوې ده.

د پوهنتون په مرکزي کتابتون کې د ۱۳۷۱ل کال په لومړیو کې (یو سلو پنځوس زره عنوانه) بېلابېل او په بېلابېلو ژبو علمي، ادبي، سیاسي، تاریخي، هنري او نور مهم کتابونه موجود وو. پنځه سوه عنوانه علمي ژورناله، اووه زره عنوانه مونوګرافونه، تحقیقي رسالې او کتابونه (د افغانستان پېژندنې په برخه کې) د جرایدو او مجلو شپږ سوه کلکسینونه د (میرعماد) د اووه قلمه او اته رنګه قرآن کریم په ګډون دوه زره پنځه سوه خطي نسخې، د بهزاد میناتوري اثار او نور موجود وو.

تر جګړو وروسته د کابل پوهنتون په مرکزي کتابتون کې یوازې شل زره عنوانه کتابونه پاتې وو او نور ټول یا لوټ شوي او یا د اور تر کومي تېر شوي دي.

د پوهنتون مرکزي کتابتون نه یوازې د استادانو او محصلینو لپاره یو څېړنیز مرکز و، بلکې له بهر څخه هم ځینې څېړونکي دې کتابتون ته د څېړنې لپاره راتلل. کابل پوهنتون چې د نړیوال ارزښت او اتوریتې درلودونکی دی او د یونسکو د پوهنتونونو په زرغون کتاب کې یې نوم ثبت دی، یو وخت د اتومي انرژۍ د څېړنو مرکز، د لمر د انرژۍ، د دارالامان د څېړنیز مرکز او د کتابونو د چاپ لپاره د مجهزې چاپخونې درلودونکی و، یو وخت یې ۱۴ عنوانه بېلابېلې مجلې چاپولې او تر

۱۳۷۱ل کال د مخه د استادانو تر ۱۲۰ عنوانو څخه زيات علمي او مسلکي درسي کتابونه په همدې چاپخونه کې چاپ شوي دي. (۱۳)

۲- د کابل طب انستيتيوت:

په کابل کې تر ۱۳۷۱ل کال وروسته د تنظيمي او خپلسرو جګړو په ترځ کې د هېواد زيات شمېر فرهنګي، اقتصادي او ټولنيزې موسسې ړنګې شوې.

د کابل طب انستيتيوت هم د دې جګړو له امله درانه زيانونه زغملي دي. د مالي زيان ترڅنګ يې د علمي زيان خبره هم د زياتې اند يښنې وړ ده.

د جګړې په موده کې د محصلينو درسونه يا په نيمه او يا په بشړ ډول ودرول شوي وو. که د محصلينو د شمېر په تناسب د درسي ساعتونو شمېر په پام کې ونيسو، نو په مجموعي توګه به نو موړي انستيتيوت ته شاوخوا لس مليونه درسي ساعتونه زيان اوښتی وي.

د طب انستيتيوت د هغه وخت، جنسي مدير ښاغلي محمد اصف وويل: ((سره له دې چې انستيتيوت ته د ټولو رسول شويو زيانونو دقيق شمېر خورا ګران کار دی، خو بيا هم په اټکليز ډول د زيانونو اندازه څه نا څه لګېدی شي. په انستيتيوت کې د پتالوژۍ، بيوشيمۍ، هستولوژۍ، فارمکولوژۍ، مکروبيالوژۍ، اناتومۍ، کيميا، فزيک ډيپارټمنټونه موجود دي. دې څانګو خپل خپل مجهز لابراتوارونه لرل، چې د طبي علومو په زياتو عصري وسايلو سمبال وو. دا لابراتوارونه له ټولو وسايطو او وسايلو سره له منځه وړل شوي دي. د انستيتيوت فزيکي ساختمان او نورو درسي خونو، وسايطو او وسايلو ته درون د زيان اوښتی دی. د ودانۍ په سلو کې ۳۰ برخې تخريب شوي دي، د اوبو او برېښنا سيستم يې هم ويجاړ شوی او د انستيتيوت شل عرادې بېلا بېل موټر غلا شوي دي. د قرطاسيې ډيپوګانې چور شوي، ټول سمعي او بصري مواد، لکه د عکاسۍ کمرې، مايکونه، پروجکټورونه، لوډسپيکرونه، علمي

سینمایي فلمونه، هنري سینمایي فلمونه، ټلویزیونونه، ترانسفرمرونه، ویډیو کیسټې او داسې نور غلا شوي دي. سربېره پر دې د انستیتیوت ډېره مجهزه چاپخونه (مطبعه) هم له منځه وړل شوې ده.))

د بیالوژۍ د څانګې یو سابقه لرونکي استاد وویل: ((یوازې زموږ د بیالوژۍ څانګې له لابراتوارو څخه یې په لسګونو میکروسکوپونه، د تسلیخ بکسونه، د میکروسکوپ ګروپونه، مختلف تثبیت شوي سلایډونه، ۵۰۰۰ دانې ساده سلایډونه، ۲۰۰ دانې درجه لرونکې استوانې، یخچالونه او نور وسایل چور او له منځه وړي دي.))

د انستیتیوت یو تن مسوول وویل: ((کېدی شي د انستیتیوت د بیا رغونې لپاره په لکونو ډالر په کار شي، خو د ټول زیان د دقیقې شمېرې اټکل اوس ناشونی دی.))

بل دروند او نه جبرانېدونکی زیان، چې دې انستیتیوت ته اوښتی هغه د علمي او درسي کتابونو له منځه وړل دي. د کابل طب انستیتیوت یو ډېر مجهز کتابتون درلود. د نوموړي کتابتون د هغه وخت امر ښاغلي غلام علي وویل: ((په دې کتابتون کې پنځوس زره عنوانه بېلابېل علمي کتابونه موجود وو، چې اکثره یې په انګلیسي ژبه وو. کله چې دلته د جګړې اور ولګېد، نو د کتابتون درې واړو منزلونو اور واخیست، زیات کتابونه په کې ایره شول، د طب انستیتیوت د ځینو کارکوونکو په هڅه او هاند یوازې ۲۰۰۰ عنوانه کتابونه له انستیتیوت څخه بهر یو خوندي ځای ته انتقال شول او د حالاتو په ښه کېدو سره بېرته راوړل شول. د انستیتیوت په کتابتون کې د دې انستیتیوت د استادانو هغه ۵۰۰۰ عنوانه علمي کتابونه هم موجود وو، چې دوی پر بېلابېلو وختونو د خپلو علمي ترفیعاتو لپاره لیکلي وو او دلته یې یوه یوه خطي نسخه موجوده وه. دا اثار هم د جګړې د طاعون ښکار شول.

په انګلیز ډول ویلای شو، چې یوازې د کتابونو د مالي زیان له امله نوموړي انستیتیوت ته په لکونو ډالره زیان اوښتی دی)). (۱۴)

۳- د کابل پولیتخنیک انستیتیوت:

تر کابل پوهنتون وروسته د کابل طب انستیتیوت په شان د کابل پولیتخنیک هم د هېواد ستر علمي او روزنیز مرکز دی. تراوسه پورې دې انستیتوت په زرګونو کادرونه افغاني ټولنې ته وړاندې کړي دي. دا انستیتیوت د پخواني شوروي اتحاد په مالي لګښت جوړ شوی دی او تراوسه یې تحصیلي نصاب په همغه روسي سیستم روان دی.

د پولیتخنیک انستیتیوت څلور بېلابېل پوهنځي لري. د لیلیې د ودانیو ترڅنګ یو لوی جمنازیوم او یو لوی خوړنځای هم لري. د ودانیو او نورې ښکلا له پلوه د کابل پولیتخنیک تر کابل پوهنتون وروسته دویمه ستره اولویه تحصیلي موسسه ده.

کله چې جګړه پیل شوه، نو کابل پولیتخنیک هم ډېر زیات وخت د جګړې ډګر پاتې شو، په پولیتخنیک کې چې د نوموړي علمي مرکز څه شتمني وه، ټوله لوټ شوه، د انستیتوت پر ودانیو په زرګونو لویې او وړې مرمۍ راپرېوتې او د هرې ودانۍ سینې پرې سورۍ سورۍ شوې، د محصلینو د تطبیقاتو اکثره وسایل چې د ډېر زیات مالي ارزښت درلودونکي وو ټول یا چور او یا له منځه یوړل شول.

د پولیتخنیک مجهز کتابتون، چې په بېلابېلو ژبو، په ځانګړي ډول په روسي ژبه په کې په لسګونو زره عنوانه بېلابېل علمي، تخنیکي او نور ډول ډول کتابونه موجود وو اکثره له منځه یوړل شول. د جګړې په اکثرو (تقریباً درې نیم کلونو) کې کابل پولیتخنیک د محصلینو پر مخ تړلی پاتې شو. که د محصلینو د هرې ورځې درسي ساعتونه او د محصلینو شمېر په پام کې ونیسو، نو په انګلیز ډول کابل پولیتخنیک تر ۱۲ ملیونو درسي ساعتونو څخه زیات وخت ضایع کړی دی.

د کابل پولیتخنیک د ټول زیان معلوموول هم څه ناڅه ناشونی ښکاري، خو څرنګه چې کابل پوهنتون ته رسېدلې خساره تر **۵۰** ملیونو ډالرو زیاته اټکل شوې وه، نو د کابل پولیتخنیک به هم ددې معادله او یا هم تر دې زیاته اټکل شي، ځکه چې په کابل پولیتخنیک کې د محصلینو د زده کړې لپاره ډېر زیات تخنیکي او انجنیري امکانات برابر شوي وو. سره له دې چې د کابل پوهنتون او کابل پولیتخنیک د ودانیو د بیا جوړونې لپاره پر **۱۳۷۵**ل کال بیا کار پیل شو، خو بیا هم دا کار بشپړ نه شو او هغه وسایل او د زده کړې نور امکانات چې په دې مرکزونو کې وو د هغو بیا پوره کول ډېر وخت او غټ مالي امکان غواړي او ځینې برخې یې کېدی شي بیا هېڅ جوړې نه شي.

۴- د لوړو زده کړو نور مرکزونه:

پر کابل پوهنتون، کابل پولیتخنیک او کابل طب انستیتیوت سربېره په هېواد کې د لوړو زده کړو نورې ګڼ شمېر موسسې هم موجودې وې، چې د **۱۳۷۱**ل کال له ثور څخه د **۱۳۷۵**ل کال تر میزان پر له پسې جګړو یو په بل پسې رنګې کړې، لکه څنګه چې دمخه مو یادونه وکړه د لوړو زده کړو د نورو موسسو ترڅنګ تر پنځلسو زیاتو دارالمعلمینونو هم هېواد ته ښوونکي روزل.

په ملکي ساحه کې د لوړو زده کړو پر مرکزونو سربېره په عسکري ساحه کې هم هېواد داسې ستر مرکزونه درلودل، چې پر خپل وخت د ځینو ګاونډیو هېوادونو په ډله کې په لومړي کتار کې ودرېدل.

حربي پوهنتون د خپل ټول عمر په بهیر کې په زرګونو صاحب منصبان ټولنې ته وړاندې کړي دي، خو کله چې په کابل کې څلور نیم کلنه جګړه پیل شوه، نو حربي پوهنتون داسې یوه ساحه وه، چې په دې ټوله موده کې د جګړې ډګر پاتې شو. په زرګونو زرګونو درنې او سپکې ګولۍ د حربي پوهنتون پر سینه ورتشې شوې. په نتیجه کې د پوهنتون ټولې ودانۍ یا

بشپړې او یا په نسبي ډول ویجاړې شوې. د پوهنتون درسي خونې وسایل او وسایط ټول له یوې مخې تباه کړای شول. حربي پوهنتون په تحصیلي موسسو کې هغه ستره موسسه ده، چې ډېر زیات زیان یې ګاللی دی، اوس د پوهنتون د بډایه کتابتون په ګډون هلته هېڅ شی پاتې نه دي. د حربي پوهنتون د درانه زیان د اندازې ټاکل خورا ګران کار دی، خو کله چې سرې د پوهنتون ودانیو، درسي خونو، د درس د نورو لوازمو او په مجموعي ډول د پوهنتون پخوانیو امکاناتو ته ګوري، نو تر سلو ملیونو ډالرو زیاته پانګه په کار ده، چې لږ تر لږه پوهنتون هغه پخواني حالت ته ورننږدې کړي.

د حربي پوهنتون ترڅنګ د هوایي او هوایي مدافعې پوهنتون هغه دویم ستر پوهنتون دی، چې د افغانستان د پوځ لپاره یې پیلوټان، تخنیکران او د هوایي مدافعې لپاره مسلکي پوځیان روزل. دا پوهنتون هم د امکاناتو، وسایلو او مسلکي کادرونو له پلوه په سیمه کې د خپل وخت یو نامتو پوهنتون و. پر ۱۳۷۱ل کال پر دې پوهنتون وبا خوره شوه. د پوهنتون د زده کړې وسایل او د تطبیقاتو ټول لوازم او امکانات له منځه یووړل شول، ان د پوهنتون د ځینو ودانیو کړکۍ هم پاتې نه شوې؛ څه د توغندیو اور وسېزلې او څه هم د چور او تالان منګولو تباه کړې. د پوهنتون مجهز کتابتون هم چور او تالا شو.

ویل کېږي، یو وخت هوایي پوهنتون هر کال ۵۰ تنه پیلوټان فارغول، د هوایي پوځ د نورو برخو مسلکي کادرونه خو لا پرېږده.

د حربي پوهنتون په شان ددې پوهنتون زیان هم خورا درونددی. ځکه هغه وسایل او وسایط چې دغه پوهنتون د خپلو محصلینو د روزنې په مقصد د تطبیقاتو لپاره ایښي وو، هغو په خپله د ملیونونو ډالرو ارزښت درلود.

که د پوهنتون د ودانیو، وسایلو، وسایطو، د محصلینو درسي لوازمو او د هغوی د تطبیقاتو درانه او سپک وسایل په پام کې ونیسو، نو د

هغوی ټول مالي ارزښت تر دوه سوه ملیونه ډالرو هم زیاتېږي. ځینو کسانو ته کېدی شي دا اټکل زیات معلوم شي، خو که هغه ډول ډول الوتکې، توغندي او د هوایي پوځ نورې درنې وسلې چې محصلینو پرې تطبیقات کول او پر هغو باندې یې زده کړه کوله، په پام کې ونیسو نو یقیناً چې دا زیان به تر یاد شوي رقم هم لوړ شي.

د حربي پوهنتون تر څنګ د تخنیک اکاډمۍ موقعیت درلود، دې اکاډمۍ چې د تخنیک په بېلابېلو څانګو کې افسران او تخنیکران ټولنې ته وړاندې کول، هم د جګړې ګوزارونه وزغمل. پر دې ځای د جګړې سیوری تقریباً په څلور نیم کلنه موده کې د زیات وخت لپاره پاتې شو. په نتیجه کې هر څه چې په دې اکاډمۍ کې موجود وو یا په جګړه کې له منځه یوړل شول او یا هم چور او غلا شول.

د تخنیک پر اکاډمۍ سربېره په پوځي چارو کې یوه بله اکاډمي هم موجوده وه، چې د پولیسو او بیا یو وخت (د څارندوی اکاډمۍ) په نامه یادېدله، دې اکاډمۍ د کورنیو چارو وزارت د مربوطو قطعاتو او نورو څانګو لپاره مسلکي صاحب منصبان او کادرونه روزل.

دې اکاډمۍ د کابل د خوشال مېنې په سیمه کې موقعیت درلود او دا هغه سیمه وه، چې د نورو سیمو په شان د جګړې درونډ توپان پر همدې سیمه هم تېرېده راتېرېده. په نتیجه کې نه یوازې دا اکاډمي له خپلو زیاتو امکاناتو سره ویجاړه کړای شوه، بلکې په هغه سیمه کې چې نورې تحصیلي، تعلیمي موسسې وې هغه هم له منځه لاړې.

د کابل ښار د خوشال مېنې په ساحه کې (د ټولنیزو علومو انستیتیوت) موجود و. دا انستیتیوت د شپېتمو کلونو په بهیر کې ((د افغانستان د خلق دموکراتیک ګوند)) له خوا د خاصو اهدافو لپاره جوړ شوی و. تر څو کلونو وروسته بیا د ګوند له خوا لغوه شو. ټول محصلین یې په کابل پوهنتون کې جذب شول. خو له دې انستیتیوت څخه ډېرې ښکلې

ودانی پاتې شوې. يو وخت بيا داسې راغی، چې په همدې ځای کې د ((وحدت حزب)) مرکز جوړ شو. بيا څو ځله دا سيمه لاس په لاس شوه او د انستيتيوت ودانۍ په کې زيانمنې شوې. خو بيا هم د هغې سيمې د نورو ودانيو په تناسب دا ودانۍ جوړې پاتې دي. د کابل په ده بوري سيمه کې (د اسلامي څېړنو مرکز) موقعيت درلود. دې مرکز د خپلو ګڼ شمېر علمي څېړنو او غونډو د جوړولو ترڅنګ يو ډېر مجهز کتابتون هم درلود. کله چې د کابل په دې سيمه کې ګرمه جګړه پيل شوه، نو دا مرکز له خپلو ټولو امکاناتو سره له منځه لاړ. د مرکز ودانۍ اوس داسې ړنګه شوې ته به وايې دلته هېڅ ودانۍ نه وه.

همدې علمي مرکز ته مخامخ د سيد جمال الدين افغان دارالمعلمين واقع و، چې ګڼ شمېر محصلين يې درلودل. د دې روزنځي ودانۍ اوس پر سينه پرته ده او د يوې لويې غميزې انځورګري کوي. دې دارالمعلمين چې هر څه لرل، سره له خپلو ټولو څانګو، درسي موادو او نورو امکاناتو له منځه يوړل شول. د دې مرکز د ټولو ودانيو بيا جوړول مليونو ډالرو ته اړتيا لري.

تر سيد جمال الدين افغان دارالمعلمين يو څو کيلو متره وړاندې د دارالامان تاريخي ودانۍ ته نږدې د کابل د پيداګوژۍ انستيتيوت جوړ شوی و. دې انستيتيوت د ښوونې او روزنې د وزارت په چوکاټ کې فعاليت کاوه. د انستيتيوت ودانۍ په خوار ښکلي او لوکسه بڼه نوې جوړه شوې وه. دې انستيتيوت ګڼ شمېر ښوونکي ټولنې ته وړاندې کړي دي. د پښتو، دري، تاريخ څانګو په ګډون يې يو شمېر نورې څانګې هم درلودلې. هرې څانګې ځانته يو ځانګړی کتابتون هم درلود. کله چې جګړه پيل شوه، نو د دې سيمې اکثره ودانۍ د درنو توغنديو تر ګوزارونو لاندې راغلې. اوس د دې سيمې اکثره ودانۍ پر سينه پرتې دي، يوازې ځينې سوي د بوالونه ولاړ ښکاري. څرنګه چې د پيداګوژۍ د انستيتيوت

دېوالونه پاخه وو، د خامه کورونو په پرتله پرې د توغندیو زور ډېر نه دی رسېدلی، خو بیا هم ددې علمي مرکز درسي خونو، ودانیو او نورو امکاناتو ته دومره زیان رسېدلی، چې بیا رغونه یې لکونو ډالرو ته اړتیا لري.

تر دې مرکز څو کیلومتره لرې د واصل اباد د غره په ډډه کې د کابل تخنیکم جوړ شوی و، چې ښکلو او زړه وړونکو ودانیو یې د هغې سیمې ښکلا ډېره زیاته کړې وه. دې تخنیکم یو وخت په کابل کې خپل ښه دوران، شان او شوکت درلود دا تخنیکم چې د پخواني شوروي په مالي لګښت او مرسته جوړ شوی و، درسي سیستم یې د شوروي اتحاد تحصیلي سیستم تعقیباوه او زیات وخت یې درسي چارې د روسي مشاورینو او استادانو تر مستقیمې لارښوونې لاندې پرمخ وړل کېدلې. جګړې دا سیمه هم د کابل د غرب د نورو سیمو په شان ډېره زیاته وځپله.

کابل تخنیکم تر څوارلسم ټولګي پورې محصلین روزل او تر هغه وروسته یې کابل پوهنتون او کابل پولیتخنیک ته د نورې زده کړې لپاره معرفي کول. کابل تخنیکم یو ډېر بډایه کتابتون او مجهزه لیلیه درلوده. د جګړې په دوران کې د دې تخنیکم د درسي چارو ټول لوازم او وسایل له منځه یوړل شول. د تخنیکم ودانۍ په زرګونو درنو ګولیو وویشتل شوې او ټول تخنیکم پر کنډوالو بدل کړای شو. د تخنیکم د بیا جوړونې لپاره ډېرو زیاتو پیسو ته اړتیا ده، چې کېدی شي په اټکلي ډول تر لسګونو ملیونو ډالرو واوړي.

((۳))
د افغانستان د علومو اکاډمي

د افغانستان د علومو اکاډمۍ پر **۱۳۵۷**ل (۱۹۷۸م) کال د پښتو ټولنې، د تاریخ ټولنې، د پښتو څېړنو نړیوال مرکز او د دایرة المعارف ټولنې څخه د هغه وخت د وزیرانو شورا په چوکاټ کې جوړه شوه.

د افغانستان د علومو اکاډمۍ په ترکیب کې اکاډمیسنان، د کاډمیسنانو کاندیدان او افتخاري غړي شامل دي. د علومو اکاډمي د لاندنیو څلورګونو علمي رتبو لرونکې ده:

۱- د محقق مرستیال

۲- محقق

۳- د سرمحقق مرستیال

۴- سرمحقق

د علومو په بېلابېلو برخو کې د علمي څېړنو سرته رسول، په هېواد کې د ملي اقتصاد د پیاوړتیا او د فرهنګي بډاینې په مقصد د اوږدې مودې علمي تحقیقاتو پرمخ بیول، د اوبو د سرچینو، خاورې، تودوخې، انرژۍ، منرالي موادو، اومو موادو او د نورو طبیعي منابعو څېړنه او ارزیابي کول، د زېرمو تاکنه او له هغو نه د اغېزمنې ګټې د لارو چارو لټول، په ملي اقتصاد کې د ډېرو نویو علمي تخنیکي لاسته راوړنو او پرمختګونو نه د ګټې د امکاناتو او لارو چارو لټول، د هېواد د اقتصادي، ټولنیزې ودې، د لنډې او اوږدې مودې د پلانونو جوړول او څېړنه، د هېواد د اقتصادي بنسټونو د پیاوړتیا او فرهنګي بډاینې په

مقصد د اسلامي هدفونو په لاره کې فعالیت او ونډه اخیستل، په افغانستان کې د علم او پوهې د سطحې لوړوالی، د علومو په ډېرو سترو برخو کې د څېړنو ټاکنه او رهبري کول، په هېواد کې د علمي او څېړنیزو چارو سمون، یووالی او د تجربه یي څېړنیزو مسالو د پرمختیبولو لپاره د مادي او تخنیکي امکاناتو د برابرولو په لاره کې هڅه او هاند د افغانستان د علومو اکاډمۍ ستر هدفونه دي.

د افغانستان د علومو اکاډمۍ د همدغو هدفونو د پوره کولو لپاره کامیابي او بریمنې هڅې کړې دي. په کورنۍ کچه یې یو زیات شمېر څېړونکي او پوهان روزلي او د هغو د کار ثمرې یې ټولنې ته وړاندې کړې دي. یوازې د بشري علومو په برخه کې یې تر ۱۳۵۷ل کال پورې د کتابونو او رسالو په ګڼون (دوه سوه پنځه شپېته پروژې) برابرې کړې دي. په کورنۍ سطحه یې په لسګونو لویې او وړې علمي او ادبي غونډې او سیمینارونه جوړ کړي او په لسګونو عنوانه بېلابېل څېړنیز، تاریخي، علمي او ادبي کتابونه، چې عمومي شمېر یې لکونو ټوکو ته رسېږي، په ډېره ښه بڼه او کچه چاپ او خپاره کړي دي. د افغانستان د علومو اکاډمۍ په کورنۍ سطحه د هېواد د فرهنګ په بډاینه کې خپله ونډه اخیستې ده. د علومو اکاډمۍ ځینو غړو په نړیوالو سیمینارونو او غونډو کې د افغانستان نماینده ګي کړې او هلته یې د خپل هېواد علمي پرستیژ ساتلی دی. په خپله د علومو اکاډمۍ له خوا هم تر لسو زیات علمي نړیوال سیمینارونه او کنفرانسونه جوړ شوي چې د کوشانیانو په اړه، د پښتو د نړیوالو څېړنو د مرکز د لسمې کالیزې، د ابو علي سینا بلخي، خوشال خان خټک، امیر کروړ او ناصر خسرو بلخي نړیوال سیمینارونه د یادونې وړ دي. په دې سیمینارونو کې د نړۍ له نورو هېوادونو نه هم ګڼ شمېر پوهانو ګډون کړی و.

د افغانستان د علومو اکاډمۍ د خپلو علمي پروژو د چاپ او خپراوي ترڅنګ په بېلابېلو وختونو کې د آریانا، خراسان، کابل، پښتو، لرغونپوهنه، طبیعت او ځینې نورې مجلې هم خپرې کړې دي او د زېري جریده هم. دغه راز یې په لسګونو خطي نسخې چې د اکاډمۍ لاسته ورغلي، بیا پرې کوم څېړونکي کار کړی او چاپ شوې دي او په دې ډول یې له مرګه ژغورلي دي.

خو اوس راځو دېته چې ایا اکاډمي هم چا خپل کار ته پرېښوده؟ او که پر هغې یې هم د سکروټو او قهر اورونه وورول؟

کله چې پر ۱۳۷۱ل کال د یوې غمیزې له پاسه بله غمیزه راغله، نو د اکاډمۍ پر ودانیو هم لوی ناتار خور شو. د اکاډمۍ اکثره ودانیو ته درانه زیانونه واړول شول. د پښتو څېړنو د نړیوال مرکز ودانۍ او د پښتو ژبې او ادبیاتو، همدارنګه د کابل مجلې دفتر او یو شمېر نورې ادارې پر پوځي اډې واړول شوې. له کتابونو نه د سون د موادو په توګه کار واخیستل شو او د نوموړو مرکزونو زیاتره علمي اثار او کړي کارونه له منځه یوړل شول. د علومو اکاډمۍ د خپلو ادارو ترڅنګ د کتاب ساتنې او کتاب پلورنې مرکزونه هم درلودل. ټول هغه کتابونه چې په کتاب ساتنځایونو او کتاب پلورنځیو کې موجود وو، هغه یا چور شول او یا له منځه لاړل. د علومو اکاډمۍ په هغو ودانیو کې چې پوځي چونۍ جوړې شوې وې کتابونه د هغو د ملېشو د ډوډۍ پخولو لپاره د سون مواد ګرځېدلي وو. هغوی به یو لوی دېګ ایښی و او یو یو کتاب به یې تر دېګ لاندې لمبو ته غورځاوه. کله چې د کتابونو زېرمې پای ته ورسېدې بیا نو د ودانیو پر کړکیو او دروازو پیل وشو. وایي چې د افغانستان مشهور عالم مرحوم دوست شینواري د کتابونو د سون همداسې یو حالت ولید. هغه د خپل عمر یو مهم څېړنیز کار پسې د علومو اکاډمۍ ته تللی و. هغه کار پسې دې ډېر سرګردانه شوی و او د ده د کلونو د زیار پایله وه، کله

چې دی خپل دفتر ته ورننږدې شو ، نو ګوري چې يو ټوپکي د ده د پروژې د کړي کار او کتاب يوه يوه پاڼه راشکوي او د اور کومې ته يې ګوزاروي. کله چې ده ټوپکی له دې کار څخه منع کولو ته دعوت کړ، نو هغه په تونده ژبه له دې ځايه ده ته د وتلو امر وکړ او ستغې سپورې خبرې يې هم ورپسې زياتې کړې. کله چې دوست صيب له داسې يوې صحنې سره مخامخ شو ، نو تاب يې رانه وړ ، زړه کې يې يو تاو پيدا شو او کله چې کور ته لاړ څو شپې روغ و بيا پرې د زړه يوه حمله راغله، تر روغتون پورې يې ساه يوړه، خو بيا يې بېرته تر خپل کور او دفتره ژوندی ستړګې رانه وړې.

پر يو شمېر نورو ليکوالو هم د زړه حملې راغلې او ډول ډول کړاوونو يې د ژوند ستوني او لاسونه ومروړل.

په دې ډول د اکاډمۍ په زرګونو ټوکه کتابونه او په لسګونو عنوانه پروژې، خطي نسخې او تر لاس لاندې کړي او کېدونکي کارونه له منځه يوړل شول. (۱۵)

د علومو اکاډمۍ مرکزي کتابتون سره له دې چې له فزيکي پلوه روغ ښکاري، خو بيا هم ځينې مهم کتابونه او خطي نسخې يې په بازارونو کې ليدل شوې دي. د علومو اکاډمۍ د ټولو څېړونکو څېړنيزې پروژې او نور علمي کارونه تقريباً د څلورو کلونو په واټن کې پر ټپه ودرېدل. د کتابونو او ودانيو د فزيکي زيان د محاسبې له مخې نوموړې اکاډمۍ ته په مليونونو ډالره زيان اړول شوی دی.

((۴))

دولتي فرهنګي ټولنې

تر ۱۳۵۹ ل کال وروسته په کابل ښار کې د دولت په چوکاټ کې او د دولت د مالي لګښت په مرسته یو شمېر فرهنګي ټولنې منځته راغلې. د ژورنالیستانو، لیکوالو او هنرمندانو ټولنې هغه درې ټولنې وې، چې په دولتي فرهنګي فعالیتونو کې ډېرې زیاتې مطرح او د خپل ټول ژوند په اوږدو کې یې ګڼ شمېر علمي او هنري غونډې او سیمینارونه جوړ کړي او هم یې ګڼ شمېر کتابونه خپاره کړي دي. دې هرې ټولنې ځانته یو خپرنی ارګان او نور نشرات درلودل. د ژورنالیستانو اتحادیې د (سباوون)) په نوم یوه ذوقي، هنري او ادبي میاشتنۍ مصوره مجله خپروله، د هنرمندانو اتحادیې هم د ((هنر)) په نوم یوه ځانګړې مجله خپروله او هم یې د هنرمندانو لپاره بېلا بېل هنري انجمنونه جوړ کړي وو. کله چې په کابل کې جګړه پیل شوه، نو په دې ټولو خواوو زلزله خوره شوه، اکثره لیکوالو او هنرمندانو د جګړې، اقتصادي ستونزو او نورو کړاوونو له کبله کابل پرېښود. ددې انجمنونو د فعالیت ساحه ورځ پر ورځ تنګېدله، په نتیجه کې یې د کار ساحه ډېره محدوده وه او بیا وروسته بېخي له منځه یوړل شوه. ددې انجمنونو د مانیز زیان ترڅنګ د هغو د ودانیو فزیکي زیان هم د زیاتې اندېښنې وړ دی.

د افغانستان د ژورنالستانو اتحادیه، چې د افغانستان بانک سره متصل موقعیت لري، د څو توغندیو اور ورته وررسېدلی، د اتحادیې دوه

پوړېزه ودانۍ سخته ویجاړه شوې، د اتحادیې د کنفرانسونو او سیمینارونو تالار، چې په ډېره ښکلې بڼه او د ټولو امکاناتو او وسایلو په درلودلو سره جوړ شوی و، ببخي له منځه وړل شوی. د ودانۍ دویم پوړ ته هم درانه زیانونه اړول شوي او هم د دفترونو اکثره وسایل او وسایط غلا شوي، د ودانۍ نورې برخې ته هم زیات زیان اړول شوی دی. اوس نو که څوک وغواړي، چې دا ودانۍ بېرته همغه لومړني شکل ته واړوي، نو تر یو ملیون ډالرو زیات لګښت ته په کې اړتیا شته. د هنرمندانو اتحادیې ته، چې په وزیرمحمد اکبرخان مېنه کې یې موقعیت درلود، هم د توغندیو د لګېدو له امله زیان وراړول شوی دی. دغه راز د نوموړو اتحادیو هغه وسایط هم غلا شوي، چې دې انجمنونو پخوا درلودل او بیه یې سلګونو ملیونو افغانیو ته رسېږي. د دفترونو د وسایلو ترڅنګ د نوموړو انجمنونو هغه شمېر کتابونه او نور نشرات، چې دې انجمنونو وخت پر وخت خپاره کړي وو، هم یا چور او یا هم وسېزل شول. یو شمېر نور مهم اثار چې تراوسه یې لا د تبلیغ، نشر او خپرېدو امکان نه و پیدا کړی، هم تباه کړای شول. دلته به د لیکوالو انجمن برخلیک ددې ډول انجمنونو د بېلګې په توګه لږ په تفصیل سره تر څېړنې لاندې ونیسو:

د افغانستان د لیکوالو ټولنه:

د افغانستان د لیکوالو ټولنه پر ۱۳۵۹ل کال د هغه وخت د دولت په چوکاټ کې د یو ټولنیز فرهنګي سازمان په توګه جوړه شوه. د لیکوالو انجمن تر ۱۳۷۱ل کال پورې بڼه په خلاص مټ او زغرده توګه د یادونې وړ کارونه ترسره کړل.

په یاده شوې موده کې د لیکوالو انجمن له خوا تر سلو زیاتې لوېې او وړې علمي، ادبي او هنري غونډې جوړې شوې دي. دې ټولنې د خپلو فرهنګي کارونو د لا ښه سمبالښت لپاره په ځینو ولایتونو او هم د کابل

ښار په بېلا بېلو موسسو او علمي مرکزونو کې خپلې او د ځوانانو د ادبي انجمن څانګې پرانیستې وې.

له ۱۳۵۹-۱۳۷۱ کال پورې د لیکوالو انجمن په پښتو او دري ژبو په ټولیزډول تر ۱۵۰ عنوانو څخه زیات علمي، ادبي، تاریخي او هنري کتابونه چاپ کړي او هم یې په پښتو او فارسي ژبو د ((ژوندون)) ځانګړې ادبي مجله او د ((قلم)) په نوم ادبي جریده له خپل مهالوېش سره سم په ډېره ښه علمي او طباعتي کچه خپرې کړې دي.

د لیکوالو ټولنې د خپرو شوو اثارو عمومي شمېر (۲۵۰۰۰۰) ټوکو په شاوخوا کې دی. له یاد شوي رقم څخه (۱۵۰۰۰۰) ټوکه کتابونه د نوموړي انجمن د کتاب ساتنې په زېرمه ځایونو او هم په کتابتونو او کتاب پلورنځیو کې خوندي وو. د ۱۳۷۱ل کال د ثور میاشتې تر لومړۍ لسیزې وروسته چې په کابل ښار کې کوم جنګونه پیل شول، نو دا کتابونه ټول یا چور او یا وسېزل شول.

زما د خپلو سترګو لیدلی حال دی؛ تر یاد شوي تاریخ څخه وروسته زه یوه ورځ د لیکوالو انجمن ته ورغلم، د لیکوالو په انجمن کې یوه پوځي اډه جوړه شوې وه.

د انجمن ټولې څوکۍ، مېزونه او د دفترونو نور وسایل مات او چور شوي وو؛ کتابونه له الماریو څخه راغورځول شوي او په خونو کې ډېرې پراته وو. د ځینو کوټو بامونه سوري شوي وو او د باران اوبه همداسې دننه په خونو کې پر کتابونو څڅېدلې.

له کتابونو څخه لرې څه لرې هلته په کوچنۍ کوټه کې یو نسبتاً لوی ډېری ایښودل شوی و. دا هغه ډېری و، چې تنظیمیانو ته په کې غرمنۍ او ماښامنۍ تیارېدله. د ډېري ترڅنګ په لسګونو کتابونه، لکه د خښتو په څېر سر پر سر ایښودل شوي وو او یو یو تر ډېري لاندې د سرو لمبو خولې ته اچول کېده.

ښه مې په یاد دي، یوه ورځ له یوه استاد سره د لیکوالو انجمن ته لاړم، له یو څه وېرې سره سره د لیکوالو انجمن ته وردننه شوو. استاد نېغ په نېغه هغې خونې ته ورغی، چې کتابونه په کې ایښودل شوي وو. هغه د خپل دري کلن زیار (خپل کتاب) د پلټلو او میندلو په خاطر هغې خونې ته ورغی. هغه د خاورو او دوړو له منځه خپل نازولی اولاد (کتاب) راووېست، په خپل زنګانه یې وواهه او ویې څانډه، دوړې او ګردونه ترې لاړل، په خپل کتاب یې د لیدو مینه نه وه ماته شوې ځکه چې هغه نوی چاپ شوی و او تراوسه یې لا د بازار سترګې هم نه وې لیدلې. دوا ړه له خونې راووتو. استاد د خپل اثر څو جلده نور هم راواخیستل، ما ته یې وویل دا به هم واخلو، چې له مرګه بچ شي. کله چې له دې خونې راووتو، نو د یو ټوپکوال سترګې رابانديې ولګېدې له ((چیس چیس؟)) اواز سره یې راباندې غږ وکړ او بیا یې د لاس په اشاره د ځان خواته وغوښتو. کله چې یې د استاد په لاس کې کتابونه ولیدل، نو وې ویل: ((چیست ده بغلت؟)) له دې سره یې لاس را اوږد کړ او د استاد له لاسه یې د هغه (اولادونه) واخیستل. یو څو ګامه وړاندې تر تور دېګي لاندې سرې لمبې بیا په مستۍ راغلې او دا کتابونه یې هم د دې لمبو غېږې ته ګوزار کړل. استاد ما ته وکتل او ما هغه ته. په سترګو کې یې د قهر او نهیلۍ لمبې تاوې شوې، خپل تندی یې د لاس په دوو ګوتو ټینګ کېکاږه او دواړه په یوې درد بدلې چوپتیا له انجمنه ووتو.

تر هغه وروسته زه بیا هم څو ځلې انجمن ته لاړم، خو یوازې پر همهغه تور دېګي او سرو لمبو مې سترګې لګېدې، چې یوه ګړۍ هم له نغري څخه نه کښته کېده.

یوه ورځ مې سوچ وکړ داسې یو څوک پیدا کړم، چې د دوی په ژبه پوه وي، په خوی او بوی یې بلد وي او په یوه کاسه یې ورسره ډوډۍ خوړلې وي، خو په پای کې مې داسې یو څوک پیدا کړ، له هغه سره یو ځای انجمن

ته لاړم، غرمه رانږدې وه، یو ځل بیا مې پر دېکې سترګې ولګېدې، د لمبو غورس ترې پورته کېده، یو تن یې تر څنګ ناست و، یو یو کتاب یې نیمایي کاوه او بیا یې تر دېکې لاندې د اور کومې ته اچوه. کله چې پر موږ د پوستې د قوماندان سترګې ولګېدې، نو زما د همځنګ په لیدو ډېر خوشاله شو او تر سلام دمخه یې وار له واره وویل: ((کجا استی بادار؟ درکایت نیس، مرا تنا ماندی تو رفتی چکرا یته میزنی؟)).
((قومندان)) د خولې مزي نور هم سستول، خو زما د همځنګ په اشاره یې ځان کنټرول کړ. تر دې خبرو وروسته لومړی زما همځنګ او بیا ما ورسره روغبړ وکړ. بیا هغه دننه خونې ته وبللو، دا هغه خونه وه چې پخوا په کې (د افغانستان د لیکوالو د انجمن رئیس) د کار دفتر و. څوکۍ، مېزونه ټول مات او کړوپ شوي وو، له دفتر څخه فرش ټول شوی و او کوچونه په برچو سوري شوي وو، په خونه کې څو تنه نور هم ناست وو، د کوټې د متن په ځینو ځایونو کې د نسوارو شین رنګ له ورایه ځرګندېده، په فضا کې د چرسو او سګرټو لوګیو او بوی خپلې حلقې جوړې کړې وې. زموږ له ناستې سره سم زما همځنګ ((قوماندان صاحب)) ته زما د مشکل یادونه وکړه.
بیا ((قوماندان صاحب)) مخ راواړاوه او د خپلې ((ځوانۍ په شنګ)) یې راته وویل: ((برو بیادر تمام تامیرا در خدمتت است هر قدر که پالیدی از تو باشه، پیش چرا نامدی که به کتابا سیرت میکدم حالا خو چیزی نه مانده باشه. از روزیکه ما امدیم، بچه ها سرش دیگ پخته میکنه)).
کله چې زه د خپلې شعري مجموعې په لټه کې شوم او هغو خونو ته لاړم، چې پخوا په کې د کتابونو ګودام و، هېڅ شی مې هم په نظر رانغلل، یوازې څو ګرد جنې پاڼې مې ولیدې، چې په هره خونه کې تیت

و پرکې پرتې وې. دا و د ليکوالو د انجمن د کتابونو په باب زما د سترګو ليدلی حال.

د افغانستان د ليکوالو انجمن پر خپلو چاپ شويو کتابونو سربېره يو بل ډېر مجهز او بډايه کتابتون هم درلود، چې خپله انجمن په مقر کې جوړ شوی و. په ټوليزه توګه په دغه کتابتون کې په بېلابېلو کورنيو او بهرنيو ژبو د (۳۰۰۰) عنوانو په شاوخوا کې ډېر ګټور او مهم علمي، ادبي، تاريخي، سياسي او هنري کتابونه موجود وو. دا کتابتون هم له خپلو ټولو وسايلو سره له منځه وړل شوی دی.

د دې کتابونو د مانيز زيان او ارزښت د حد ټاکل ناشونی کار دی، خو له مالي پلوه که د هر يو ټوک کتاب بيه دوه امريکايي ډالره اټکل کړو، نو د ليکوالو انجمن په کتاب ساتنځايونو کې د (۱۵۰۰۰) ټوکو کتابونو مالي لګښت به (۳۰۰۰۰) امريکايي ډالره شي. دغه راز د ليکوالو انجمن د مطالعې په کتابتون کې چې په بېلابېلو برخو کې د بېلابېلو ژبو (۳۰۰۰) عنوانه کتابونه موجود وو که په اوسط ډول د کتابتون له نورو وسايلو سره يوځای د هر کتاب بيه (۸) امريکايي ډالره اټکل کړو، نو (۲۴۰۰۰) ډالره به شي. په دې ډول به په ټوليز ډول د دې کتابونو مالي زيان (۳۲۴۰۰۰) ډالره شي. دغه راز د ليکوالو انجمن درېو ودانيو او د هغو ټولو لوازمو ته هم درانه فزيکي زيانونه اړول شوي، چې بيا جوړونه يې لکونه ډالر اټکل کېدی شي. سربېره پر دې د ټولنې مهالنۍ خپرونې هم زيانمنې شوې دي. تر ۱۳۷۱ل کال وروسته د ((قلم)) جريدې او د ((ژوندون)) مجلې د ګوتو په شمار ګڼې خپرې شوې او يو وخت لا داسې هم راغی چې دا ټولې خپرونې پر ټپه ودرېدلې.

((۵))

خپلواکې فرهنګي ټولنې

د ۱۳۶۵-۱۳۷۰ کلونو په موده کې په کابل کې واکمنو هڅه وکړه، چې د دیموکراسۍ تمثیل وکړي. په همدې وجه یې یو لړ ازادو(!) سیاسي سازمانونو او ټولنو ته د فعالیت اجازه ورکړه.

په کابل کې یو شمېر فرهنګي ټولنې جوړې شوې، دا ټولنې ظاهراً خپلواکې ښکارېدلې، خو د اسې نښې نښانې هم څرګندې شوې وې، چې له دې ټولنو څخه یې له ځینو ځانګړو دولتي ادارو سره لارې درلودې.

په دې فرهنګي ټولنو کې د ناصر خسرو بلخي، هرات باستان، حکیم سنایي غزنوي، انجمن فرهنګي امیر علي شیر نوایي، انجمن دوستداران مولانا او یو کم شمېر نورې فرهنګي ټولنې شاملې وې. دې ټولنو اکثرو خپل نشراتي ارګانونه درلودل او د دې ترڅنګ یې ځانګړي علمي او فرهنګي اثار هم خپرول. یو شمېر غونډې، فرهنګي او علمي سیمینارونه یې جوړول. د ناصر خسرو بلخي انجمن د (حجت)، د دوستداران مولانا جلال الدین بلخي انجمن د (نای) په نوم او ځینو نورو انجمنونو په نورو نومونو مجلې خپرولې. د پورتنیو یادو شویو ټولنو اکثره کار دري ژبې او ادب ته وقف شوی و.

وروسته بیا په کابل کې یو شمېر فرهنګي اشخاصو دا وپتېیله، د اسې یوه ټولنه جوړه کړي، چې افغاني فرهنګ ته هم ستر خدمتونه وکړي. په همدې وجه یې د ۱۳۶۹ ل کال د لړم پر ۲۵مه نېټه د کابل د انټرکانټیننټال هوټل په تالار کې د یوې درنې غونډې په ترڅ کې (د خوشال فرهنګي

ټولنه) جوړه کړه. په پیل کې ۸۰ تنو فرهنګیانو، چې د هېواد له بېلابېلو قومونو، بېلابېلو سیمو او د بېلابېلو مسلکونو استازیتوب یې کاوه د بنسټ ایښودونکو په توګه دا ټولنه جوړه کړه. وروسته بیا نور فرهنګیان په ډله ییز او انفرادي ډول د ټولنې غړي شول، چې شمېر یې سلګونو ته رسېده. خوشال فرهنګي ټولنې د یو کال ۱۳۶۹ عقرب- ۱۳۷۰ کب پورې تر لسو زیات علمي او ادبي سیمینارونه او محفلونه جوړ کړل او ۴ عنوانه بېلابېل ادبي او علمي کتابونه یې چاپ کړل.

کله چې پر ۱۳۷۱ل کال په کابل کې جګړې پیل شوې، نو د هېواد د نورو فرهنګي مرکزونو په شان دا ټولنې هم پوپناه شوې. نه یوازې دا چې د ټولنو د فعالیت ساحه له منځه لاړه، بلکې د دې اکثرو ټولنو ټول دفتري امکانات او شتمني هم له منځه یوړل شوه. د دغو ټولنو له جملې څخه د خوشال فرهنګي ټولنې دفتر چې د کابل ننداري په سیمه کې یې موقعیت درلود، له ټولو وسایلو سره چور او رنګ کړای شو. د خوشال فرهنګي ټولنې ترڅنګ د علامه سید جمال الدین افغان فرهنګي ټولنې هم پر فعالیت پیل وکړ، چې هغې هم په کابل کې د جګړو له امله نور فعالیت ونه کړای شو. پورتنۍ یادې شوې ټولنې د جګړې له امله ټولې له سقوط سره مخامخ شوې، خو یوازې خوشال فرهنګي ټولنې او د سید جمال الدین افغان فرهنګي ټولنې وکولای شول په پېښور کې خپلو خپرونو ته دوام ورکړي او بیا خپلې خپرونې په کابل کې پر لیکوالو او فرهنګیانو وویشي.

((۲))

ننداري يا سينماوې

د تېرو شلو کلونو په بهیر کې په ځانګړي ډول هغه وخت، چې جګړه لا له غرونو، رغونو، کليو او بانډو څخه د ښارونو زړونو ته نه وه ننوتلې، د هېواد په لويو ښارونو په تېره په کابل ښار کې سينماوې ښه په ګرمه توګه چلېدې، هندي فلمونو او نورو جنګي امريکايي او اروپايي فلمونو د سينماګانو بازارونه ښه تاوده کړي وو. هره ورځ تقريباً دوه ځله او کله هم درې ځله سينماوې چلېدلې. په دې ډول له يوې خوا د نندارچيانو ذوقونه خړوبول او له بلې خوا يې عايدات هم درلودل. دا چې دې سينماګانو د هېواد د ځوان پښت او نورو نندارچيانو د ذهن په روزلو کې کوم ډول رول ترسره کړی دی، په دې باب کېدی شي مختلف نظرونه او فکرونه موجود وي. ځينې اشخاص وايي چې په دې سينماګانو کې داسې فلمونه ننداريې ته وړاندې کېدل، چې هغو زموږ له ملي کلتور او اسلامي عقيدې سره سمون نه درلود او د هغو خلاف بهير کې يې برخه اخيسته. دغه راز ځينې نور بيا په دې نظر دي، چې دا فلمونه که هر ډول وو او هر څنګه وو، ښېګڼې او بدګڼې يې دواړه درلودلې، خو ځينې فلمونه يې د ستاينې وړ وو. په مجموعي ډول ويل کېدی شي، چې په افغانستان کې سينماګانو د هېواد د ځوان پښت او په مجموعي ډول د ټولو ننداړچيانو د ذهني سطحې او ذوق د اوچتولو په لاره کې مثبت ګامونه پورته کړي او هغوی يې له نړيوال کلتور، تمدن، پرمختيا او نويو پرمختګونو سره اشنا کړي او هم د هنر او تخنيک بېلابېل ډولونه يې هغوی ته ورښودلي دي.

دا خو د سینماګانو د معنوي رول او د هغو د اغېز په باب د نظر د اختلافونو خبره وه، خو اوس راځو دې ته چې همدا سینماوې هم چا خپل مثبت او یا منفي پدل ته پرېښودې او که نه؟ په خواشینۍ سره باید ووایم، پر دې فرهنګي مرکزونو هم ناترسه ګوزارونه وشول. د یادونې وړ ده، چې په افغانستان کې خصوصاً په کابل ښار کې سینماګانې په دومره عصري او اساسي توګه جوړې شوې وې، چې فزیکي جوړښت یې د هغه وخت له لسګونو ملیونو افغانیو او د اوس وخت له لکونو ډالرو سره معادل دی.

یوازې په کابل ښار کې ۱۲ سینماوې موجودې وې، چې له هغې جملې څخه د کابل ننداري، میوند، فرخي، بهزاد، بریکوټ، اریانا، میرویس میدان سینماوې یا په بشپړ ډول او یا هم په سلو کې ۹۰ برخې له منځه وړل شوې دي، نورو سینماګانو، لکه پامیر، بهارستان، اریوب، باختر ننداري، زینب، پارک، ملي، د خیرخانې سینما او تیمورشاهي په قسمي ډول زیانمنې شوې دي. که د دغو ټولو سینماګانو اوسنۍ بڼې ته څوک وګوري او یا وغواړي بېرته یې په همغه لومړني شکل له سره جوړې کړي، نو د اټکل له مخې به له پنځه ملیونه ډالرو څخه تر لسو ملیونو ډالرو پورې لګښت پرې راشي. دا چې د څو کلونو جګړو او نورو فکري او ذوقي سانسورونو په وجه دا سینماوې له ګټې څخه لوېدلي دا خو نو بل دروند مالي زیان دی، چې دا هم تر لکونو ډالرو اوړي، دا چې دې سینماوو به دهنر په برخه کې څومره معنوي خدمتونه کړي وای، دا خو بل معنوي زیان دی.

د کابل ښار پر سینماوو سربېره د هېواد په ځینو ولایتونو، لکه: کندهار، ننګرهار، هرات، هلمند، مزار، لغمان او نورو ولایتونو کې هم یو شمېر سینماوې موجودې وې، چې هغه هم پر همدې برخلیک اخته کړای شوي. دغه راز په کابل ښار کې له تجارتي سینماګانو پرته یو شمېر نورو دولتي ارګانونو داسې ودانۍ درلودلې، چې هغوی د سینما او

غونډو لوی لوی تالارونه لرل، چې هم د دولتي او رسمي غونډو لپاره کار ورڅخه اخیستل کېده او هم د هنري، علمي فلمونو د ننداري او د غونډو د جوړولو لپاره مناسب ځایونه وو. لکه د استقلال، اماني، خوشال خان لېسې د غونډو تالارونه، چې د سینما او فلم پوره وسایل یې درلودل او یا هم د ځینو وزارتونو او دولتي ادارو سالونونه او د کنفرانسونو خونې، چې اوس اکثره یا په بشپړ ډول ویجاړ کړای شوي او یا یې زیاته برخه له ټولو وسایلو او وسایطو سره له منځه وړل شوې ده. که ددې ډول تالارونو او سالونونو ټول مالي لګښت په پام کې ونیسو، نو تر لسګونو ملیونو ډالرو هم اوړي.

((۷))

ملي موزيم او نور موزيمونه

((کابل موزيم چې وروسته د افغانستان ملي موزيم وبلل شو د لومړي ځل لپاره پر ۱۲۹۷هـ ش کې د باغ بالا په ماڼۍ کې په موقتي ډول تاسيس شو او هغه وخت يې د ((عجايب خانې)) په نوم ياد کړ. ځينې حربي وسايل، د جهاد بيرغونه، لاسي کارونه د کور ځينې انتيک شيان، تزيني الات، دولتي يادګاري اثار، تفسير شريفونه او ځينې خطي نسخې د ننداريې لپاره په کې کېښودل شول)) (۱۷)

د وخت په تېرېدو سره موزيم دارالامان ته نقل شو او د موزيم کلکسيون د لرغونپوهنې د علمي ګروپونو پر بنسټ، چې د ۱۹۲۲م کال تر سپټمبر وروسته د يوې ډپلوماتيکې معاهدې له مخې د فرانسويانو په مرسته پيل شوې، لا بډاى شو. له فرانسويانو سره دا ګډه موسسه د DAFA (په افغانستان کې د فرانسې د لرغونپوهنې هئيت) په نامه وپېژندل شوه. تر دويمې نړيوالې جګړې وروسته يو زيات شمېر کيندنې د نورو هېوادونو له خوا، چې ايټاليا، امريکا، جاپان، بريتانيا، هندوستان او شوروي هم په کې شامل وو، تر سره شوې، خو د افغانانو تر لارښوونې لاندې لومړنۍ کيندنه په ((هډه)) کې پر ۱۹۲۵م کال ترسره شوه.

د وخت په تېرېدو سره زيات شمېر اثار کشف او د کابل موزيم ته راوړل شول. دلته په لنډيز سره د موزيم د ځينو اثارو پر څرنګوالي خبرې کوو:

د فرهنګي دورې نوم	د څېړونکي نوم	د سيمې نوم
۵۰ زره کاله وړاندې زمانه د	لويس دوپرې	دادل دره

پخوانۍ ډبرې منځنۍ دوره		
۳۰ زره کاله وړاندې د پخوانۍ ډبرې پورتنۍ دوره	کارلتون، س، کون	قمره کمر
د کوپرک دوره (محلي نوم) له ۲۰ څخه تر ۱۱ زره کاله وړاندې زمانه	لویس دوپرې	اق کپرک
له۱۱ زرو څخه تر ۷ زره کاله وړاندې زمانه د نوې ډبرې دوره	لویس دوپرې	اق کپرک
د ۲ زره کاله ق م زمانه د نوې ډبرې دوره	لویس دوپرې	کور دره
له ۳ زره څخه تر یو زر کاله ق م زمانه د برونز عصر	لویس دوپرې	اق کپرک
له ۳ زره څخه تر یو زر کاله ق م زمانه د برونز عصر	D.A.F.A	منديګک
له ۳ زره څخه تر یو زر کاله ق م زمانه د برونز عصر	D.A.F.A	ناد علي
له ۳ زره څخه تر یو زر کاله ق م زمانه د برونز عصر	لویس دوپرې	د موراسي غونډۍ
له ۳ زره څخه تر یو زر کاله ق م زمانه د برونز عصر	لویس دوپرې	شمشیر غار
له ۳ زره څخه تر یو زر ق م زمانه د اوسپنې عصر	لویس دوپرې	اق کپرک
له ۶-۴ ق م پېړۍ پورې د	تصادفي	حضوري چمن

هخامنشي دوره		
له ۴-۳ م پېړۍ پورې باختري دوره	D.A.F.A	آی خانم
لـه ۲-۱ م پېړۍ پـورې هنـدو یوناني دوره	تصادفي	میرزکه ګردېز
لـــه ۱-۳ مـــیلادي پېـــړۍ د یونان- کوشاني دوره	D.A.F.A	بګرام
لـــه ۱-۳ مـــیلادي پېـــړۍ د یونان- کوشاني دوره	D.A.F.A	سور کوتل
له ۱-۳میلادي پېړۍ پـورې د یونان کوشاني دوره	تصادفی	شترک او پایتاوه
له ۱-۳میلادي پېړۍ پـورې د یونان کوشاني دوره	D.A.F.A	چم قلعه
له ۱-۳میلادي پېړۍ پـورې د یونان کوشاني دوره	D.A.F.A	بامیان
لـــه ۳-۸ م پېـــړۍ پـــورې کوشاني، ساساني او یفتلي دوره	D.A.F.A	هډه
لـــه ۳-۸ م پېـــړۍ پـــورې کوشاني، ساساني او یفتلي دوره	D.A.F.A	بامیان
لـــه ۳-۸ م پېـــړۍ پـــورې کوشاني، ساساني او یفتلي دوره	D.A.F.A	شترک اوپایتاوه

لـــه ۳-۸ م پېـــړۍ پـــورې کوشاني، ساساني او يفتلي دوره	D.A.F.A	مرنجان تپه
لـــه ۳-۸ م پېـــړۍ پـــورې کوشاني، ساساني او يفتلي دوره	D.A.F.A	قول نادر
لـــه ۳-۸ م پېـــړۍ پـــورې کوشاني، ساساني او يفتلي دوره	تصادفی	مرنجان تپه
لـــه ۳-۸ م پېـــړۍ پـــورې کوشاني، ساساني او يفتلي دوره	تصادفی	سرای خواجه
لـــه ۳-۸ م پېـــړۍ پـــورې کوشاني، ساساني او يفتلي دوره	د لرغونپوهنې انستيتوت	خم ازګر
لـــه ۳-۸ م پېـــړۍ پـــورې کوشاني، ساساني او يفتلي دوره	جاپاني لرغونپوهان	درمان تپه
لـــه ۳-۸ م پېـــړۍ پـــورې کوشاني، ساساني او يفتلي دوره	D.A.F.A	کم داقا
لـــه ۳-۸ م پېـــړۍ پـــورې کوشاني، ساساني او يفتلي دوره	D.A.F.A	کهنه مسجد

لــــه ۳-۸ م پېـــړۍ پـــورې کوشاني، ساساني او يفتلي دوره	D.A.F.A	تپه کلان
لــــه ۳-۸ م پېـــړۍ پـــورې کوشاني، ساساني او يفتلي دوره	D.A.F.A	فندوقستان
له ۸-۹ م پېړۍ پورې	تصادفي	ګردېز
د هندوشاهي دوره	تصادفي	تګاب
له ۱۵ پېړۍ څخه تراوسه	ISMEO	غزني
د اسلامي دورې اثار	D.A.F.A	لښکرګاه
د اسلامي دورې اثار	D.A.F.A	غلغلې ښار(۱۸)

له کابل موزيم وروسته د موزيمونو د سيستم په پام کې نيولو سره برابر شوی و؛ د نورو اثارو ترڅنګ ((د موزيم په چوکاټ کې د مسکوکاتو يوه خونه وه، چې په هغې کې ټولې سکې او فلزي پيسې چې په اتفاقي توګه پيدا شوې او يا د حفرياتو په جريان کې لاس ته راغلې او موزيم ته وړاندې شوې وې. د بېلګې په توګه له خزينهء امو څخه ۱۵۰۰ سکې، چې په هخامنشي دورې پورې مربوطې ګڼل شوې دي، له بلخ څخه ۱۷۰ يوناني سکې، چې پر ۱۹۶۲کال کشف شوې او اړوند تاريخ يې ۳۸۰ق.م پېړۍ ټاکل شوی و. د حضوري چمن خزانه، چې له يو زر سکو څخه يې ۱۱۵ سکې د شلمبرژه فرانسوي لرغونپوه له خوا څېړل شوې وې او تاريخ يې څه ناڅه څلور سوه کاله ق.م ټاکل شوی و. د خوګيانو د ولسوالۍ لـــه پنځوسو سکو څخه چې فقط ۱۲ سکې موزيم ته انتقال شوې هم په څلورمه ق. م پېړۍ پورې مربوطې ګڼل شوې وې. له ميرزکې څخه لږ تر لږه يوولس زره سکې پر ۱۹۴۷م کال پيدا شوې، چې په هغو کې پنځوس محدبې، ۵۲۳

سکې سایفیتې، ۴۸۴ سکې نقره یي، ۲۰۱۲ سکې یوناني، نور باختري درهمونه، ۳۳۳۵ ساکي درهمونه وو او همدا شان له بګرام څخه لږ تر لږه ۳۰۰۰ بېلابېلې سکې چې پر ۱۹۴۱ او ۱۹۴۲ کلونو د فرانسه یي هئیت د لرغونپوهانو په لاس کشف او موزیم ته لېږدول شوې وې. (۱۹)

په دې ډول تر ډېر اوږده مزله او هلو ځلو وروسته د کابل موزیم د اثارو د تاریخي لرغونتوب له مخې د نړۍ د سترو موزیمونو په کتار کې ودرېد او په لسګونو زره بېلابېل تاریخي اثار یې په خپله غېږه کې راټول کړي وو.

((د افغانستان ملي موزیم د ۱۳۷۰ ل کال پر وروستیو میاشتو تر سلو زرو پارچو زیات تاریخي اثار درلودل)). (۲۰)

پر ۱۹۷۸م کال د ۲۱ زره طلایي سکو اریانوونکې خزانه د جوزجان په ولایت کې شبرغان ته نږدې د طلا تپې له غونډۍ څخه لاسته راغله. (۲۱)

کله چې پر ۱۳۷۱ل کال په کابل خونړي جنګونه پیل شول، نو د افغانستان د نورو فرهنګي بنسټونو غوندې پر موزیم هم د چور او تالان طاعون خور شو. لومړۍ هغه ډله موزیم ته ورسېدله، چې ځانونه یې د دولت ممثلین معرفي کول، د دوی چې څومره د موزیم پر اثارو لاس بر شو هغه یې یوړل.

نانسي دوپرې وایي: ((د ۱۹۹۲م کال پر اپریل د جګړه مارو تنظیمونو تر راتګ وروسته، چې په کابل کې نظم او قانون مات شو، موزیم ته لویه بدمرغي پېښه شوه. په لومړي سر کې کله چې د دارالامان سیمه د موزیم په شمول د نظار شورا په لاس کې وه د موزیم کارکوونکو ته د کار اجازه نه وه. نجیب الله پوپل چې د موزیم یو ډېر مستعد کارکوونکی و، د تنظیمونو تر بریالیتوب درې میاشتې وروسته مخکې تر دې چې پر موزیم باندې توغندي ووریږي، له موزیم سره هېڅ ډول رسمي ارتباط نه درلود. سره له دې د موزیم له ویشتل کېدو څخه یوه اوونۍ مخکې ده خطر پر ځان ومانه او له کومې اجازې پرته یې موزیم وکوت. ده ولیدل، چې صندقونه

او بکسونه پر خپل ځای دي، خو د دې وخت یې پیدا نه کړ، چې د صندقونو منځ ولټوي. کوم وخت چې موزیم په توغندیو ویشتل کېده دا سیمه د استاد عبدالعلي مزاري تر مشرۍ لاندې د اسلامي وحدت حزب لاس ته ورغله. د جګړې تر کراریو درې ورځې وروسته پوپل یو ځل بیا په نا رسمي ډول موزیم وکوت. ده ولیدل چې د دلبرجان تپې د بوالي انځورونه په نه رغېدونکې توګه سوځېدلي دي، خو زېرخانه له بکسونو او صندقونو سره خوندي ده. د سپتمبر په پیل کې د CNN او BBC خبرلوڅو ولیدل، چې د زېرخانې د دروازو مهرونه روغ دي، خو دوی مطمین نه وو، چې دا به هماغه د پوپل په لاس لګول شوي مهرونه وي. ددې لپاره چې سرې پوه شي د مهرونو تر شا څه شی دي، هېڅ لاره نه وه. د سپتمبر په نیمایي کې پوپل په پټه موزیم ته ورغی او د موزیم په غولي کې یې د صندوقونو پاتې شوني ولیدل. دا ډېره د تشویش وړ خبره وه.

ویلیم ریو د BBC خبریال له موزیم څخه په خپله دویمه لیدنه کې راپور ورکړ، چې بکسونه او صندقونه خالي شوي او وړل شوي دي. د بودا یو وړوکی سر د یو ګودام کړکۍ ته چې میلې ورکړای شوې وې، نږدې ایښودل شوی او له بهر څخه د ټایر کرښې مستقیماً تر دغې کړکۍ پورې ورغلې وې. د ۱۹۹۳م کال د سپتمبر په پای کې ما د ښاغلي ستوریس موسوریس په غوښتنه، چې د افغانستان له کلتوري میراثونو سره د زړه له کومې علاقمندي لري، له کابل څخه لیدنه وکړه. د دې توصیې پر وړاندې، چې د موزیم د ترمیم چارو لپاره باید د استاد مزاري ملاتړ ترلاسه شي، ښاغلي موسوریس سملاسي عکس العمل وښود. په موزیم کې د ترمیم چارې UNOCHA د ۱۹۹۳م کال په نومبر کې د ملګرو ملتو د بشري اسکان له مرکز HABITTAT وغوښتل، چې د ژمي تر پیلېدو وړاندې د موسم د ناخوالو پر وړاندې د موزیم مقاومت او امکانات

وسنجول شي، ځکه د دې وېره ده، چې ښايي د واورې د انبار کېدو له امله پاسني چتونه را وغورځي او د باران اوبه د زېرخانو ګودامونو ته ورننوزي.

HABITTAT خبر ورکړ، چې په هره خونه کې صندوقونه خلاص پراته دي او د شيانو په ترتيب کې ژوره ګډوډي ليدل کېده او په دغه ځای کې ګودامونو ته هم په اسانۍ سره لاس نه رسېده. نازک کاغذي مهرونه، چې د لومړي پوړ د ګودامونو پر دروازو او کړکيو نښلول شوي وو، پر ځای وو، خو دا مهرونه په اسانۍ سره د بدلېدو وړ وو. د HABITTAT عکسونه چې له ماتو شويو او شيندل شويو شيانو څخه اخيستل شوي وو، ډېر دردوونکي وو. په عکسونو کې هغه اره شوې الماری هم ليدل کېږي، چې هلته به د موزيم دفترونه او لستونه ساتل کېدل. دا الماری ټولې يو شان او بې توپيره را اړول شوې وې او کاغذونه ډېر بد ځيرې شوي وو. زولپې خلاصې شوې وې او پولادي صندوقونه ټول سپک ښکارېدل او داسې اټکل کېده، چې بايد تش وي. بکسونه او جعبې ټول د کوټې پر مخ اړول شوي وو. په دې توګه څرګنده شوه، چې زياتې تحويلخانې ښې لټول شوې دي. د HABITTAT له خوا ځينې ترميمونه وشول. کړکۍ د تيږو او خښتو په واسطه بندې شوې، چتونه د هوا د خرابوالي پر وړاندې جوړ شول او تحويلخانو ته پولادي دروازې ورکړل شوې. ښاغلي موسوريس چې پخوا يې د UNESCO په موزيم کې د کار لپاره تشويش څرګند کړی و، کله چې د موزيم په هکله د ارزيابۍ راپور ترلاسه کړ د نومبر پر ۷مه يې په اسلام اباد کې يوه عاجله غونډه راوبلله. ورپسې د نومبر پر ۲۹مه دی کابل ته ولاړ او له استاد مزاري سره يې وليدل. استاد مزاري ښاغلي موسوريس ته اطمينان ورکړ، چې د موزيم خونديتوب به تامين کړای شي. وروسته د نجيب الله پوپل په مشرۍ د نظارت يوه کمېټه جوړه شوه او دغې کمېټې د ډسمبر پر ۲۱مه خپل کار پيل کړ. ښاغلي موسوريس په خپله د موزيم ليدنه

وکړه او دی لومړی کتونکی و، چې د سکو خونې ته د ننوتو اجازه ورکړل شوه، ده ولیدل چې ټولې جعبې تشې دي.
د ۱۹۹۴ په می کې زه کابل ته لاړم او د می پر ۱۲مه ما ټوله ورځ د موزیم د تحویلخانو پر کتنو تېره کړه. ترسره شوی کار واقعاً قناعت بښونکی و. په تېره بیا دا چې د ژمي شرایط او سخت ساړه وو، د کارکوونکو لپاره له یوه تیلي لاټین پرته د تودوخې او روښنایۍ هېڅ وسیله نه وه. ټولو خونو ته ښې مضبوطې دروازې ورکړای شوې وې. دهلیزونه پاک شوي وو او درې زره ختین لوښي له فضلاتو څخه را ایستل شوي وو او په تحویلخانو کې خوندي شوي وو. یوه خونه د اسلامي برونزي شیانو له ماتو شویو ویلې شویو او څیرې شویو ټوټو څخه ډکه وه. په کتابتون کې ۲۲۴۷ ټوکه کتابونه پاتې وو، خو هغه کتابونه چې د ډېرو ښو اثارو عکسونه یې درلودل، غلا شوي وو. اوس باید د لوټمارانو په هکله رڼا واچول شي. بریالیو مجاهدینو له پیله لوټماري خپل طبیعي حق ګاڼه. د کابل موزیم په ارتباط ټول مدارک ښیي، غلا ښه په ډاډه زړه ترسره شوې ده او داسې نښې نښانې نه لیدل کېږي، چې دا کار دې د بېسوادو او بې پروا تنظیمیانو له خوا شوی وي، په لومړي سالون کې د ننداریې شیان، لکه د کنشکا مجسمه او له سره کوتل څخه نور ترلاسه شوي شیان، د کندهار مرمرین لوښي او د ناستې په حال کې د بودا لویه مجسمه، چې له مرنجان تپې څخه لاس ته راغلي پر خپل ځای لیدل کېدل. د ۱۹۹۴م کال تر سپټمبر پورې ۱۵۳۴۱ قلمه اثار ثبت شوي وو او څلور ګودامونه د موجودی لپاره لا پاتې وو. د پوپل د اټکل له مخې د ډېرو ښو اثارو تقریباً په سلو کې اویا ورک شوي وو. داسې ښکاري چې لوټمارانو پوره وخت درلود، چې د شیانو ارزښت وټاکي او ډېر ښه اثار په کې چاڼ کړي. ښایي موږ هېڅکله پوه نه شو، چې د غه غلا څه وخت ترسره شوې ده؟ او څو پورې چې دقیقه موجودي ونه شي، د موزیم واقعي حالت به هم څرګند نه شي.

وروسته تر دې چې کابل د مجاهدینو لاس ته ورغی، اوازه خپره شوه، چې د کابل موزیم د مجاهدینو له خوا چور شوی دی. پېښور- اسلام اباد او د کراچۍ بازارونه له غلا شویو اثارو څخه ډک شول. یو وخت ماته خبر راورسېد، چې د موزیم ټول اثار په چترال کې دي او د لوړو بیو انتظار کوي. عملاً د بهرنیانو یوه ډله چترال ته لاړه، خو دوی یوازې د کباړ شویو شیانو یو دردونکی کلکسیون ولید. ما په خپله هم ډېر اثار ولیدل، خو هغه ټول جعلي او پروني شیان وو. یوازې د بګرام لس عاجونه چې د ۱۹۹۴م کال پر اپریل په اسلام اباد کې ولیدل شول واقعاً اصلي وو. د هغوی بیه دوه سوله لکه برتانوي پونډه وه، څه موده مخکې زه خبره شوم، چې دغه عاجونه له پاکستان څخه وتلي دي او بیه یې څلور سوه لکه پونډو ته ختلې ده.)) (۲۲)

دا د موزیم د غملړلي داستان یوه برخه وه، چې دوپرې لیکلی و. پر موزیم باندې د راغلي طاعون داستان ډېر اوږد دی. کله چې موزیم د بېلابېلو ډلو لاس ته ورغی، نو هر یوه تر خپل وسه په موزیم کې پاتې شیان غلا کړل، ،خو هغه ډله چې په لومړي پړاو کې یې موزیم په لاس کې و، په ډېر ماهرانه ډول د موزیم اثار غلا کړل او بیا یې د نړۍ په بازارونو کې وپلورل. د نورو اثارو ترڅنګ په همدې موزیم کې د قرآن کریم هغه نسخه، چې ویل کېږي د طلاوو په اوبو لیکل شوې وه او په نړۍ کې یې ساری نه و، غلا او د باجوړ په سیمه کې په اتیا زره کلدارو وپلورل شوه. (۲۳)

یو افغان په خپلو سترګو لیدلي وو، چې د پاکستان د کوچي بازار په سیمه کې څلور د برش مجسمې چې قیمت یې په ملیونونو کلدارې اټکلېده او د مغولو د عصر ۱۲ تورې چې ۲۳ ملیونه ډالره قیمت یې لاره په یو تر زمکې لاندې دکان کې ایښودل شوی وو. (۲۴) د موزیم په اثارو نه یوازې زموږ د هېواد د ګاونډیو نږدې بازارونه ډک شول، بلکې لرې

نړیوالو بازارونو ته یې هم لاره وکړه. د موزیم د اثارو د غلا او د غلو په اړه پر همغه وخت او هم بیا وروسته پلټنې او ګروېږنې وشوې. یو بهرنی شخص چې پر هغه وخت یې د موزیم د اثارو د غلا کوونکو په باب لیکنې کولې، د دې لپاره، چې ده ته څه ستونزه جوړه نه شي، نو هغو ډلو چې د موزیم په لوټ او تالان کې یې برخه اخیستې ده، د هغو نومونه یې په شفري ډول ثبت کړي او بیا یې د کمپیوټر حافظې ته سپارلي. دا شفرونه په دې ډول دي: ((HI-7، GH-2, Am-2، BR-13، Hw-2، SNP، HI-9، HI-8 او نور)). (۲۵)

د ملي موزیم په اثارو کې د طلا تپې هغه شل زره (۲۲) طلایي سکې، هوسۍ او نور اثار هم شامل وو، چې د ډېر زیات ارزښت درلودونکي وو.

ځینې داسې اوازې هم وې، چې ((له ملي موزیم څخه یو شمېر با ارزښته اثار د ډاکټر نجیب الله د واکمنۍ په وروستیو شپو ورځو کې د ساتنې په خاطر د افغانستان مرکزي بانک تحتاني منزل ته راوړل شوي دي، دا چې دا اثار به اوس چېرته وي معلومات نه شته. دغه راز د ملي موزیم یو شمېر اثار د یونسکو په مرسته د اطلاعاتو او کلتور وزارت ته هم انتقال شوي دي)). (۲۷)

څرنګه چې د افغانستان بانک د نظار شورا په لاس کې و، نو که دا خبره رښتیا وي، چې د نجیب الله د حاکمیت پر وخت دا اثار هلته وړل شوي دي، نو طبعاً د شورای نظار د افرادو په لاس کې به لوېدلي وي. د ۱۳۷۵ ل کال پر څو لومړنیو میاشتو یو ځل بیا د موزیم د اثارو په تېره بیا د طلا تپې د اثارو په باب د هېواد په دننه او بهر کې ګڼ شمېر مقالې چاپ او خپرې شوې. پخوانۍ تنظیمي ادارې او نظار شورا ته هم په دې ارتباط ډېر زیات سوالونه راجع شول. بالاخره قوماندان مسعود اعتراف وکړ، چې: ((اثار طلا تپه در جایی که به وسیلهء هئیت حکومت قبلي و هئیت ملل متحد جا به جا و مهرلاک گردیده بود محفوظ است)). (۲۸) ښه به وي چې

په دې اړه د دوکتور نجيب الله په واکمنۍ کې د هغه د دفتر رئيس ښاغلي محمد اسحق توخي څرګندونې هم راوړو؛ ښاغلي توخي دا څرګندونې په خپله يوه اوږده ليکنه (دوکتور نجيب الله و خروج نيروهای نظامی شوروی از افغانستان) کې چې د ۱۳۸۷ل کال په وروستيو کې د انټرنټ له لارې خپره شوه، کړې دي. موږ د طلا تپې اثارو سره اړوند موضوع کټ مټ له کومې ژباړنې او کمونې پرته خپروو:* [((... رييس جمهور دکتور نجيب الله کشورش را در شرايط حساس رهبری ميکرد. او نخستين شخصيتيست، که خطری راکه سرمايهء ملی و فرهنگی افغانها را تهديد ميکرد، احساس مينمود.

قبل از بسته شدن موزيم کابل به علت حمله های راکتی مجاهدين، او همه اثار طلاتپه را تحت نظر مستقيم خودش به زيرزمينيهای بانک مرکزی، جايی که ذخيرهء طلای مملکت محفوظ است، منتقل ساخت و ان را در اتاق مخصوص که تنها رييس جمهور صلاحيت باز کردن آن را دارد، قرار داد، حالا گاوصندوقهای حاوی اين اثار را بيرون کشيده اند. هر صندوق با بوريهای مخصوص پوش گرديده است و يک جدول و پروتوکول و فهرست محتوای داخل ان با مهر و نامهء رييس جمهور نجيب الله دريافت گرديد.))

حامد کرزی با چند وزيرش در برابر خبرنگاران ظاهر شده اظهار نمود که: ((گنجينهء طلا تپه محفوظ و دست ناخورده باقی مانده است. "بدون توضيحهای بيشتر".))

به همين ارتباط برای شناخت هر چه بيشتر شخصيتهای چون برهان الدين ربانی، که جز ثروت اندوزی به چيزی ديگری نمی انديشد، خاطره يی در ذهنم تداعی گرديد، که ميخواهم خدمت هموطنان بيان کنم.

---

* دا څرګندونې مې ځکه په کې راوړې چې موضوع لاپسې روښانه شي. (يون)

روزی، کارمند بین المللی ملل متحد در کابل به دکتور نجیب الله مراجعه نمود، که برهان الدین ربانی دو نفر را که حامل کدام پیغام از جانب او هستند فرستاده است و تقاضای ملاقات با شما را دارند. دکتور نجیب الله به کارمند ملل متحد گفت، که اگر او (کارمند ملل متحد) مانعی نمیبیند، میتوانند بیایند. دو نفر مذکور داخل امدند، وقتی که من ان ها را دیدم، یک نفر ان را شناختم، که همان وکیل عبدالرسول از بدخشان بود، که در صفحه های قبل نیز در موردش نوشته ام، که در سال ۱۳۶۷خ. (۱۹۸۸م.) عضو رابط برهان الدین ربانی با سفارت اتحاد شوروی در کابل بود. به نظر من دلیل اعزام وکیل عبدالرسول مذکور این بود، تا ما باور کنیم، که فرد همراه او امده واقعاً فرستادهء برهان الدین ربانی بوده است. این فرستاده یکی از اعضای جمیعت اسلامی بود، که خود را ثارنوال معرفی میکرد. بعد از مصافحه دکتور نجیب الله برای شان گفت، بفرمایید، چه گفتنی داشتید، من در خدمت تان هستم.

کسی که خودر را ثارنوال معرفی کرده بود، گفت: ((استاد برهان الدین ربانی پس از عرض سلام، تقاضا دارد، در این روز هایی که دولت اسلامی افغانستان دچار مشکلات اقتصادیست، اگر شما لطف نموده کمک نمایید، که در زمان شما کدام ذخیره یی از دارایيهای دولت در کدام جایی اگر مانده باشد، برای ما معلومات بدهید، تا از ان در رفع مشکل اقتصادی دولت استفاده شود.))

دکتور نجیب الله خندید و برای موصوف گفت: ((به استاد ربانی بگویید، که قدرت دولتی را شما با تمام دم و دستگاه ان به طور سالم و رسماً در سال ۱۳۷۱خ. (۱۹۹۲م) تسلیم شدید و چندین سال هم از حکومت اسلامی ((عدالت گستر)) شما میگذرد. حالا چگونه به من مراجعه نموده اید؟ من رییس جمهور کشور بودم، نی خزانه دار. بهتر است، بعد از این به من همچو مراجعات را انجام ندهید.))

سپس ان ها را از نزد خود رخصت کرد. ان گاه خطاب به من گفت: ((از این میترسم، که نشود این غارتگران به ذخیرهء طلای افغانستان دست یابند و ان را غارت کنند. چیزی دیگری را در کشور باقی نگذاشتند.))]
له دې خبرو څخه څرګند يږي، چې استاد برهان الدين رباني د افغانستان ددې ملي او فرهنګي شتمنۍ د لاسته راوړلو هڅه کړې، خو بريالی شوی نه دی. احمد شاه مسعود چې کومه يادونه کړې هغه هم له همغې غوښتنې سره ارتباط لري. ځکه دوی ته یوازې دومره پته وه، چې دا شتمني د مخنۍ حکومت او ملګرو ملتو له خوا خوندي شوې ده، خو د ترلاسه کولو امکان يې پيدا نه کړای شو.
لنډه دا چې هر چا چې په هر نامه او د هر مقصد لپاره موزيم چور کړ، زموږ هېواد يې له ډېرو زياتو تاريخي اثارو څخه بې برخې کړ، اوس نو موزيم پر يوه سوځېدلې کنډواله بدل شوی او اثار يې غلو وړي دي. د هېواد تر ملي موزيم وروسته (د اردو موزيم) په هېواد کې بل ستر موزيم و، چې په زرګونو بېلابېل اثار په کې خوندي وو. د نورو مهمو اثارو په لړ کې د احمد شاه بابا د لاس توره او د اعليحضرت امان الله خان د کار څوکۍ هم په دې موزيم کې خوندي وو. دغه راز د جګړې د اکثرو هغو وسلو بېلګې په کې خوندي وې، چې له ډېرې پخوا راهيسې افغانانو عملاً په هغو د يرغلګرو پر ضد مبارزه کړې وه. دا موزيم تر ملي موزيم لږ څه وړاندې په يوه ښکلې ودانۍ کې په ډېر منظم او سيستماتيک ډول جوړ شوی و. له ملي موزيم سره يو ځای د دې موزيم اثار هم لوټ او تالان شول.
د هېواد سيمه ييز او ولايتي موزيمونه:
۱- د غزني موزيم:
د غزني موزيم پر ۱۳۴۵ل کال د لرم پر مياشت د تيموريانو د دورې په يو تعمير کې رسماً پرانيستل شو.

د غزني موزيم اثار د تاريخ او هنر له مخې خاص اهميت لري او د افغانستان د اسلامي دورې ډېر پخواني اثار په کې شامل دي. دغه اثار له لسمې ميلادي پېړۍ څخه تر دولسمې پېړۍ پورې اړه لري او له هنري پلوه هغه يوازېني اثار دي، چې د غزنويانو د مخصوص سبک، چې سلجوقيانو ته نږدې دي نماينده ګي کوي.

سربېره پر دې چې ځينې وړې او لويې پارچې، د قبرو لوحې، کوچني حوضونه هم د ننداري لپاره تيار شوي وو. په مجموعي ډول د غزني موزيم اثار پر **۱۳۴۲**ل کال **۳۵۰** قلمو ته رسېدل، چې تر **۱۳۵۷**ل کال پورې زرو قلمو ته ورسېدل. دا اثار تر ۱۳۷۰ل کال پورې خوندي وو.

۲- د کندهار موزیم:

دا موزیم پر ۱۳۱۱ل کال تاسیس شوی او لومړی اثر یې هم د وزیرمحمد اکبر هغه کمیس و، چې د دوی لاس ته ورغلی و. پر ۱۳۳۹ل کال د دغه موزیم د اثارو شمېر ۸۰۷ ته رسېده.

۳- د هرات موزیم:

دا موزیم د ۱۳۰۲ل او ۱۳۰۴ل کلونو ترمنځ جوړ شوی دی. د ۱۳۰۷ او ۱۳۰۸ کلونو د پېښو په جریان کې د هرات موزیم دروازه خلاصه شوه او د هرات د جامع جومات مسي دېګ او د هفت اقلیم په نوم اثر چې د تنظیمیه رئیس په امر له ګازرګاه څخه موزیم ته نقل شوي وو، بېرته وایستل شول او د موزیم نور اثار له منځه لاړل. پر ۱۳۱۰ل کال موزیم ښاروالۍ ته وسپارل شو، پر ۱۳۲۵ل کال یو شمېر لرغوني اثار له کابل نه موزیم ته د تحفې په ډول ورکړی شول. د هرات موزیم اثار هغه وخت لا زیات او د درنښت اندازه یې زیاته شوه، چې د (لرغوني هرات) په نوم نړیوالې پروژې خپلې مرستې پیل کړې.

۴- د میمنې موزیم:

پر ۱۳۳۵ل کال د میمنې د اعلی حاکم غلام حیدرخان زوی محمد سهیل، چې له خپلو او نورو مېلمنو سره خواجه کنت ته نږدې د سلطان سنجر پر غونډۍ په تفریح بوخت و، یو منګوټی و موند، چې په هغه کې د غوریانو د دورې سکې پرتې وې، د دغو سکو د ساتنې مسالې د موزیم د جوړېدو موضوع رامنځته کړه.

د میمنې اعلی حاکم د موزیم اساس کېښود، څه موده وروسته موزیم د یوې مجموعې خاوند شو. دې موزیم خپل ننداریز پروګرامونه تر ۱۳۳۶ل کال وروسته بیا تر ۱۳۵۷ل کال پورې په منظمه توګه ترسره کړي دي.

۵- د مزارشریف موزیم:

د مزارشریف موزیم زیات پخوانی تاریخ لري. د دې موزیم اساس له هغه وخته پیلېږي، چې د حضرت علي کرم الله وجهه مرقد ته ځینو پاچاهانو او لویانو سوغاتونه او هدیې ورکړې دي. دغه سوغاتونه ټول د روضې مبارکې په یوه کوټه کې ایښودل شوي دي او همدا راز یو شمېر پخواني او لرغوني اثار د مزارشریف په تحویلخانه (ساتنځي) کې موجود وو. دا موزیم د قلمي نسخو او مسکوکاتو له اړخه زیات شتمن ګڼل شوی دی. پر ۱۳۳۹ ل کال د دې موزیم د اثارو شمېر ۷۳۵ ته رسېده. (۲۹)

۲- د هډې موزیم:

د جلال اباد د ښار د جنوب ختیز په شپږ کیلو متری کې یو ستر کلی د کوچنیو کوچنیو غونډیو په منځ کې پروت دی. دغه ځای ته هډه وایي.

د اعلیحضرت محمد ظاهر شاه د واکمنۍ په زمانه کې همدلته کیندنې پیل شوې او په نتیجه کې تر ځمکې لاندې یو بیضوي موزیم ومونډل شو. هغه وخت د دولت له خوا د همدې ځای د اوسېدونکو ۱۵۰ تنو پر دې ځای د دې غونډۍ ګردچاپېره پر کار پیل وکړ. د درې جریبه ځمکې په ساحه کې د ښار په بڼه موزیم ومونډل شو. دغه موزیم ته یوه لار راغلې وه او همدا لار له ټولې ودانۍ څخه ګردچاپېره ګرځېدلې وه. د دروازې خوا کې یو لوی بُت د سلامۍ په حال کې لیدل کېده، تر ټولو مشر بُت چې ګردچاپېره ورڅخه ځو بُتان د محافظینو په شکل ولاړ وو، ځای پر ځای شوي وو. یوه فرانسه یي ښځه د کیندونکو د فني هئیت مشره وه. هغې دغه بت ته د ((ارکولیس پهلوان)) نوم ورکړ. دا موزیم د شپږو کلونو په موده کې سم برابر شو، ټولې ۴۲ کوټې ومونډل شوې، حکومت ورته یو ساتونکی کنډک واچاوه. یو کانتین هم په دروازه کې ورته جوړ شو، چې وروسته به سیلانیان ورته راتلل.

د سردار محمد داود خان د واکمنۍ پر وخت پر دغو نورو غونډیو ګانو کار شروع شو په هر ځای کې به بُتان مونډل کېدل. دا موزیم د جهاد په

دوران کې د تنظيمي ځواکونو له خوا وسوځول شو. کله چې تنظيمونو جلال اباد ونيو، د هډې شاوخوا په چټکۍ کيندنې پيل شوې، د مليونو ډالرو په ارزښت بتان راوو تل او هغه ټول باندنۍ نړۍ ته انتقال شول، خو نن ورځ هلته هېڅ نه شته او سپېره ميدان دی. (۳۰)

د هډې پر تاريخي اثارو سربېره د هېواد په زياتو سيمو کې ګڼ شمېر تاريخي اثار د مختلفو اشخاصو له خوا راوسپړل شول او پر نورو هېوادو خرڅ کړای شول. دا څېړنې او پلټنې له کوم مسلک او قانون پرته ترسره شوې او د هېواد په اکثرو هغو سيمو کې چې د تاريخي اثارو د پيدا کېدو هيله ترې کېدله ترسره شوې، لکه کونړ، لغمان، ننګرهار، پکتيا، کابل، تخار، غزني، بلخ او نور. يوازې د پکتيا له ميرزکي څخه په لسګونو ډوله تاريخي اثار را وايستل شو ل او بيا خرڅ شول. په دې کې ځينې هغو اثارو ته هم زيان واړول شول، چې د انتقال وړ نه وو، د ساري په توګه د باميانو تاريخي بُتان چې د ځينو جګړو او طبيعي پېښو له کبله زيانمن شوي دي.

کله چې جګړه له کليو نه ښارونو ته دننه شوه، نو د هېواد د نورو اقتصادي او فرهنګي مرکزونو په شان پر دې ولايتي موزيمونو هم تالان خور شو او اکثره اثار يې لوټ شول. اوس په دقيق ډول معلومه نه ده، چې په دې موزيمونو کې څومره اثار پاتې دي، خو د عيني کتنو او ليدنو له مخې نه يوازې دا چې د دې موزيمونو اثار له منځه وړل شوي دي، بلکې ان ودانۍ يې هم ړنګې شوي دي.

((۸))
ملي آرشيف

له څو لسيزو راهيسې زموږ په هېواد کې ځينو وزارتونو او موسسو د خپلو اسنادو د ساتنې لپاره خپل ارشيفونه لرل. په غالب ګمان په دې برخه کې به تر ټولو پخواني آرشيف هماغه د بهرنيو چارو د وزارت آرشيف وي.

د وزارتونو او دولتي موسسو پر آرشيفونو سربېره په افغانستان کې تر ټولو مهم او د زيات ارزښت لرونکی آرشيف د افغانستان ملي آرشيف دی.

ويل کېږي چې د ملي آرشيف د جوړېدو مفکوره پر ۱۳۵۲ل کال منځته راغله، د هغه ودانۍ د سردارمحمد داود خان د جمهوري رياست پر وخت بيا له سره جوړه او ښکلې شوه. د دې آرشيف اساس د اطلاعاتو او کلتور وزارت خطي کتابتون و. د محمد داودخان د جمهوري رياست پر وروستيو مياشتو نوموړې نسخې دې نوې ودانۍ ته انتقال شوې او په دې ډول د ملي آرشيف جوړښت پيل شو.

د ۱۳۶۰ل کال د منې په شپو کې ملي آرشيف رسماً پرانيستل شو. خطي نسخې، تاريخي اسناد، د خطاطۍ ليکنې، زاړه چاپي کتابونه، تاريخي عکسونه، د زړو مطبوعاتو متفرق کلکسيونونه او ګڼې د آرشيف نور ډول ډول مواد دې موسسه کې ځای پر ځای شول.

دغه راز د غزني د عامه کتابتون او د اعليحضرت محمدظاهر شاه د کتابتون د خطي نسخو انتقال ملي آرشيف نور هم بډايه کړ. دغه راز يو لړ نور اثار په بيه واخيستل شول او آرشيف ته ورکړل شول. په پښتو، دري، عربي، ترکي، اويغوري، اردو، سنسکريت او هندي ژبو په زرګونه زرګونه خطي نسخې په ملي آرشيف کې راټولې شوې، چې د مسوولينو په

وینا د هغو ټول شمېر تر لسو زرو زیاتېږي. د دې نسخو ځینې د خط د هنر او میناتورۍ له مخې ځانګړي او ډېر اوچت اثار ګڼل کېږي.

د اسنادو، عکسونو او نورو اثارو شمېر هم زرګونو ته رسېده. ملي آرشیف په شپېتمو کلونو کې د خپلو خطي نسخو دوه کتابونه، چې په هغو کې د آرشیف خطي نسخې معرفي شوې وې، چاپ کړل. همدارنګه پر دې وخت کې ملي آرشیف ته قانون جوړ شو. (۳۱)

له نېکه مرغه باید یادونه وکړو، چې د جګړې په دې تېرو کلونو کې د نورو فرهنګي مرکزونو په انډول ملي آرشیف ته ډېر درونډ تاوان او زیان نه دی اړول شوی. ((سره له دې چې په دې موده کې د ملي آرشیف په اثارو د غلو څو حملې وشوې، خو دا سې ویل کېږي، چې د غلو لاس بر نه شو، خو د تخنیکي امکاناتو د نشتوالي او مشکلاتو او وسایلو د کمښت له کبله ځینو اثارو ته زیان اوښتی دی)). (۳۲)

د ۱۳۷۲ کال د سرطان تر میاشتې پورې بیا هم د ملي آرشیف تخنیکي مشکلات حل شوي نه دي او نه د اثارو د ساتنې او پالنې لازم وسایل او امکانات برابر شوي، نو که دا وضعه همدا شان دوام ومومي، د ملي آرشیف هغه قیمتي اثار به چې لازمې ساتنې او پالنې ته اړتیا لري، په تدریجي ډول له منځه لاړ شي.

((۹))

ملي ګالري

د افغانستان ملي ګالري د ۱۳۶۲ل کال د ثور پر میاشت افتتاح شوه. د ګالرۍ د پرانیستو په مراسمو کې د کندهار له ولایت، د کابل له موزیم او له سلطنتي قصر څخه ۲۰۰ هنري او تاریخي اثار راوړل شوي او ننداري لپاره ایښودل شوي وو.

دا موسسه په اسمایي واټ کې د غلام نبي خان څرخي په کور کې او وروسته بیا په اطلاعاتو او کلتور وزارت پورې تړل شوې وه. سره له دې چې دا ودانۍ د ملي ګالرۍ د اثارو د ساتنې او ننداري لپاره مناسب ځای هم نه و، خو بیا هم دا اثار په کې ننداري ته کېښوول شول.

د ملي ګالرۍ د ۱۲ کلن فعالیت په لړ کې هر کال د پلان او بودجې له مخې د هېواد د معاصرو هنرمندانو اثار اخیستل کېدل. په دې لړ کې د نقاشۍ، میناتورۍ، مجسمې او ظریفه اثارو **۵۹۲** اثار اخیستل شوي او ملي ګالرۍ ته تحویل شوي وو. د دغو اثارو زیاته برخه د غلام محمد میمنه ګي، عبدالغفور برېښنا، استاد عبدالعزیز، استاد غوث الدین، استاد یوسف کهزاد، استاد عطایي، استاد خیرمحمد یاري، استاد کریم، استاد قربانعلي عزیزي او داسې نورو اثار وو.

تر یوې لسیزې په زیاته موده کې دې ګالرۍ هر کال لس زره لیدونکي درلودل.

کله چې ۱۳۷۱ل کال پیل شو او تنظیمونه کابل ته داخل شول، پر دې وخت، نو د اطلاعاتو او کلتور وزارت اداري، حقوقي او فرهنګي

مسوولین په دې هیله وو، چې هر څه به خوندي پاتې شي، خو امنیتي چارواکي او غالباً وسله وال تنظیمي افراد د یو توند باد په شان راخواره شول او د ګالرۍ د بوالونه یې ولړزول. کله چې وسله والو افرادو د اطلاعاتو او کلتور وزارت ټول اداري قیمتي وسایل او وسایط، لکه غالۍ، فرشونه او موټر چور کړل، نو د ملي ګالرۍ د له منځه تللو وېره لا پسې ګړندۍ شوه.

د ۱۳۷۱ل کال د سنبلې پر ۲۳مه نېټه د وسله والو کسانو له خوا د استاد غوث الدین او نورو هنرمندانو څلور تابلوګانې غلا شوې. دولتي ادارو ته خبر ورکړ شو، چې د ګالرۍ پهره دارانو دا کار ترسره کړی دی او په راتلونکي کې هم دا وېره شته، خو هغوی بې تفاوته پاتې شول او د ګالرۍ د برخلیک په باره کې یې هېڅ پرېکړه ونه کړه، ان دا چې د اطلاعاتو او کلتور وزارت د هغه وخت د اداري رئیس په دستور او د هغه وخت د کوپوني مغازې د مدیر په واسطه د ۱۳۷۱ل کال د سنبلې پر۴مه نېټه تر ۳۰ موټرو زیات د ډېرو سکاره د ملي ګالرۍ په انګړ کې وغورځول شول. دې کار د دې مخه ونیوله چې د ګالرۍ اثار راټول او یو خوندي ځای ته انتقال شي، ان تر دې چې د ګالرۍ ځینې ښکلي او ناب اثار د ډېرو سکرو په تور ګرد ککړ شول او د ګالرۍ تعمیر او لوازم هم د ډېرو سکرو په شان تور واوښتل. دې کار د هېواد ټول فرهنګپال او فرهنګیان متاثر کړل او د یادو شویو کسانو عمل یې وغانده. ویل کېږي چې د نوموړو اشخاصو عمل قصدي و؛ د ګالرۍ اثار به یې د ((بتانو)) په نومونو یادول.

د ۱۳۷۲ل کال د ثور پر ۵مه نېټه په ګالرۍ کې د ځای پر ځای شویو وسله والو کسانو له خوا ۳ نور هنري اثار هم غلا شول، پر دې کار د وزارت امنیتي څانګو هم ځان غلی کړ او بیا یې هم د ګالرۍ د اثارو د ساتنې کوم مشخص تدبیر ونه نیو.

د ۱۳۷۳ل کال د ثور پر ۱۳مه نېټه د ګالرۍ د امنیتي ساتونکو له خوا د هنر او نقاشۍ ۲۹ اثار غلا شول، دا ګالرۍ ته دومره لوی زیان و، چې نه جبرانېدونکی ګڼل کېږي. په دې ټولو پېښو کې د اطلاعاتو او کلتور وزارت لوړو مقامونو او نورو اړوندو ادارو هېڅ پاملرنه ونه کړه. کله چې د ګالرۍ د بېخي له منځه تلو وېرې د ځینو زړونه ولړزول، نو په اطلاعاتو او کلتور وزارت کې ځینو اشخاصو له هغې جملې د هغه وخت د هنر رئیس په ځاني هلو ځلو او د ځینو نورو مسوولینو په مرسته د ملي ګالرۍ ۲۹۲ تاریخي اثار له اصلي تعمیر څخه د وزارت ودانۍ ته را انتقال شول.

بیا هم تر ډېره وخته پورې د ګالرۍ په ودانۍ کې وسله وال کسان پاتې شول او په هغو ځایونو کې چې پخوا به ظریفه اثار نندارې ته ایښودل کېدل، دوی پرې تشنابونه جوړ کړل.

هغه اثار چې له ملي ګالرۍ څخه د وزارت مقر ته راوړل شول بیا هم خوندي پاتې نه شول، ډېر ځله داسې ګونګسې وې، چې د وزارت د هغه وخت د ځینو چارواکو له خوا هم ځینې اثار غلا شوي او دې لړۍ کېدی شي نوره هم ادامه پیدا کړې وي. (۳۳) خو خدای(ج) دې داسې ورځ نه راولي، چې موږ د خپلې ګالرۍ یو اثر هم ونه لرو.

((۱۰))

نندارتونونه

د نورو فرهنګي مرکزونو ترڅنګ د افغانستان نندارتونونو ته داسې زيان واړول شول، چې اوس څوک هغه سيمه ګوري، نو فکر نه کوي، چې دلته به هم يو وخت د يو لرغوني هېواد داسې کلتوري مرکزونه وو، چې يو وخت به هر کال په زرګونو افغانانو او په سلګونو بهرنيانو ورڅخه ليدنه کتنه کوله او د افغانستان د کلتور، پراختيا او لاسي صنايعو د ځينو برخو پر څرنګوالي او څومره والي به خبرېدل.

د کابل ښار حضوري چمن ته ورخېرمه (د کابل ننداري) په سيمه کې د هېواد د لاسي صنايعو، قيمتي ډبرو، غاليو، ټولنيزې پراختيا او برېښنا بندونو، مهمو ودانيو، او ډول ډول لرغونو او اوسنيو وسلو (پنځلس نندارتونونه) (۳۴) جوړ شوي وو. په دې نندارتونونو کې د ((شوروي اتحاد)) او افغانستان د تخنيکي همکارۍ او نورو برخو يو ځانګړی ننداتون هم موجود و.

دې ننداتونونو هر يو ځانته ځانګړې ودانۍ درلودله، چې د اړوندې څانګې خپل اثار په کې د ننداري لپاره وړاندې شوي وو. هر ننداتون په خپل ذات او د امکاناتو د لرلو په وجه د زيات ارزښت وړ و.

په دې ګڼو ننداتونونو کې د قيمتي ډبرو يو ستر ننداتون د زياتو کتونکو پاملرنه ځانته راګرځوله. په دې ننداتون کې د افغانستان له اکثرو هغو کانونو څخه چې بېلابېلې قيمتي ډبرې يې درلودې، يوه يوه او يا هم څو بېلګې خوندي وې، چې د ليدونکو زړه يې ځانته راکاږه، نه

یو ازې د دې ننداړتون سمبولیک ارزښت ډېر زیات و ، بلکې هغه قیمتي غمي او تیږې چې دلته ایښودل شوي وو ، هم تر لکونو ډالرو څخه یې مالي ارزښت زیات محاسبه کېدی شي.

بل نندارتون، چې هغه هم په ډېر زیات زحمت او ظرافت جوړ شوی و ، هغه د افغانستان د غالیو نندارتون و. په دې نندارتون کې د افغاني غالیو تقریباً ټول ډولونه ننداري ته ایښودل شوي وو. د نندارتون د بوالونه او متن ټول پر رنګارنګ غالیو فرش او ښکلی شوی و. له وړېښمینو غالیو څخه نیولې د غالیو ټول ډولونه په کې خوندي وو. دلته له ډېرو کوچنیو غالیو څخه نیولې بیا تر ډېرو لویو غالیو پورې هر ډول غالۍ راټولې شوې وې. پر هرې غالۍ خپل قیمت لیکل شوی و. په دې غالیو کې داسې غالۍ موجودې وې، چې له نن څخه دېرش یا څلوېښت کاله دمخه یې قیمت په ملیونو افغانیو وو چې د اوس وخت له لسګونو زرو ډالرو سره معادل دي، دا ډول غالۍ دې نندارتون ته راټولې شوې وې. اوس نو د غالیو د نندارتون یوازې څلور د بوالونه ولاړ دي او بس. د کابل ننداري په سیمه کې چې موږ د کومو ۱۵ نندارتونونو یاد وکړ دا ټول د ۱۳۷۱ل کال د ثور د میاشتې پر ۷مه، ۸مه او ۹مه نېټه جنګونو کې، چې له یوې خوا د جمعیت ګوند او د دوستم ملېشې او له بلې خوا د اسلامي حزب د قواوو ترمنځ وشول، له منځه یوړل.

دا سیمه د لنډ وخت لپاره د اسلامي حزب تر واک لاندې وه، خو کله چې د دوستم ملېشې او د نظار شورا کسان دلته داخل شول، نو لومړی دا ټول نندارتونونه چور او بیا یې ځینو ته اور واچول شو او ځینې یې بیا په پرله پسې جګړو کې له منځه یوړل شول. د شاه شهید او سید نورمحمد شاه مېنې ځینو اوسېدونکو دا نندارتونونه په خپلو سترګو لیدل، چې لوګي ترې پورته کېدل. ځکه چې د دوی کورونو ته ډېر نږدې پراته وو. د شاه شهید اوسېدونکي وایي چې موږ پر هغو شپو ورځو په خپله لیدل، چې د

دوستم ملېشو د ننداړتونو اثار په ډېره ارزانه بیه پر خلکو ان پر عادي لارویانو هم خرڅول، ځکه چې د دوی عادي اشخاص د دې اثارو پر قدر نه پوهېدل. خو د ننداړتونونو ډېر مهم او قیمتي اثار په ډېر دقت او مهارت سره چور او مهمو قوماندانانو پټو ځایونو ته انتقال کړل.

دا د افغانستان د ننداړتونونو غملړلی برخلیک و. هغه چا چې مخکې دا سیمه لیدلې وه او اوس یې بیا وګوري، نو کېدی شي ویې نه پېژني او فکر وکړي، چې په خوب کې دا سیمه ګوري، یو وخت به هلته د علم او تمدن، پوهې او فرهنګ مینوال افغانان او بهرنیان د دغو ننداړتونونو کتنې لپاره ورتلل، خو اوس په کې د وزو، پسونو او غویو ګلې ګرځي. اوس یوازې د ننداړتونونو ولاړ او لغوړن شوي دېوالونه ښکاري او بس، چې یو لوی تېر شوی وحشت په کې ننداړې ته وړاندې شوی دی.

کوم اثار چې په دې ټولو ننداړتونونو کې موجود وو، په خواشینۍ سره باید ووایو، چې د هغو بیا لاسته راوړل، لکه د افغانستان د نورو لوټ شوو فرهنګي شتمنۍ په شان ناممکن دي او نه یې څوک د زیان اندازه ټاکلی شي. هسې که په سرسري ډول هم محاسبه وکړو، نو تر لسګونو ملیونو ډالرو اوړي. یوازې د هغو د ودانیو د بیا رغونې لپاره په ملیونو ډالرو ته اړتیا لیدل کېږي.

((۱۱))

څلي او منارونه

زموږ د هېواد په وينو لړلی برخليک همدا سې جوړ شوی، چې هر کله دلته يو تمدن، يو انساني نظام، يو ټولنيز سمون او يو فرهنګي بهير منځته راغلی، بيا نو ورپسې دا سې يوه سيلۍ خوره شوې، چې زموږ د ولس مېوې ته رسېدلي ونه يې نه يوازې دا چې ښورولې، پاڼې او مېوې يې ورته له منځه وړي، بلکې وچه کړې او سوې يې هم ده. پرديو له دغه او يا هغه ملک سره د مقابلې او نيولو په نامه خپل آسونه ددې خاورې پر شنه کرونده تېر کړي دي او د خپلې ځانپالنې، ځان غوښتنې او هوسپالنې په غرض يې يو وخت هم ددې ولس د واک څوکۍ په ارامه پرېښې نه ده. د همدغو کړکېچونو په پايله کې مادي او معنوي شتمني وخت پر وخت د مرګ او نابودۍ تر کندې رسېدلې ده.

د هېواد د فرهنګ او تاريخي ارزښتونو د محوه کولو يو بل ناتار پر ۱۳۷۱ ل کال پيل شو. د دې خونړۍ او تباه کوونکې سيلۍ په بهير کې د افغانستان زيات تاريخي اثار محوه کړای شول. په دغو فرهنګي او تاريخي اثارو کې هغه څلي او منارونه هم شامل دي، چې د هېواد په پلازمېنې او نورو سيمو کې موجود وو. دا څلي او منارونه يا په بشپړ ډول او يا هم په نيمه ډول له منځه وړل شوي دي.

د کابل ښار د پل محمود خان په څلور لارې کې چې کوم منار (د ساعت برج) په نوم مشهور و، لومړی په توپونو او درنو ګوليو وويشتل شو، بيا نيمه ړنګ او وروسته بيا لکه د لاس ورغوي په شان اوار کړای شو.

د دهمزنګ په درې لارې کې، چې د سختو جنګونو مرکزو، د خپلواکۍ د ګټلو د یو تن نامتو مبارز (عبدالوکیل نورستاني) یادګاري څلی دی. دا څلی چې په ډېره ښکلې بڼه له مرمرینو ډبرو څخه جوړ شوی، له څو خواوو څخه په توغندیو او سپکو وسلو ویشتل شوی، خو تراوسه پوره ړنګ شوی نه دی او د منار د لاندیني متن په شاوخوا کې زغره والو وسایطو د خپلو زنځیرونو د ورانۍ نښې پرېښې دي.

د کابل ژوبڼ د ختیزې ډډې ترڅنګ د خپلواکۍ د شهیدانو او اتلانو یادګاري څلی دی او پر ښکلو مرمرینو ډبرو د غازیانو او شهیدانو نومونه پرې لیک دي. سره له دې چې دا څلی روغ پاتې دی، خو د وړو مرمیو ډېر ټپونه یې پر بدن څرګند پرې.

د کابل پوهنتون ختیزې دروازې ته مخامخ د کابل د سناتوریم یادګاري منار دی، چې ډېر ښکلی برېښي. پر ۱۳۱۰-۱۳۱۲ل کال په افغانستان کې د لومړي ځل لپاره د سل د ناروغۍ د مخنیوي او علاج لپاره یو روغتون جوړ شو، دا د دغه روغتون د جوړېدو یو یادګاري منار دی، چې په ډېر ښکلي ډیزاین او جوړښت له ډېرو ښکلو مرمرینو ډبرو څخه ودان شوی. دا منار سره له دې چې درنو جګړو او مرمیو څخه خوندي پاتې شوی، خو د برېښنا د روښانتیا ځای یې ویجاړ شوی، په وړو ګولیو یې ځینې برخې ویشتل شوي او هم یې ځینې ډبرې ښورول شوي او بېځایه شوي دي.

د کابل پوهنتون په زړه کې د ختیځ د ستر نابغه او د اسلام روښانه مفکر سید جمال الدین افغان مقبره واقع ده، چې ډېر ښکلی څلی یې پرې جوړ کړی دی. د درې کلنو جګړو په ترڅ کې دې څلي ته هم درانه زیانونه اړول شوي، پر قبر او څلي په لسګونو لویې او وړې ګولۍ لګېدلي، خو څلی لا ولاړ دی.

د کابل د میوند واټ په منځنۍ برخه کې د افغان ولس د بریمنې سوبې (د میوند فتحې) یادګاري څلی په ډېره ښکلې او زړه وړونکې بڼه جوړ

شوی و. د ځلي په کښتنۍ برخه کې د افغان اتلې او د میوند له ویاړه ډکې قهرمانې ملالۍ له خولې دا راوتلې لنډۍ لیک وه:

کـه پــه مـیوند کې شهـید نـه شــوې؟

خدایږو لالیه بې ننګۍ ته دې ساتینه !))

د جګړو په ترخ کې دا یادګاري ځلی هم په غتهو او وړو ګولیو ویشتل شوی او پر سینه پربوتی، یوازې کمه برخه یې د زمکې پرمخ ښکاري، چې پر دې ځای د یو تېر شوي وحشت ښکارندويي کوي (۳۵) خو د وخت په تېرېدو سره دا ځلی هم کېدی شي د محمود خان پُل د (ساعت برج) د منار په څېر پر سپین ډاګ بدل شي.

دغه راز د هېوادد ځینو ولایتونو په مرکزونو او نورو ځایونو کې چې کوم تاریخي منارونه، برجونه او ځلي د تاریخ په بېلابېلو وختونو کې جوړ شوي وو، هغه هم یا په بشپړ ډول او یا هم په نسبي ډول ویجاړ شوي دي.

لکه د پغمان په سیمه کې د خپلواکۍ ځلی (تاق ظفر) د لښکرګاه تاریخي دروازه، د هرات منارونه او د غور منار چې د اسلام د راتګ له لرغونو اثارو څخه شمېرل کېږي، (۲۸) متره لوړوالی لري او د یونسکو له خوا د نړۍ د مشهورو او نامتو تاریخي اثارو په لست کې شامل دی. (۳۶) او یو لړ نورو دې ډول اثارو ته ډېر زیانونه اوښتي او نور هم اوښتونکي دي.

((۱۲))

تاريخي ودانۍ

د څلور کلنو جګړو په ترځ کې هغو تاريخي او ښکلو ودانيو ته چې نه يوازې يې تاريخي ارزښت خورا زيات و، بلکې د جوړښت او انجنيري ساختمان له مخې هم په زيات مالي لګښت جوړې شوې وې، هم زيات زيان اړول شوی دی. اکثره دا ودانۍ نه يوازې مهم دولتي، سياسي او اداري مرکزونه پاتې شوي دي، بلکې د يو زيات شمېر هېوادوالو او نورو سيلانيانو لپاره د سيل، تفريح، ښکلا او ننداري ځايونه هم وو.

په دې ښکلو او تاريخي ودانيو کې د دارالامان ښکلې او تاريخي ماڼۍ، چې په ډېر مستحکم ډول او ظرافت سره د الماني انجنيرانو له خوا طرح او ډيزاين شوې وه په تېرو شلو کلونو کې څو ځله د جګړو له امله تر ګوزارونو لاندې راغلې ده. پر ۱۳۶۸ل کال کې په هغه جګړه کې چې ((د شهنواز تڼي کودتا)) په نامه مشهوره ده، سخته زيانمنه شوه. پر هغه وخت په دې ودانۍ کې د دفاع وزارت هم و او شهنواز تڼی هم د دفاع وزير و، نو دا ودانۍ د جګړې د قوماندانۍ محل و. تر دې ودانۍ څخه لږ وړاندې مخ ښار پلو د (خاد پنځم رياست) و او تر دې ودانۍ لږ شان پورته د تاج بېګ پر غونډيو نور پوځي قطعات وو، چې د دوکتور نجيب الله د حکومت ملاتړ يې کاوه. په جګړه کې دا ودانۍ له همدغو دوو لورو او ځينو نور خواوو څخه تر سخت اور لاندې ونيول شوه. په نتيجه کې په سلګونو لويې او په زرګونو وړې مرمۍ پر دې ودانۍ ولګېدې، چې ودانۍ ته يې بې شمېره درونده مالي زيان واړوه. دغه راز کله چې دا

ودانۍ د نجیب الله د پلوي ځواکونو، چې جلال رزمنده او بابه جان هم په کې شامل وو، ونیول شوه، دې ودانۍ کې اکثره دولتي شته لوټ او تالا شول.

تر دې جګړې وروسته د دوکتور نجیب الله د حاکمیت پر وخت د دې ودانۍ د بیا جوړونې لپاره پر هغه وخت په زرګونو ملیونه افغانۍ ولګول شوې، ودانۍ تقریباً له سره بیا ترمیم شوه. تر دې ودانۍ لر شان پورته د تاج بیګ په تپه کې یو بل تاریخي قصر هم ودان و، چې هغه ته هم په همدې جګړه کې زیات زیان واړول شو.

کله چې د ۱۳۷۱ل کال د ثور پر میاشت د مجاهدینو مختلفې ډلې کابل ته دننه شوې، نو ښار هم پر مختلفو ډلو ووېشل شو. ان د ارګ ودانۍ هم د ځو بېلا بېلو تنظیمونو لاسته ورغله. هر کله چې دا ودانۍ له یو تنظیم نه د بل لاس ته ورتلې، نو هر یوه د خپل ځواک او توان په اندازه د خپل قسمت مطابق د خپل چور برخه وړله. لنډه دا چې د جګړې په کلونو کې په ودانیو کې هېڅ شتمني پاتې نه شوه. د خونو کوم دېوالونه چې پاتې وو، هغه په مرمیو، توغندیو، چاودنو او هوایي بمباریو کې داسې وسوځول شول او ونړول شول، چې ځینې ودانۍ یې بیا بشپړې ودانۍ ته اړتیا لري او ځینې په قسمي توګه بیا رغونې ته اړتیا لري. د دلکشا او ګلخانې ماڼۍ چې ډېر وخت د افغانستان د واکمنو د اداري چارو او لیدنو کتنو ځایونه پاتې شوي وو، په خورا ظرافت او ښکلې معمارۍ سره جوړ شوي وو اوس د یو داسې لوی وحشت عکاسي کوي، چې د انسان د سر وېښتان ورته جګېږي. د ماڼیو دېوالونه په لویو او وړو مرمیو سوري سوري دي، د ماڼیو ټول متنونه چې په لوکسو غالیو پوښتل شوي وو اوس سپېره مېره معلومېږي. هغه غالۍ چې د ځمکې له متن سره سریښ شوې وې او د راټولېدو امکان یې نه و، په برچو سورۍ سورۍ شوي دي. په دې ودانیو کې د لرګیو داسې الماري په داسې ظرافت سره جوړې شوې وې، چې

کېدی شي د خپل وخت د امکاناتو په پام کې نیولو سره یې په ټولو ګاونډیو هېوادو کې ساری نه درلود او په هرې الماری د افغانستان د دولت نښان او بیرغ انځور شوی و، اوس په برچو او ګولیو سوری سوری شوي او هنداري یې په ګولیو ویشتل شوې دي. هر چا چې پخوا د دې ودانیو شان او شوکت، ظرافت او ښکلا لیدلي وي او اوس یې په دې بڼه وګوري، نو چې د کاڼي او ډبرې زړه هم ولري له سترګو به یې اوښکې راشي، اوس د دې ودانیو پر الماریو، چې یو وخت به هلته ماشی هم په ادب تېرېده او غږېده، بېلابېلو ملېشو او جګړه مارو په تباشیر او نورو ډول ډول رنګونو خپل منفور یادګارونه لیکلي، چې د دې ښکارندویي او انځورنه کوي، چې څه ډول او د کوم فرهنګ درلودونکي اشخاص د دې جرم مرتکب شوي دي. د دې دوو ماڼیو او په ارګ کې دننه د ځینو نورو ودانیو د بیا جوړښت لپاره د پیسو اټکل خورا ګران کار دی او زیاته څېړنه غواړي.

تر ارګه لږ لرې د څو کیلو مترو په واټن د چهلستون تاریخي ودانۍ او ښکلي باغ موقعیت درلود، چې د بهرنیو مېلمنو او د افغانستان د مهمو غونډو د جوړولو لپاره مناسب ځای و او د ځانګړې ښکلا لرونکې وه. د ۱۳۷۱ل کال د ثور د میاشتې په هماغو لومړنیو جنګونو کې دا ودانۍ وسېزل شوه او ټول شته یې چور شول. تر دې ودانۍ څو کیلو متره مخ ښار پلو د خوشال بابا لېسه جوړه وه، چې ترڅنګ یې د بابرباغ، رستورانت او ودانۍ جوړ وو. دا سیمه ډېر وخت د جګړې لومړنۍ لیکه پاتې شوه او په زرګونو توغندي او درنې مرمۍ یې پر سینه ورتش شول او هر څه چې په کې وو، هغه له خاورو سره برابر شول. د جګړې اوریو ازې په کابل کې پاتې نه شو، د کابل ښار په شمال کې د استالف کابو ۸۵ کلنه تاریخي ودانۍ موجوده وه، چې د استالف د تخت پر سر ودانه وه. دا ودانۍ هم د جګړې بلا تر ستوني تېره کړه، همدا ډول نورې په لسګونو تاریخي او

ښکلې ودانۍ، چې د هېواد په مرکز او بېلابېلو ولايتونو کې له کلونو راهيسې ابادې وې، خو جګړو ونړولې.

((۱۳))

بیهقي کتاب خپرولو موسسه

افغانستان د کتاب چاپولو او خپرولو له پلوه د نړۍ تر ډېرو هېوادونو شاته پاتې و، خو په تېره نیمه پېړۍ کې په افغانستان کې هم د کتاب د چاپ او خپرولو دود ورځ پر ورځ ګړندی کېده، د نوي عصري تعلیمي سیستم منځته راتګ، د ژوندانه ضرورتونو، د زده کړي قشر زیاتون او د نورې نړۍ اغېزو دلته هم د کتاب له چاپ او خپرولو سره مرسته وکړه، خو بیا هم د نورې دنیا په اندول او د ځینو نږدې او لرې هېوادونو په تناسب دلته لږ شمېر کتابونه چاپ او خپاره شوي دي. یو خو دا چې د افغانستان اکثریت ټولنه نالوستې وه، بل تنګو اقتصادي شرایطو او د کتاب پر چاپ او خپرولو باندې د وخت د حکومتونو حاکمیت هم څه ناڅه ددې کار مخه ونیوله، چې د کتاب بازار دې منځته راشي، بله وجه دا هم وه، چې د کتاب د خرڅلاو له لارې ببرته د کتاب لګښت لاسته نه راته.

کوم کتابونه چې د افغانستان په چاپخونو کې چاپ شوي له تعلیمي او څو عنوانو سیاسي کتابونو پرته، چې تیراژ یې لسګونو زرو ټوکو ته رسېده، د نورو ټولو کتابونو (د هر عنوان) شمېر ۵۰۰، ۱۰۰۰، ۲۰۰۰ او یا پنځه زرو ټوکو ته رسېده.

تعلیمي او څه نا څه سیاسي کتابونه په وړیا ډول د لوستونکو په واک کې ورکول کېدل او پاتې نور کتابونه هم په ځینو علمي غونډو او سیمینارونو کې د بېلابېلو مناسبتونو تر عنوان لاندې په وړیا توګه وبشل کېدل یو

ټاکلی شمېر علمي او ادبي کتابونه تر تمام شوي قيمت نه په ډېره ټيټه بيه د دولت له خوا بازار ته وړاندې کېدل.

لنډه دا چې په افغانستان کې د کتاب د خرڅلاو د بازار په اندول د وړيا وېش دود ډېر ګرم و، خو له دې سره سره د لوستي قشر او د ولس د اقتصادي ستونزو په پام کې نيولو سره د کتاب د خرڅلاو او اخيستو بازار په تدريجي ډول او ګام پر ګام خپلې پوړۍ وهلې.

په افغانستان کې د کتاب خپرولو او پلورلو تر ټولو لويه موسسه (د بيهقي کتاب خپرولو موسسه) وه. نوموړې موسسه د يوې ځانګړې تصدۍ په توګه پر ۱۳۵۷ل کال تاسيس شوه او تر دې دمخه يې د دولتي مطابعو د رياست په چوکاټ کې (د بيهقي کتاب چاپولو موسسه) په نامه فعاليت کاوه.

څرنګه چې دا يوه تصدي وه، نو د کتاب چاپولو له ټولو کورنيو موسسو، منابعو او هم د پخواني شوروي اتحاد د کتاب چاپولو له ځينو سرچينو سره يې اړيکي درلودل؛ هغوی خپل کتابونه دوی ته رالېږل او دوی د يو ټاکلي کمېشن په مقابل کې هغه د خپلو کتاب پلورنځيو له لارې پلورل.

د بيهقي کتاب خپرولو موسسې تر ۱۳۷۱ل کال دمخه يوازې په کابل ښار کې ۲۵ څانګې او تر هغه وروسته ۱۵ څانګې درلودې. همدارنګه دې موسسې د هېواد په ځينو ولايتونو کې ۱۸ نورې څانګې هم درلودې، چې د دې څانګو له لارې يې لوستونکو ته هر ډول کتابونه وړاندې کول.

تر ۱۳۷۱ل کال وروسته د جګړو او ځينو نورو عواملو له کبله د ټول هېواد په سطح د دې تصدۍ يوازې ۳ څانګې په کابل ښار کې پاتې شوې، چې هغه هم کېدی شي د ټاکلي وخت په تېرېدو سره له منځه لاړې شي.

د بيهقي کتاب خپرولو تصدي يو مرستيال ښاغلي شاه زمان وربځ ستانيزي وويل: له ((۱۳۵۷ل کال راهيسې دې تصدۍ ته د ۲۵۰۰ عنوانو په شاوخوا کې بېلابېل کتابونه راوړل شوي دي. د ۱۳۷۱ل کال پر لومړيو وختونو

د دې تصدۍ په کتاب پلورنځیو کې د ۱۵۰۰ عنوانو په شاوخوا کې کتابونه موجود وو ، چې عمومي شمېر يې تقريباً دوه مليونه جلدو ته رسېده.
د ۱۳۷۱ ل کال د ثور میاشتې له ۸ تر ۱۰ نېټې پورې تقریباً یو ملیون ټوکه کتابونه د بیهقي تصدۍ له کتاب پلورنځیو څخه راټول او د سیاسي- کمونیستي کتابونو په نوم ورته اور واچول شو او ایره یې کړل. نور پاتې یو ملیون ټوکه کتابونه په راوروسته جګړو او چپاولونو کې چور او له منځه یوړل شول.
که په تقریبي او اندېولیزډول د پورتنیو دوو ملیونو ټوکو کتابونو مالي ارزښت وسنجوو ، نو زموږ د ټولنې لپاره به د معنوي زیان تر څنګ یو درونډ مالي زیان هم وګڼل شي. که په اندېولیز ډول او متوسطه توګه د یو کتاب مالي ارزښت دوه امریکايي ډالره اټکل کړو ، نو په مجموعي ډول به څلور ملیونه امریکايي ډالره شي، معنوي او پوهنیز ارزښت خو یې لا پرېږده، چې هغه خو په دې معیارونو او تلو هډو سنجېدی نه شي.
سربېره پر دې د بیهقي تصدۍ د کتاب پلورنځیو د ودانیو فزیکي جوړښت ته درانه زیانونه اړول شوي او ځینې خو بېخي له منځه وړل شوي دي. مېزونه، څوکۍ، د کتاب ساتلو او پلورلو وسایل، اسناد او وسایط ټول تباه کړای شوي دي. د نوموړې تصدۍ د یوه کارکوونکي په قول لږ تر لږه دوه ملیونه امریکايي ډالره په کار دي، چې د دې تصدۍ کتاب پلورنځي پرې له سره جوړ او د چارو نور تخنیکي وسایل پوره شي. (۳۷)

((۱۴))

عامه کتابتون

عامه کتابتون په افغانستان کې د ډېرو سترو کتابتونونو له جملې څخه و، تر ۱۳۴۵ل کال پورې يې د ښوونې او روزنې وزارت په چوکاټ کې فعاليت کاوه، وروسته بيا په اطلاعاتو او کلتور وزارت پورې وتړل شو. بيا يې په کابل ښار او ولسواليو کې ۲۸ څانګې پرانستلې، چې ټول ۱۰۳۰۹۵ عنوانه کتابونه په کې خوندي وو. وروسته يې په ولايتونو کې ۵۱ بېلابېلې څانګې پرانستلې، چې ۱۰۴۹۷۱ عنوانه کتابونه په کې د مطالعې لپاره ايښودل شوي وو.

عامه کتابتون تر ۱۳۷۱ل کال پورې په ټول افغانستان کې ۷۹ کتابتونونه درلودل، چې ۲۰۸۰۶۲ عنوانه کتابونه په کې خوندي وو.

پر ۱۳۷۱ل کال د هېواد د نورو فرهنګي مرکزونو په شان عامه کتابتون ته هم درانه زيانونه واړول شول. تقريباً د عامه کتابتون ټولې څانګې له منځه يوړل شوې، اکثره کتابونه چور او غلا شول.

د مسولينو په وينا اوس د ټول افغانستان په سطح د عامه کتابتون ۳ څانګې پاتې دي او نورې ټولې له منځه وړل شوي دي، چې د دوی په قول اوس په کې ۸۹۰۴۹ عنوانه کتابونه پاتې دي.

د BBC راډيو د يو خبر ترمخه له عامه کتابتون څخه ۲۷ زره عنوانه کتابونه غلا شوي دي. (۳۸) خو د عامه کتابتون د ځينو مسوولينو د څرګندونو له مخې له عامه کتابتون څخه په مجموعي ډول تر يو سل زره عنوانو څخه زيات کتابونه غلا شوي دي. (۳۹)

د کتابونو تر چوراو چپاول سربېره هغو ودانیو ته هم زیات زیان اړول شوی، چې د هېواد په بېلابېلو ځایونو کې د کتابتونو لپاره جوړې شوې وې. دا ودانۍ یا په بشپړ او یا هم په قسمي ډول له منځه وړل شوې دي.

په خپله د عامه کتابتون مرکزي ودانۍ ته هم د توغندیو د لګېدو په وجه زیات زیان اړول شوی دی. دغه راز ویل کېږي د مرکزي کتابتون د مجلو او اخبارونو له ځانګې څخه د مجلو او اخبارونو ځینې کلکسیونونه هم ایستل شوي دي. د کتابتون د ټول رسېدلي زیان د اندازې ټاکل خورا ګران کار دی. د کتابتون مسوولین وایي، چې دې کتابتون ته تر زر ملیونو افغانیو زیات مالي زیان اوښتی دی، خو که موږ لږ تر لږه د کتابتون یو سل زره عنوانه کتابونه په پام کې ونیسو، سره له دې چې تر دې به هم زیات وي او د هر کتاب بیه له اوسني نرخ سره سمه ۴ ډالره اټکل کړو، نو یوازې به د کتابونو له درکه څلور سوه زره ډالره زیان اوښتی وي، که د کتابتون د وسایلو، وسایطو او خپله د ودانیو رسېدلی زیان په پام کې ونیسو، نو دا تر پنځه سوه زرو ډالرو هم اوړي، چې د اټکل له مخې کېدی شي لږ تر لږه ټول یو ملیون ډالره محاسبه شي، که چېرې دا په افغانیو واړوو، نو د نني نرخ له مخې به څلېریشت زره ملیونه افغانۍ شي.

د کابل پوهنتون، د طب او پولیتخنیک انستیتیوت او ځینې نور کتابتونونه:

لکه د کابل پوهنتون په بحث کې چې مو وویل، د کابل پوهنتون مرکزي کتابتون د هېواد له سترو کتابتونونو څخه و. دغه راز د کابل پوهنتون پر مرکزي کتابتون سربېره د نوموړي پوهنتون ۱۳ ګونو بېلابېلو پوهنځیو هم اکثرو ځانګړي کتابتونونه درلودل. ان تر دې چې د کابل پوهنتون ۵۲ بېلابېلو څانګو هم اکثرو کتابتونونه درلودل. ځینو استادانو د پوهنتون په ساحه کې د ځان لپاره واړه ځانګړي کتابتونونه جوړ کړي وو، خو دا

اکثره له منځه یوړل شول. د دې ټولو کتابونو بشپړ او دقیق شمېر معلوم نه دی، خو په مجموعي ډول د ټولو شمېر تر دوو ملیونو ټوکو زیاتېږي.

د کابل طب انستیتیوت هم د بېته ورته کتابتونونه درلودل، چې یوازې له مرکزي کتابتون څخه یې ۵۰۰۰۰ زره عنوانه کتابونه وړل شوي او سېزل شوي دي. د طب پر مرکزي کتابتون سربېره په دې انستیتیوت کې د محصلینو د زده کړې هغه په زرګونو ټوکه بېلابېل کتابونه هم اکثراً تباه شوي، چې د محصلینو په درسي پروګرام کې شامل وو.

کابل پولیتخنیک هم پر همدې ډول برخلیک اخته شو. د پولیتخنیک په مرکزي کتابتون کې کتابونه اکثره چور او غلا شول. سربېره پر دې په ځینو وزارتونو کې هم یو لړ بډایه کتابتونونه موجود وو، چې پر کابل ښار باندې د جګړې د واکمنۍ پر کلونو یا په بشپړ ډول او یا هم په نسبي ډول زیانمن شوي دي. په دې کتابتونو کې د ښوونې او روزنې وزارت کتابتون او د سرحدونو چارو وزارت کتابتونونه هم شامل دي. د ښوونې او روزنې وزارت له کتابتون څخه یو ټاکلی شمېر کتابونه او د سرحدونو چارو وزارت له کتابتون څخه اکثره کتابونه غلا شوي دي.

دغه راز په نورو اکثرو وزارتونو او دولتي ادارو کې، چې هغوی د خپل کار او اړتیا مطابق کوم کتابتونونه جوړ کړي وو، هغه هم پر همدې برخلیک اخته شول.

پر وزارتونو او دولتي ادارو سربېره د هېواد په اکثرو ښوونځیو، روزنیزو، تعلیمي او تحصیلي موسسو کې هم د هغوی د سطحې او اړتیا وړ کتابتونونه موجود وو، چې د هغوی هم اکثره له منځه وړل شوي دي. د دې ټولو کتابونو دقیق شمېر ټاکل ناشونی دی، خو په تخمیني ډول تر ملیونونو ټوکو اوړي.

د ارګ کتابتون:

د ارګ د ننه د ښکلو ودانیو په منځ کې یو ډېر ښکلی او مجهز کتابتون موجود و، چې د ډېرو کلونو په موده کې د ګڼ شمېر علمي، ادبي او تاریخي کتابونو ترڅنګ په دې کتابتون کې یو زیات شمېر خطي نسخې، چې په پښتو او فارسي ژبو لیکل شوې وې، هم موجودې وې. دې کې داسې خطي نسخې هم موجودې وې، چې تراوسه لا چاپ شوې نه وې او زموږ د ادب او فرهنګ لپاره ډېرې مهمې ګڼل کېدلې.

د ۱۳۷۱ل کال د ثور میاشتې پر ۷، ۸، ۹ نېټه په ارګ کې درنې جګړې وشوې، دغه راز د ارګ ودانۍ داسې ملېشو ته په لاس ورغله، چې نه یوازې له فرهنګ سره یې مینه نه درلوده، بلکې په وحشت، دهشت، غلا، چور او چپاول کې یې ریکارډ ټینګ کړی و. دوی د ارګ د نورو شتمنیو د لوټ ترڅنګ د ارګ کتابتون ته هم لویه ضربه ورکړه. تر هغه وروسته پر ارګ باندې څو ځله بمباري وشوه، څو ځله په کې چاودنې وشوې او په زرګونو توغندي پرې وورول شول. اوس د ارګ اکثره ودانۍ یا په بشپړ ډول او یا هم په نیمه ډول زیانمنې شوې دي. د کتابتون هم هېڅ درک نه شته، یوازې د اعلیحضرت محمد ظاهرشاه په کور، چې اوږدې پردې پرې راځړول شوې دي، په چوپه او غلې ژبه د یوې لویې تېرې شوې غمیزې بیان کوي، په خونه کې یو څه کتابونه خوندي پاتې دي. څرنګه چې پر دې وخت د ارګ د کتابتون هغه پخواني مسلکي مامورین دندو ته نه راځي، نو په دې وجه د کتابتون د غمیزې داستان او د ضایع شویو کتابونو او د کتابتون د چور او چپاول ټوله کیسه پوره بیان نه شوه، خو په غالب ګمان هر څومره چاپي کتابونه او خطي نسخې چې په دې کتابتون کې خوندي وو هغه ټول چور شوي دي. د ارګ کتابتون له دې پلوه هم د زیات ارزښت درلودونکی و، چې په ښه ظرافت او ښو امکاناتو سره جوړ شوی و او بل دا د ټول هېواد په سطح هغه یوازینی کتابتون و، چې نه یوازې محققینو

تـرې ګټـه اخيسـتله، بلکـې د هېـواد مخـورو سيا سـي اشخاصـو او لـومړۍ درجې واکوالو لپاره هم د مطالعې او ماخذ يوه منبع وه.

((د وطن ګوند)) کتابتون:

د وطــن ګونــد مرکــزي کتــابتون د هېــواد لــه ډېــرو ســترو او لويــو کتابتونونو څخه و. دا کتابتون چې د نوموړي ګوند په هڅو د څو کلونو په بهير کې جوړ شوی و؛ زيات شمېر کتابونه او د بېلابېلو کورنيو او بهرنيو مجلو او اخبارونو کلکسيونونه په کې خوندي وو. سره له دې چې په دې کتابتون کې اکثره هغه کتابونه راټول شوي وو، چې د نوموړي ګوند له سياسي تګلارې سره سم مطالب په کې چاپ شوي وو، خو بيا هم يو زيات شمېر علمي، ادبي، تاريخي او نور کتابونه په کې موجود وو، چې د هېواد علمي کړيو ورڅخه ګټه اخيستلای شوه. له فزيکي پلوه پر کتابتون خورا زيات لګښت شوی و او د يو عصري او مجهز کتابتون د بڼ ايه کولو لپاره يې زياتې هلې ځلې کړې وې. د دوی ځينې دا هڅې تر دې حده هم رسېدلې وې، چې له ځينو نورو مهمو کتابتونو، لکه عامه کتابتون او نورو څخه يې ځينې مهم کتابونه او د مجلو او اخبارونو کلکسيونونه په زور او يا د واک د نفوذ پر اساس، دې کتابتون ته راوړي وو. په همدې وجه د دوی په دې عمل په ځينو فرهنګي کړيو او اشخاصو کې انتقادي ګونګوسي راپورته شوي و.

دا کتابتون د ۱۳۷۱ل کال د ثور پر ۷-۸ نېټه او وروسته تر هغې په څو نورو جګړو کې له يوې مخې چور شو او هغه په زرګونو عنوانونه بېلابېل کتابونه، مجلې او د اخبارونو کلکسيونونه، چې په دې کتابتون کې موجود وو، ټول له سترګو پناه شول.

((د ځوانانو سازمان)) مرکزي کتابتون:

دا کتابتون چې د نوموړي سازمان له خوا جوړ شوی و او د هغه مال ګڼل کېده، د ۱۳۷۱ل کال د ثور پر ۸-۹-۱۰ نېټو، چې د کابل ننداري، شاه شهيد

او حضوري چمن په سیمه کې د اسلامي حزب او اسلامي جمعیت او د دوستم د ملېشو ترمنځ کوم جنګونه پیل شول، ټول له یوې مخې چور شو. دا کتابتون سره له دې چې د وطن ګوند د کتابتون په پرتله بډایه نه و، خو بیا هم ډېر درووند مالي لګښت پرې شوی و. د داخلي اخبارو، مجلو او کتابونو ترڅنګ یې یو شمېر هغه خپرونې هم درلودلې چې په پښتو او دري ژبو په ځینو نورو هېوادونو په ځانګړي ډول په شوروي اتحاد کې چاپ شوې وې. دا کتابتون د ((ځوانانو سازمان)) د خپل سیاسي تګلوري له فکر سره سم ګڼ شمېر شوروي چاپ کتابونه هم درلودل، خو د دې ترڅنګ داسې ادبي، هنريي، ذوقي، علمي او نور کتابونه او اثار هم په کې موجود وو، چې ډېر ګټور او په زړه پورې وو.

شخصي کتابتونونه:

کله چې جګړه له کلیو نه پر ښارونو راخوره شوه، نو د عامه دولتي فرهنګي شتمنۍ ترڅنګ هغه فرهنګي شتمنۍ هم له منځه یوړل شوې، چې په خپله په لیکوالو او پوهانو پورې یې اړه درلوده. په دې کې د لیکوالو هغه کتابتونونه شامل دي، چې دوی د خپل ټول عمر په اوږدو کې په ډېر زیات زیار او زحمت جوړ کړي وو. د دې ډول ځاني کتابتونونو شمېر خورا زیات دی. د افغانستان په ګوټ ګوټ په تېره بیا په مهمو ښارونو له هغې جملې څخه په کابل ښار کې ځینو لیکوالو او پوهانو ځانته شخصي کتابتونونه درلودل. دلته د ساري په توګه د څو لیکوالو د کتابتونونو نومونه اخلو:

د لوی استاد علامه عبدالحی حبیبي کتابتون:

د کابل په جمال مېنه کې د لوی استاد کور واقع و. دې کور نه یوازې زموږ فرهنګي کړیو ته له دې پلوه زیات ارزښت درلود، چې د استاد ځینې کتابونه او ځینې خطي نسخې په کې خوندي وو، بلکې له دې پلوه هم د زیات ارزښت درلودونکی و، چې دا د افغاني د فرهنګ د یو ستر

خدمتګار او پالونکي کورو. ډېرې شپې او ډېر وختونه دا کور د لیکوالو او فرهنګیانو د ناستې ځای پاتې شوی او ډېرو لیکوالو او د علم او پوهې لارویانو همدې کور ته د خپل علمي مشکل د حل لپاره د یوه ماخذ په توګه ځان رارسولای دی.

په همدې فرهنګي کور کې د لوی استاد علامه عبدالحی حبیبي بډایه علمي کتابتون هم موجود و (۴۰) په دې کتابتون کې ګڼ شمېر علمي، ادبي، تاریخي او سیاسي کتابونه او ډېرې زیاتې خطي نسخې خوندي وو. سره له دې چې ویل کېږي تر جګړې وړاندې موده کې د استاد له دې کتابتون څخه یو شمېر مهم کتابونه او خطي نسخې یو خوندي ځای ته انتقال شوي وو، خو بیا هم د استاد پوهاند عبدالشکور رشاد په قول د استاد علامه عبدالحی حبیبي په ځاني کتابتون کې ډېر زیات شمېر کتابونه او خطي نسخې خوندي وو، چې د زیات تاریخي او علمي ارزښت لرونکي وو.

د استاد کور په هغو جګړو کې له یوې مخې وسوځول شو او ړنګ بنګ شو، چې د نظار شورا او وحدت حزب ترمنځ پر بېلابېلو وختونو د کابل پوهنتون او د جمال مېنې په نورو برخو کې ترسره شوې. اوس د استاد په کور کې هېڅ شی پاتې نه دي، یوازې سوي او نیم ړنګ ولاړ دېوالونه پاتې دي، چې پر دې سیمه د یوې لوېې خونړۍ او ورانوونکې تېرې شوې غمیزې انځور نه کوي.

د لوی استاد عبدالحی حبیبي تر کتابتون وروسته د استاد پوهاند صدیق الله رښتین پر کتابتون هم دا ناورین خور شوی. د استاد رښتین کتابتون هم د کابل ښار په غربي سیمه کې واقع و، دلته هم جګړې ورځ په ورځ زور اخیسته. د استاد رښتین کتابونه هم ټول چور او تالا شول. په دې کتابتون کې هم د افغاني ادب او فرهنګ ګڼ شمېر کتابونه او هم نور ډول ډول کتابونه او خطي نسخې خوندي وو. د جګړې په شپو ورځو کې ډېر

داسې کتابونه د کابل ښار په ترو کې له کتاب پلورونکو سره پیدا شول، چې د استاد پوهاند صدیق الله رښتین د کتابتون ننبه پرې لګېدلې وه.
د کابل د زړو مکروریانو په سیمه کې د هېواد نومیالي عالم کاندید اکاډمیسین محمدصدیق روهي کور واقع و. د استاد په کور کې د هغه له ځاني کتابتون څخه ګڼ شمېر کتابونه د نابودۍ کندې ته رسول شوي دي.
همدا راز د کابل ښار د درېیم مکروریان په سیمه کې د هېواد بل عالم کاندید اکاډمیسین محمدابراهیم عطایي کور او کتابتون واقع و. د استاد عطایي په کتابتون کې د ده په وینا (اوه زره) عنوانه بېلابېل علمي، ادبي او تاریخي کتابونه خوندي وو. دا کتابونه د یونسکو له خوا هم کتل شوي او ثبت شوي وو.
د ۱۳۷۲ل کال د جدي د میاشتې د خونړیو جګړو له امله غلو او داړه مارو دې کتابتون ته هم مخه وکړه او ټول کتابونه یې غلا کړل. دې سره ورنږدې د هېواد د دوو تنو نورو نامتو لیکوالو استاد واصف باختري او رهنورد زریاب کورونه او کتابتونونه واقع وو. په دې کتابتونونو کې هم ډول ډول مهم او قیمتي کتابونه موجود وو. پر دې کتابتونونو هم ورته ناتار خپور شو.
د همدې مکروریانو په بله غاړه کې د نومیالي شاعر سلیمان لایق ځاني کتابتون واقع و. هغه هم چور او چپاول شو، څو موده وروسته ډېر داسې کتابونه په بازار کې وموندل شول، چې د سلیمان لایق د کتابتون ټاپه پرې لګېدلې وه.
په زړو مکروریانو کې د افغانستان د بل نومیالي لیکوال پوهاند دوکتور مجاوراحمدزیار کور او کتابتون واقع و. د استاد کتابونه او د کور نور لوازم هم د غلو او لوټمارو ښکار شول. د استاد زیار کتابتون هم له هغو کتابتونونو څخه و، چې د ډېر زیات ارزښت او اهمیت

درلودونکی و ، د استاد د ټول عمر د زیار او ثمر نتیجه وه او ګڼ شمېر علمي، ژبني او نور ډول ډول اثار په کې خوندي وو.

د استاد زیار له کوره څو بلاکه وړاندې د علومو اکاډمۍ د یو بل غړي ښاغلي محمد ولي مندوزي کور موقعیت درلود ، چې خپل ګڼ شمېر کتابونه یې په کې خوندي کړي وو. د مندوزي صیب ټول کتابونه د هغه د کور له اکثرو کالیو سره په همدې کور کې د توغندي د لګېدو له کبله پر ایرو بدل شول.

په همدې زړو مکروریانو کې د ښاغلي پوهنوال زېورالدین زېور او پوهندوی زرغونې زېور کور واقع و ، د دوی کتابتون هم د دوی د کور له اکثرو کالیو سره له منځه یوړل شو.

د مکروریانو تر پخو او اوسپنیزو کورونو لږ څه وړاندې هلته د زمانخان کلا په خامه او خټینو کورونو کې د هېواد نامتو عاطفي شاعر اسحق ننګیال په یوه کرایي کور کې خپل نازولي ماشومان (کتابونه) خوندي کړي وو ، د جګړې ډېرې شپې یې له همدې بېوزلو او بېکسه ماشومانو سره ، چې په دې شپو او ورځو کې د شپې او تیارې بچي توره په لاس ورپسې ګرځېدل تېرې کړې، خو د ننګیال په شعر کې د ټول عمر رالویو شویو عاطفي لښکرو د دې وس نه درلود ، چې دا نازولي او بې ضرره ماشومان د مرګ د تورې بګوې له خولې راوژغوري، په پای کې هغه ټول د نورو همزولو غوندې د همدې وبا او همدې ښامار خولې ته وغورځېدل. تر ننګیاله څو کیلو متره لرې هلته د شاه شهید(رح) د زیارت په سیمه کې یو بل بېکسه او بېوسه شاعر اوسېده، د شمشاد د غره پر سر د خیال په وربښمو او عاطفي جامو کې ناست و ، ډېرې چیغې وهي خو څوک یې اواز نه اوري. د ښاغلي نصرالله حافظ خټینه کوډله همدلته ودانه وه. ده د خپلو دردونو د راز و نیاز ملګري له کلونو کلونو جرګو ، مرکو او منډو تړړو وروسته همدلته راټول کړي وو او هره شپه چې به پرې

د غم لښکرو زور راوړ، نو ده به خپلو همدې نږدې ملګرو (کتابونو) ته پناه وروړه او د غم بار يې ورسره وېشه. له حافظ صيب څخه يې خپل دا خواږه ملګري پر ډېر لنډ وخت دا سې جلا کړل، چې بيا به يې په ټول عمر کې مخ هم ونه ګوري. حافظ صيب له خپله کوره لرې په تايمني کې مهاجر شو. يوه ورځ زه د هغه ليدو ته ورغلم، هغه په يوه سپېره خونه کې ناست و، نه يې څنګ ته کتاب و او نه د شاعرۍ هغه رباب و، چې حافظ صيب به د خپلې ځوانۍ وير په کې کاوه.

پر شخصي کتابتونونو د راغليو غميزو په لړ کې د يوې بلې سترې او دردونکې غميزې يادونه په ځانګړې توګه د يادونې وړ ده.

د افغاني فرهنګ لوی خدمتګار سرمحقق زلمی هېوادمل چې افغاني احساس او عاطفې يې د وجود ټول رګونه نيولي دي. پښتو ادب ته يې نه يوازې تر دوو سوو ټوکو زيات کتابونه، چې يا د ده د قلم تر نوکې راوتلي او يا هم د ده د زيار په برکت چاپ او خپاره شوي، ورکړي، بلکې ټول ژوند يې هم له افغاني فرهنګ څخه لوګی کړی دی. استاد هېوادمل چې په افغانستان کې زموږ د يو ليکوال په قول ((د ژوندۍ اکاډمۍ)) حيثيت لري، تر هر چا زيات پر کتاب مين دی. د استاد هېوادمل ټول ژوند د کتابونو په پاڼو کې ډوب و. که سړی انصافاً دا خبره وکړي، چې ډېرو لږو کسانو به د پښتو ادب په خدمت کې د زلمي هېوادمل په اندازه خولې تويې کړې وي، نو له انصاف نه به لرې نه وي. دا خبره په دې مانا نه ده، چې تر هېوادمل صيب نه چا زيات خدمت نه دی کړی، بلکې مقصد مې له منډو ترړو، خولو تويولو او د ځاني ژوند له قربانۍ څخه دی. داسې ډېر کم خلک به پيدا شي، چې د ژوند خوږې ورځې يې د خپل فرهنګ لپاره پر ځان ترخې کړې وي او شپې يې هم رڼې سبا کړې وي. نه يوازې دا چې خپل فردي ژوند يې د قربانۍ په پوله ودرولی، بلکې خپله ټوله کورنۍ يې هم په دې قربانۍ کې شريکه کړې. زما خو هېڅ وخت دا سې نه يادېږي، چې

هېوادمل صیب دې ځان له فرهنګي کارونو څخه، لکه د نورو مامورینو په شان پر رسمي وخت خلاص کړی وي او کور ته دې د دمې او استراحت لپاره تللای وي، همېشه په ده شپه راغلې او په شپه کې یې کور ته مزل کړی او دا هم په همدې هیله چې یو روښانه فرهنګ ته لاره وکړي. دلته انصافاً او اخلاقاً د مرحوم روهي صیب او په خپله د هېوادمل صیب له درنې کورنۍ څخه مننه او قدرداني په کار ده، چې د هېوادمل صیب د فرهنګي چارو لپاره یې په ډېره قربانۍ لاره اواره کړې ده، خو اوس راځو دېته، چې د هېواد مل صیب پر دې دومره قربانیو، جګړې او جګړه مارو د زړه رحم وکړ او که نه؟ په خواشینۍ سره باید ووایو، چې نه هېڅکله نه!

هېوادمل صیب پر کتاب پاللو او ساتلو دومره مین و، چې هر کتاب به په هر ځای کې نوی چاپ شو، نو له هغه سره به یې یو ټوک موجود و. په دې وجه کوم پښتو او دري کتابونه چې په افغانستان کې چاپ شوي د هغو ډېرې کمې بېلګې که هېوادمل صیب سره موجودې نه وي، نور اکثره کتابونه ورسره موجود وو. دغه راز هغه پښتو کتابونه، چې په کوزه پښتونخوا کې چاپ شوي وو، هم اکثره یې له هېوادمل صیب سره موجود وو. له چاپي کتابونو سربېره له هېواد مل صیب سره د پښتو ادب خطي نسخې او همدارنګه په فارسي ژبه ډېرې زیاتې خطي نسخې موجودې وې، چې تر دې وخته یې لا ځینو چاپ ته لاره نه وه کړې. کله چې پر کابل جګړه پیل شوه نو اورونه یې د هېوادمل صیب تر کتابونو هم وروړسېدل. زیات کتابونه یې تیت و پرک او ځینې یې چور شول. تر ټولو د غم خبره لا دا وه، چې د هېوادمل صیب په لاس په ډېر زیار او زحمت راټولې شوې خطي نسخې هم چور او غلا شوې او څو میاشتې وروسته یې د پېښور په بازارونو کې سر راوېست. د ځوان لیکوال او پر خپل فرهنګ مین اورنګزېب افغان دې کور ودان وي؛ د همدې خطي نسخو پر یو شمېر ورپېښ شو، هغه یې په خپلو پیسو له بازاره واخیستې او بېرته یې

هېوادمل صيب ته ورحواله کړي، خو دا د ګوتو په شمار خطي نسخې وې او نور ګڼ شمېر کتابونه او خطي نسخې چې د هېوادمل صيب له کتابتون څخه چور شوي، بيا تر ننه چا ونه لېدلې.

د کابل ښار د درېيم مکروريانو په سيمه کې د هېواد د يو بل ليکوال محمد اکبر کرګر کتابتون هم موجود و، د نوموړي په خپلې وينا د ده کتابتون د يو منظم پلان له مخې چور شوی دی. په دې کتابتون کې (دوه زره عنوانه) بېلابېل علمي، تاريخي، فلسفي او نور کتابونه موجود وو او همدا راز د اخبارونو او مجلوګڼ شمېر کلکسينونه. دغه راز د هېواد يو بل ځوان او تکړه شاعر احمد تکل کتابتون هم د غلو ښکار شوی، د نوموړي په کتابتون کې ۷۰۰ عنوانه بېلابېل کتابونه موجود وو.

د پورتنيو ياد شويو ليکوالو پر کتابونو سربېره په هېواد کې د نورو لسګونو ان په سلګونو ليکوالو، پوهانو او د علم او پوهې د نورو خاوندانو نور ډېر لوی او واړه کتابتونونه موجود وو، چې د جګړې د همدې کلونو په بهير کې له منځه يوړل شول، خو موږ دلته يوازې د بېلګې په توګه د څو ليکوالو د کتابتونونو د برخليک يادونه وکړه.

په مجموعي توګه له منځه وړل شوي کتابونه:

په افغانستان کې د وروستۍ غميزې له کبله د له منځه وړل شويو کتابونو د ټول شمېر معلومول خورا ګران کار دی، خو د ځينو هغو موسسو، چې په ډله ييز ډول يې کتابونه او کتابتونونه له منځه وړل شوي دي، د هغو له اټکليز مجموعي شمېر څخه د ټولو ضايع شويو کتابونو شمېر تر يو حده معلومېدی شي. د افغانستان په فرهنګي موسسو او فرهنګي علمي مرکزونو کې، چې د کتابونو له پلوه ورته تر ټولو زيات زيان اړول شوی، هغه د افغانستان د ښوونې او روزنې وزارت دی، ځکه له يوې خوا د نوموړي وزارت له خوا د چاپ شويو کتابونو تيراژ ډېر زيات و، يانې د هر عنوان کتاب چاپي تيراژ تقريباً يو سل زرو ټوکو ته رسېده،

نو کـه اوس مـوږ د نومـوړي وزارت پـه چوکـاټ کـې د ۱۲ ګونـو ټولګيـو د لسګونو عنوانو همدا تيراژ په پام کې ونيسو ، نـو شمېر يې مليونو ټوکو ته رسېږي. دغه راز په نوموړي وزارت کې د اکثرو ټولګيو کتابونه انبار شوي وو ، همدارنګه د ښوونې او روزنې وزارت پـه کتـاب ساتنځايونو او د اکثرو ښوونځيو په تحويلخانو کې پـه مجموعي ډول پـه مليونونو ټوکـه کتابونه خوندي وو ، چې دا اکثره له منځه وړل شوي دي.

که د ښوونې او روزنې، د لوړو زده کړو نور مرکزونه، عامه کتابتون، د وطـن ګونـد او ځوانـانو سـازمان کتابتونونـه، بيهقـي کتـاب خپرولـو موسسـه، د علومـو اکاډمۍ او نـور ګڼ شمېر علمي مرکزونه او د هغـوی کتابتونونـه او کتابونـه پـه پـام کـې ونيسـو ، نـو مجمـوعي ضـايع شـوي کتابونه به تر شلو مليونو ټوکو څخه هم زيات اټکل شي.

د پرمختللو ټولنو پـه پرتلـه چې هلتـه د کتـاب چـاپ پـه ډېر لـوړ تيـراژ ترسره کېږي، دا دومره کتابونه نه دي، خو زموږ د خپل هېواد په سطح دا د دې هېواد د کتاب د چاپ له تاريخ څخه بيا تـر دې وختـه د ټول عمر پانګه او لاس لرلې فرهنګي شتمني وه، چې زموږ د ولس لـه لاسه وايسـتل شـوه. د کتابونو د شمېر په پـام کـې نيولـو سـره د هغـوی د معنوي زيـان اټکـل هـم کېدی شي.

((۱۵))
راډيو او ټلويزيون

((سره له دې چې پر ۱۳۰۲ل کال يوې دستگاه پر راډيويي خپرونو پيل وکړ، خو ويل کېږي، د يوې نوې راډيويي دستگاه په اخيستلو سره چې د هغې د مونتاژ او تړلو کار پر ۱۳۱۸ل کال پيل شو، د ۱۳۱۹ل کال په نيمايي کې راډيو ازمېښتي خپرونې پيل کړې او د ۱۳۲۰ل کال د وري پر مياشت د هغه وخت د صدارت مرستيال مرحوم سردار محمد نعيم له خوا رسماً پرانيستل شوه)). (۴۱)

وروسته کلونو کې راډيو په کمي او کيفي ډول وده وکړه. د کابل په گډون د هېواد په اکثرو ولايتونو کې محلي راډيويي دستگاوې نصب او پر خپرونو يې پيل وکړ.

د سردار محمد داود خان د جمهوريت پر وروستيو وختونو ((له جاپان څخه د ټلويزيون دستگاه او ستوډيوگانې وپېرودل شوې او پر همدې وخت ټلويزيون پر ازمېښتي خپرونو پيل وکړ)). (۴۲) د دستگاه د خدمتونو او تجهيزاتو لپاره د جاپان له بلا عوضي مرستې څخه ۹۵۰ مليونه ينه، چې دوه پر درې مليونه ډالره کېږي، لگښت شوی و. (۴۳) خو ټلويزيون د ۱۳۵۷ل کال پر دربو لومړنيو مياشتو په اساسي ډول خپرونې پيل کړې. وروسته کلونو کې د راډيو ترڅنگ ټلويزيون هم په ځينو ولايتونو کې نورې دستگاوې جوړې او په نويو خپرونو يې پيل وکړ. پر ۱۳۶۱ل کال د افغانستان ټلويزيون د ((شمشاد)) دستگاه لرونکی شو،

چې له بهرنۍ نړۍ سره يې مستقيماً د افغانستان د ټلويزيون اړيکي ټينګ کړل.
له ولايتونو پرته يوازې په کابل کې راډيو افغانستان پر شپه او ورځ (۲۴) ساعتو کې ۵۲ ساعته خپروني کولې او مرکزي ټلويزيون هم تقريباً په هر ۲۴ ساعتونو کې ۲ ساعته خپروني درلودې. ۱۵ محلي راډيوګانو په ۲۴ ساعتونو کې ۴۵ ساعته خپروني کولې. (۴۴)
راډيو او ټلويزيون خپل دا وخت په بېلابېلو علمي، کلتوري او روزنيزو خپرونو ښکلی کړی و. په يوه اوونۍ کې راډيو ۹۵ بېلابېلې خپروني درلودلې. (۴۵) البته په دې کې به يو شمېر داسې خپروني هم وې، چې هغه له اسلامي ګروهې او زموږ له ملي کلتور سره په مغاير او يا هم متضاد لوري کې وې، خو په عمومي ډول راډيو او ټلويزيون د خپل کمي او کيفي پرمختګ پړاوونه وهل، تقريباً دولس سوه مسلکي، فني او نور کارکوونکي په کې پر کار مصروف وو.
خو کله چې پر ۱۳۷۱ل کال د جګړې توپان پر ټول ښار خور شو، نو راډيو ټلويزيون او افغان فلم هم ترېنه خوندي پاتې نه شول. يوازې په څو ورځو کې راډيو ټلويزيون ته په مليونو ډالره زيان واوښت.
پر ۱۳۷۱ل کال د ثور پر مياشت د راډيو يو مسئول وويل، چې راډيو ټلويزيون ته ((پنځه لس مليونه)) ډالره زيان اوښتی دی. (۴۶) د جګړې په ترڅ کې اسمايي غره د ټلويزيون د لېږدوونکې دستګاه، د شمشاد دستګاه او نورو تجهيزاتو ته درانه زيانونه اړول شوي دي. دغه راز د يکه توت په سيمه کې د راډيو د لنډو څپو لېږدوونکې دستګاه له منځه وړل شوې ده. همدا شان ويل کېږي، چې د ټلويزيون د آرشيف اکثره کيسټونه غلا شوي او د راډيو آرشيف ته هم سخت خطر متوجه دی، ځکه چې د راډيو آرشيف د ساتنې لپاره له ۱۸-۲۳ درجو پورې د هوا د حرارت درجه په کار ده، خو د برېښنا د نشتوالي په وجه دا درجه زيات بدلون کوي، نو

کېدی شي دا کیسټونه هم ورو ورو خپل کیفیت له لاسه ورکړي. د راډیو او ټلویزیون د ټولو زیانونو بشپړه محاسبه خورا ګرانه ده، خو پر ۱۳۷۳ل کال د راډیو او ټلویزیون رئیس شمس الحق آریانفر یوې غونډې ته د ټلویزیون او راډیو د خسارو په باب ویلي دي:

((د مرکز د ټلویزیون د اورېدنې او لیدنې یوازینۍ دستګاه تخریب شوې او له منځه وړل شوې، چې تر لس ملیونو ډالرو زیات زیان دی. د راډیو د لېږدونې شپږ دستګاوې کاملاً له منځه وړل شوي، چې دا تر ۳۰ ملیونو ډالرو زیات زیان دی. په ۲۰ ولایتونو او ولسوالیو کې محلي ټلویزیونونه موجود وو، چې دوه ثلثه یې له منځه وړل شوي او چور شوي دي.

په ۱۸ ولایتونو کې محلي راډیو ګانې موجودې وې، چې درې پر څلورمه (درې ربعې) یې تخریب او له منځه وړل شوي دي. په ټولو ولایتونو کې د راډیو د اخذې دستګاوې او په ۴۴ سیمو او ولایاتو کې ګرځنده سینمایي دستګاوې موجودې وې، چې اوس نه شته.)) (۴۷)

خو له دې سره سره ځینې کتونکي چې هغوی د راډیو او ټلویزیون دستګاوې، سټوډیوګانې، آرشیفونه، ودانۍ او نور وسایط اووسایل لیدلي، راډیو او ټلویزیون ته ټول رسېدلی زیان تر درې سوو ملیونو ډالرو څخه زیات محاسبه کوي.

پر ۱۳۷۲ل کال د راډیو ټلویزیون مسئولینو د ولایتونو او سیمه ییزو راډیویي او ټلویزیوني مرکزو ته د وررسېدلي زیان جاج داسې اخیستی دی:

((په ۱۸ ولایتونو کې د راډیو او ټلویزیون محلي سټوډیوګانو د هغه له کم طاقته راډیویي او ټلویزیوني هستوونکو سره کار کاوه، چې په ځینو ولایتونو او سیمو، لکه کندهار، فراه، شینډنډ، کندوز، پکتیا، خوست، کونړونه، غزني، نیمروز، هرات، ننګرهار، پروان، ارزګان، زابل، مقر

او ځينو نورو برخو کې د راډيو ټلويزيون ټول تخنيکي امکانات يا په نيمه او يا په بشپړ ډول له منځه وړل شوي دي، چې دلته دا زيان په ارقامو کې ښودل کېږي:

۱	د غزني ولايت د راډيو ټلويزيون تاسيسات او هغو ته رسېدلي زيانونه	**۵۰۰** زره ډالره د تجهيزاتو او **۵۰۰** مليونه افغانۍ د ساختمان په برخه کې.
۲	د مقر د راډيو ټلويزيون تاسيسات او هغو ته رسېدلي زيانونه	يو مليون ډالره د تجهيزاتو او **۵۰۰** مليونه افغانۍ د ساختمان په برخه کې.
۳	د غزني ولايت د راډيو ټلويزيون تاسيسات او هغو ته رسېدلي زيانونه	يو نيم مليون ډالره د تجهيزاتو او **۵۰۰** مليونه افغانۍ د ساختمان په برخه کې.
۴	د ګرديز د راډيو ټلويزيون تاسيسات او هغو ته رسېدلي زيانونه	يو مليون ډالره د تجهيزاتو او **۵۰۰** مليونه افغانۍ د ساختمان په برخه کې.
۵	د قلات ولايت د راډيو ټلويزيون تاسيسات او هغو ته رسېدلي زيانونه	يو مليون ډالره د تجهيزاتو او **۵۰۰** مليونه افغانۍ د ساختمان په برخه کې.
۶	د کندهار ولايت د	يو مليون ډالره د تجهيزاتو او **۵۰۰** مليونه

	راډيـــو ټلويزيـــون تاسيسـات او هغـو تـه رسېدلي زيانونه	افغانۍ د ساختمان په برخه کې.
۷	د هلمند ولايت د راډيو ټلويزيون تاسيسات او هغـــو تـــه رســـېدلي زيانونه	يـونيم مليـون ډالـره د تجهيزاتـو او ۳۰۰ مليونه افغانۍ د ساختمان په برخه کې.
۸	د هرات ولايت د راډيو ټلويزيون تاسيسات او هغـــو تـــه رســـېدلي زيانونه	۵۰۰ زره ډالـره د تجهيزاتـو او ۵۰۰ مليونـه افغانۍ د ساختمان په برخه کې.
۹	د فـراه ولايـت د راډيـو ټلويزيون تاسيسات او هغـــو تـــه رســـېدلي زيانونه	۵۰۰ زره ډالـره د تجهيزاتـو او ۳۰۰ مليونـه افغانۍ د ساختمان په برخه کې.
۱۰	د نيمـــروز ولايـــت د راډيـــو ټلويزيـــون تاسيسـات او هغـو تـه رسېدلي زيانونه	۵۰۰زره ډالـره د تجهيزاتـو او ۴۰۰ مليونـه افغانۍ د ساختمان په برخه کې.
۱۱	د ننګرهـــار ولايـــت د راډيـــو ټلويزيـــون تاسيسـات او هغـو تـه رسېدلي زيانونه	دوه مليونـه ډالـره د تجهيزاتـو او دوه سوه مليونه افغانۍ د ودانيو په برخه کې.

په نورو ولايتونو کې په ټوليز ډول دوه مليونه ډالره او درې مليارده افغانۍ زيان اړول شوی دی. په اداري او ترانسپورتي برخه کې راډيو ټلويزيون ته رسېدلي زيانونه درې مليارده او ۵۰۰ مليونه افغانۍ اټکل شوي دي.

دغه راز راډيو ته د نوي کمپلکس د نه اتمام او ټلويزيون ته د نويو ستوډيوګانو د جوړېدو د نه بشپړتيا په وجه په مجموعي ډول ۷ مليونه ډالره زيان اړول شوی دی.

د شمشاد دستګاه، چې په ۱۰ مليونه ډالره اخيستل شوې وه او له هغې څخه د هېواد د باندې ټلېفوني ګټه هم پورته کېده او د ټلويزيون د هستوونکو خپرونو لپاره ترې ګټه اخيستل کېده. په جګړو کې په توغنديو ولګېده. لومړي توغندي د هغه ټلېفون او ټلويزيوني کاناليزاسيون فلج کړ، چې ۱۵۰ زره ډالره زيان يې واړاوه. يو کال وروسته يو بل توغندي د شمشاد ټلويزيوني هستوونکی سيستم، چې ولاياتو ته يې خپرونې لېږدولې له منځه يووړ او د هغه له کبله د هغه د بش ياکاسه هم له منځه يوړل شوه، چې ۱۰۲ مليونه ډالره زيان ورته واړول شو. په ټوليز (کلي) ډول ۲۵۲ مليونه ډالره زيان ورته اړول شوی دی. (۴۸)

((۱۲))

اخبارونه او مجلې

تر ۱۳۷۱ل کال پورې په ټول هېواد په تېره بیا په کابل او د هېواد په لویو ښارونو کې ګڼ شمېر مجلې، جریدې، ورځپاڼې او نورې مهالنۍ خپرونې چاپ او خپرېدلې. د ۱۳۷۱ل کال د ثور میاشتې پر شپږمه پر دې مطبوعاتو لوی تندر پرېووت، لومړی دا خپرونې بندې شوې او بیا یې د چاپ او خپرولو ټول وسایل او امکانات چور، چپاول او له منځه یوړل شول. د دې ټولو خپرونو د چاپ کلنی تیراژ او شمېر په لسګونو ملیونو ګڼو ته رسېده.

دلته به مورږ د دې ډول خپرونو نومونه او د ځینو د خپرېدو د کلني تیراژ یادونه وکړو:

نوم	د خپرېدو وخت	کلنی تیراژ
۱- هېواد	هره ورځ	
۲- کابل ټایمز	هره ورځ	
۳- انیس	هره ورځ	
۴- پیام	هره ورځ	
۵-حقیقت سرباز	په اوونۍ کې څلور ځله	۱۱۸۵۰۰۰
۶- پامیر	اوونیز	۵۲۰۰۰۰
۷- رسمي جریده	ناټاکلی	۷۲۰۰۰
۸-درفش جوانان	اوونیز	۱۲۲۴۰۰۰
۹-سره میاشت	میاشتنۍ	۲۴۰۰۰

۱۰-رهنمای خانواده	.	.
۱۱-افغان اعلانات	په اوونۍ کې درې ځله	۱۲۴۸۰۰
۱۲-مجله جوانان	میاشتنۍ	۱۲۰۰۰۰
۱۳-کار	.	.
۱۴-اردو	.	.
۱۵-ارشاد اسلام	پنځلس ورځينۍ	۲۴۰۰۰
۱۶-سنګر	.	.
۱۷-عدالت	میاشتنۍ	۳۶۰۰۰۰
۱۸-صدای وطن	پنځلس ورځينۍ	۱۲۰۰۰۰
۱۹-پوهنتون	.	.
۲۰-میهن	میاشتنۍ	۱۲۰۰۰۰
۲۱- ملي جبهه	اوونیزه	۲۶۰۰۰۰
۲۲-الاسلام	میاشتنۍ	.
۲۳-پلوشه	پنځلس ورځينۍ	۲۴۰۰۰
۲۴-احسم	میاشتنۍ	.
۲۵-اخبار هفته	اوونیز	۴۳۲۰۰۰
۲۶-ژوندون	میاشتنۍ	۲۳۵۲۰
۲۷-اواز	میاشتنۍ	۵۹۵۲۰
۲۸-هنر	.	.
۲۹-اریانا	دوه میاشتنۍ	۲۴۰۰
۳۰روغتیاطبي مجله	میاشتنۍ	۱۲۰۰۰
۳۱- پیام حق	دوه میاشتنۍ	۱۲۰۰۰
۳۲- قضا	میاشتنۍ	۲۴۰۰۰
۳۳-د کانو او صنایعو مجله	.	.
۳۴-څارندوی	میاشتنۍ	۱۹۲۰۰۰

۳۵-صلح و سوسیالیزم	میاشتنۍ	.
۳۶- باستان شناسی	.	.
۳۷-تحقیقات کوشانی	.	.
۳۸- کتاب	.	.
۳۹- کابل	دوه میاشتنۍ	۱۲۰۰۰
۴۰-د افغانستان بانک .	.	
۴۱- طفل و مادر	.	.
۴۲- افغانستان	.	.
۴۳- بررسیهای مالی	.	.
۴۴- افغان طبي مجله	دري میاشتنۍ	۱۲۰۰۰
۴۵- قوای هوایی ومدافعه هوایي	.	.
۴۶- محصل امروز	.	.
۴۷- پیشاهنگ	.	۸۴۰۰۰
۴۸- همبستگی	.	.
۴۹- هرات باستان	.	.
۵۰- دوستي	.	۱۸۰۰۰
۵۱- ملیتهای برادر	دوه میاشتنۍ	۳۶۰۰۰
۵۲- جرگه	دوه میاشتنۍ	۳۰۰۰۰
۵۳- بولتن	.	.
۵۴- زنده گی حزبی	.	.
۵۵- سباوون	میاشتنۍ	۴۸۰۰۰۰
۵۶- مېرمن	دوه میاشتنۍ	۳۶۰۰۰
۵۷- صدای وطن	پنځلس ورځینۍ	۱۲۰۰۰۰
۵۸- پښتو	ځلور میاشتنۍ	۷۱۲۰
۵۹-صدای صلح	.	.

۶۰- کودک	.	.
۶۱- کرهنه	.	.
۶۲- غرجستان	دوه میاشتنۍ	۳۰۰۰۰
۶۳-خراسان	دوه میاشتنۍ	۹۰۰۰
۶۴- سنا	دوه میاشتنۍ	۱۲۰۰۰
۶۵- فرهنگ مردم	میاشتنۍ	.
۶۶- دهقان	.	.
۶۷- باستان شناسی	.	.
۶۸- ورزش	.	.
۶۹- حقوق	.	.
۷۰- ودانۍ	.	.
۷۱- عرفان	.	.

پر پورتنیو خپرونو سربېره د هېواد په ځینو ولایتونو کې هم یو شمېر مجلې او جریدې خپرېدلې، چې دلته به د خپرونو او د ولایت د نومونو یادونه وکړو:

د خپرونې نوم	ولایت
۱- اتفاق اسلام	هرات
۲- طلوع افغان	کندهار
۳- ننګرهار	ننګرهار
۴- وړانګه	پکتیا
۵- اتحاد	بغلان
۶- سنایي	غزني
۷- پروان	پروان
۸- ګوراش، جوزجان	جوزجان
۹- فاریاب	فاریاب

۱۰- بدخشان	بدخشان
۱۱- کندوز	کندوز
۱۲- هلمند	هلمند
۱۳- سیستان	فراه
۱۴- سمنګان	سمنګان
۱۵- تخارستان	تخار
۱۶- ارزګان	ارزګان
۱۷- بامیان	بامیان
۱۸- سوب	نیمروز
۱۹- یلدوز	بلخ
۲۰- لغمان	لغمان
۲۱- کاپیسا	کاپیسا
۲۲- کونړ	کونړ

په تنظیمي جنجالیزې واکمنۍ کې نه یوازې دا مطبوعات اکثره له منځه یوړل شول، بلکې د چاپ او خپرونې کوم وسایل چې په مرکز او ولایتونو کې موجود وو، هغه هم تباه کړای شول. د رباني د نیمواکې واکمنۍ پر وخت په کابل کې ځینې تنظیمي او ځینې دولتي خپرونې کېدلې، چې نه یې کمیت او نه یې کیفیت د تېرو خپرونو په شان و. یو شمېر خپرونې چې اصلاً د دولت له بودجې او د جمعیت ګوند تر فکري مسیر لاندې واقع وې د ازادو خپرونو نوم ورکړل شوی و، خو په حقیقت کې په ټول کابل کې هېڅ داسې کوم یاد وړ اخبار او جریده نه دي چاپ شوې، چې په هغو دې ځوک پوره حساب وکړي. یوازې د شاه زمان وربځ ستانیزي په مدیرت د ((پلوشه)) جریدې یو څو ګڼې چاپ شوې، چې هغه هم پر دې وخت له انتقاد او نورو هغو مطالبو څخه تشې وې، چې د رباني

او مسعود پر ضد تمامېدل. د رباني د وخت د زياتو خپرونو ژبه فارسي وه او په ځينو کې داسې مسايلو ته لمن ووهل شوه، چې د هېواد د بېلابېلو قومونو ترمنځ د تفرقې، ملي نفاق او د واحد افغانستان د جغرافيې او سياسي جوړښت پر ضد تماميدل.

((۱۷))

چاپخونې (مطبعې)

((په افغانستان کې لومړی چاپخونه (مطبعه) پر ۱۸۷۰م ۱۲۸۷ل کال هېواد ته راوړل شوه)). (۴۹) د غازي امان الله خان د پاچاهۍ پر وخت نه یوازې په کابل کې نورې مطبعې جوړې شوې، بلکې د هېواد په ځینو ولایتونو کې هم یو شمېر چاپخونې جوړې شوې)). (۵۰)وروسته بیا د وخت له اړتیاوو سره سم ګڼ شمېر چاپخونې په مرکز او ولایتونو کې جوړې شوي دي.

تر ۱۳۷۱ل کال د مخه یوازې په کابل ښارکې پنځلس لویې چاپخونې موجودې وې (۵۱) چې په ټولو کې په سلګونو پایې لوی او واړه ماشینونه لګېدلي وو.

یوازې په ((دولتي مطبعه کې د حروفي طبعې، افیسټ، حرارتي طبعې سیستمونو (۲۱۰) پایې عصري ماشینونه موجود وو. د جنګونو په اثر دا ټول ماشین الات او طباعتي وسایل، ټول شاپونه او د کاغذونو زېرمې، کیمیاوي مواد او د هغو څو کلنې پرزې ټول له منځه لاړل. د ۱۳۷۲ل کال د جدي پر میاشت د مطبعې مرکز او د هغو ټولو مربوطو ودانیو او کارخانو زیات ضرر ولیده. د دې مطبعې د دویمې څانګې یانې په هوډ خپلو کې د کتابونو د چاپ مطبعې په ګډون د نوموړې تصدۍ ټولې تحویلخانې غلا شوې. د ۱۳۷۳ل کال د افغانۍ د ارزښت په پام کې نیولو سره دې تصدۍ ته تر ۵۰ زره ملیونو افغانیو زیات زیان اړول شوی دی. دغه راز دې تصدۍ د هېواد په نورو ولایتونو کې ۱۹ نمایندګۍ درلودې، چې هغو ته

رسېدلې خساره لا په دې کې شامله نه ده. په دې نمايندګيو کې تر سلو زيات ماشينونه پر کار مصروف وو. که چېرې د دې ماشينونو مالي ارزښت هم محاسبه شي، نو د ۱۳۷۳ د افغانۍ د ارزښت له مخې به د دولتي مطبعې تصدۍ ته ټول رسېدلی زيان ۷۰ مليارده افغانيو ته لوړ شي. په دې تصدۍ کې د چاپي کارونو لپاره ۱۳۴۲ تنه ماهر کارګران او مامورين پر کار مصروف وو)). (۵۲)

پر ۱۳۷۳ل کال د دې چاپخونې رئيس وايي: ((لږ تر لږه لس مليونه امريکايي ډالره په کار دي، چې بېرته پرې د مطبعې عصري ماشين الات واخيستل شي او د وخت اړتيا پوره کړي)).(۵۳)

د دولتي مطبعې په شان د کاناډا مطبعه هم په هېواد کې يوه ډېره ستره مطبعه وه. په لسګونو پايې لوی او واړه ماشينونه په کې وو. دا مطبعه له کاناډا څخه و پلورل شوه او د پلچرخي په صنعتي پارک کې نصب شوه. دا چاپخونه د کاناډا د هېواد د کارپوهانو په مرسته مونتاژ او فعاله شوې وه.)) (۵۴)

پر دې چاپخونې باندې د غلو يو منظم پړاو تېر شو، اکثره ماشينونه يې روغ رمټ خلاص او پر ګاونډي هېواد پاکستان و پلورل شول. همدارنګه د کاغذ هغه ذخيرې چې په دې چاپخونې کې موجودې وې، هم ټولې غلا او و پلورل شوې. د دې چاپخونې مالي زيان لسګونو مليونو ډالرو ته رسېږي)).(۵۵)

د دې چاپخونې پر ماشينونو او ټنونو کاغذ سربېره ودانيو ته هم خورا زيات زيان اوښتی دی، يو شمېر توغندي د چاپخونې پر ځينو ودانيو لګېدلي او هغه يې تخريب کړي دي.

د پوهنې مطبعه چې د افغانستان په ښوونې او روزنې وزارت پورې تړلې چاپخونه ده، د دولتي مطبعې په شان د افغانستان له سترو چاپخونو څخه وه. د دې چاپخونې کارګرانو افغاني فرهنګ ته د هغو

مليونونو ټوکو تعليمي کتابونو د چاپ لـه لارې ډېر زيات خدمتونه کړي دي، چې د ښوونې او روزنې وزارت بېلابېلو ښوونځيو تـه يـې چاپ کړي دي. دې مطبعې پر تعليمي کتابونو سربېره نور علمي، سياسي کتابونـه او د دولت د اداري کارونو زيات کتابونه او پاڼې چاپ کړي دي، خو د هېواد د فرهنګ دښمنانو دا چاپخونه سره له دې چې تقريباً د ښار په زړه کې پرتـه ده، هم جوړه پرې نه ښوده. ((د ۱۳۷۱ل کال پـه ثـور کې د نوموړې مطبعې د رئيس عبدالرحمن زيارمل په وينا يوازې د هماغه کال د ثور د مياشتې پـر ۸-۹-۱۰ نېټه په درېو ورځو کې دې چاپخونې تـه يونيم زر مليونـه افغـانۍ زيان ور رسېدلی و. د هغه وخت د افغانيو د ارزښت د محاسبې لـه مخې پـه همـدې درې ورځـو کـې دې چـاپخونې تـه د اړول شـوي زيـان پـه پيسـو د افغانستان د هر فرد لپاره درې ټوکه کتابونـه چاپېدلای شول)). (۵۲) دا د درې ورځو زيان خو د مطبعې هسې يوه سرسري خبره وه، پـه راوروسـته ګـرمـو جګـړو کـې بيـا پـه دې چـاپخونې د غلـو داسې منظمـې او نـامنظمې داړې پرېـوتې، د کاغـذو زيـاتو زېرمـو پـه ګـډون يـې د مطبعـې ګـڼ شـمېر ماشينونه غلا او ګڼ شمېر ته يې زيان واړاوه او هم له دې مطبعې څخـه يـې هغه مال او وسايل چې د غلا امکان يې موجود و ټول غـلا کـړل. همدارنګـه ودانيـو تـه يـې هم زيـات تـاوان واړاوه چې مجمـوعي زيـان يـې لسـګونو مليونو ډالرو ته رسېږي.

همدغه اور د لوړو زده کو چاپخونې ته هم ورسېد، هغه چاپخونـه چې د کابل د څلورمې کارتې په سيمه کې د وزارت په مقر کې جوړه شوه، تر شـلو پـايو پـورې ماشينونه يې لـرل او پـه ګـودامونـو کـې يـې ډېـر زيـات کاغـذ موجود و. دا مطبعه هم د جګړې له کبله له منځه يوړل شوه او ودانۍ يـې هم تخريـب شـوه. د لـوړو زده کـړو د وزارت د يـو کـار کـوونکي او د همـدې مطبعې د يو سابقه لرونکي کارمند ښاغلي محمد فاروق په وينا: ((موږ تـه يوازې د ماشينونو لـه درکه يو مليـون ډالـره زيـان اوښـتی دی)). (۵۷) پـه

همدي تناسب د چاپخونې ودانۍ، د کاغذ زېرمتون او د مطبعې نور امکانات هم محاسبه کېدی شي.

د کابل پوهنتون پر مطبعه هم دا حال راغی. دې مطبعې ((یو وخت ۱۴ عنوانه بېلابېلې، مجلې چاپولې او تر ۱۳۷۱ل کال پورې د استادانو تر ۱۲۰ عنوانو څخه زیات، علمي، مسلکي او درسي کتابونه په همدې چاپخونه کې چاپ شوي دي)). (۵۸)

د کابل پوهنتون مطبعې د پوهنتون د خپل وخت ټول طباعتي ضرورتونه پوره کولای شول، خو اوس ډېرو زیاتو پیسو ته اړتیا ده چې دا مطبعه خپل پخواني حالت ته ورسوي.

د طب د انستیتیوت چاپخونې ته هم د اور لیکې ورسېدلې. د دې انستیتیوت چاپخونې هم د خپل علمي مرکز اکثره اړتیاوې رفع کولای شوې، د جګړو له امله دا چاپخونه په بشپړ ډول له منځه وړل شوې ده.

د صکوکو مطبعې ته زیانونه اړول شوي. د دفاع وزارت (اردو چاپخونه) سره له دې چې ډېر زیات زیان ورته اړول شوی دی، خو بیا هم د چوکاټ له مخې روغه بریښي او اوس یې هم له ځینو ماشینونو څخه ګټه اخیستل کېدی شي. د اریانا مطبعه هم پر همدې برخلیک اخته شوه.

په کابل ښار کې چې نورې چاپخونې موجودې وې، پر هغو هم ورته حالات راغلل. د ولایتونو چاپخونې چې په نسبي ډول یې د هغو ولایتونو اړتیاوې تر یوه حده پوره کولای شوې، هم د دې طاعون ښکار شوې. په لغمان، غزني، کندهار او ځینو نورو ولایتونو کې چې کومې مطبعې موجودې وې یا په نسبي او یا هم په بشپړ ډول له منځه یوړل شوې.

د دولتي چاپخونو د یو مسوول شخص په وینا: ((یوازې د کابل ښار پنځه لسګونو چاپخونو ته د سامان الاتو، ماشینونو او د کاغذ د زېرمو له کبله د لومړۍ سروې له مخې تقریباً زر ملیونه ډالره زیان اوښتی دی.))

پایله (نتیجه)

لکه څنګه چې مو په سریزه کې یادونه وکړه، ددې رسالې اساسي هدف د هېواد فرهنګ ته د اوښتو ژبانونو څرنګوالی، څومره والی او راتلونکو ته د فرهنګي زیان د جاج معلومول او هم د هغو د بیا رغونې لپاره د هېوادوالو د پام را اړول دي، لکه څنګه چې اکثره د خپل هېواد د فرهنګ په ویجاړۍ دردېدلي، ټولو ته باید ددغو زیانونو اندازه څه نا څه معلومه شي، سره له دې چې ددې کار لپاره چې څنګه دې د ټول هېواد فرهنګ ته اوښتي زیانونه معلوم شي؟ خورا زیات کار او ان ډله ییزې څېړنې ته اړتیا وه، خو څرنګه چې زه لکه د نورو هېوادوالو په شان د جګړې په ټولو کلونو کې په هېواد او په تېرو څلورو کلونو کې په کابل کې پاتې شوی یم، نو د ګڼ شمېر فرهنګي مرکزونو ړنګونه مې په خپلو سترګو لیدلې، همغه وخت مې ځینې یادښتونه اخیستي دي، خو دا باید په ډاګه کړم، چې دا یادښتونه په پوره ډول د هغې فرهنګي موسسې ټول څرنګوالی نه شي بیانولای. په کابل ښار کې داسې حالات هم پېښ شول، نه یوازې دا چې یو فرهنګي مرکز ړنګ شو، بلکې هغه بل لوړ فرهنګي ارګان، چې دا فرهنګي مرکز یې تر لاس لاندې و، هغه هم ړنګ شو، ځینو برخو کې هېڅ اسناد او اشخاص نه شته، چې سړی ترې بشپړ معلومات واخلي او که څوک هم د یوه فرهنګي مرکز په باب بشپړ او پوره معلومات راټول وي، نو ډېر زیات وخت او امکاناتو ته اړتیا لري او په ځینو برخو کې هېڅ شوني نه دي.

په دې رساله کې علمي مرکزونو ته اوښتي زیانونه هم ځینې د اټکل له مخې بیان شوي او منځنی حد ټاکل شوی. اصلاً د فرهنګي څېړنې ترڅنګ اقتصادي کارپوهانو ته هم اړتیا ده، چې ددې مرکزونو اقتصادي زیان

محاسبه کړي. دلته به هم لوستونکو ته یوه فرهنګي مرکز ته د اقتصادي زیان په اړه پوښتنې راولاړې شي، خو که خپله قلم او کاغذ راواخلي او د هر زیان اندازه ولګوي، نو ښه به ورته معلومه شي، چې د زیان د حد ټاکل خورا ګران کار دی.

په رساله کې د هېواد ټولو فرهنګي شتمنیو ته اوښتي زیانونه په پوره ډول نه دي بیان شوي، یوازې د هغو مهمو فرهنګي مرکزونو او شتمنیو د چور او تالان پېښې په کې په لنډیز سره بیان شوي، چې ډېر پرې سړی دردېږي او تل د سړي سترګو ته ودرېږي. د دې ترڅنګ په رساله کې هغو فرهنګي شتمنیو او د هغو پر زیان باندې بحث نه دی شوی، چې هغه د علمي مرکز او جوړښت په شکل موجودې نه وې او یوازې د خلکو په روحیاتو، دودونو او اعمالو کې ښکاره کېږي. ټولنیز ارزښتونه، چې د کلتور یوه برخه جوړوي د هغو څېړنه هم په کې نه ده راغلې. لنډه دا چې په دې رساله کې د هغو علمي، فرهنګي او هنري مرکزونو په باب په لنډیز سره د ځینو اسنادو، شواهدو او د سترګو لیدلي حال پر بنسټ ځینې معلومات راغلي، چې یو وخت د پوهې، ښکلا او تاریخي برم مرکزونه وو او بیا وروسته وران کړای شول او پر وژنتونونو او وژنځایونو واړول شول.

د یادونې وړ ده، چې په دې رساله کې یوازې د افغانستان فرهنګ ته اوښتو زیانونو ته اشاره شوې، د بیا رغونې لپاره څه وړاندیزونه په کې نه شته، خو په دې برخه کې ((د بازسازی نهادهای فرهنگی افغانستان)) په نوم د ښاغلي ((شباهنگ) له خوا یو اثر لیکل شوی او د همدې موسسې (وفا) له خوا چاپ شوی دی.

دا حاضره رساله که له خپلو ټولو نیمګړتیاوو سره سره بیا هم د هېواد د فرهنګ د رنځونو، دردونو او ستونزو په انعکاس کې رول ولوبولای شي، نو ما به تر یوه حده خپله دنده سرته رسولې وي.

په درنښت

اسمعیلیون

اخځلیکونه

۱- هیله مجله، ۱ګڼه، پېښور، ۱۳۵۷ل کال، ۳۴-۳۵ مخونه.
۲-وفا جریده، د ۱۳۷۲ل کال، کال ګڼه.
۳- شباهنگ، بازسازی نهادهای فرهنگی افغانستان، پېښور، د ازاد افغانستان د لیکوالو ټولنه(وفا)، ۱۳۷۴، ۷مخ
۴- عزیز احمد اماج، په افغانستان کې د ښوونې او روزنې لنډه تاریخچه، ۱۳۷۰، ۹ مخ.
۵- ارمان جریده، پېښور، ۱۳۷۳ل کال، ۵ ګڼه، ۳مخ.
۶- تعاون مجله، پېښور، ۱۳۷۵ل کال، ۳ ګڼه، ۴مخ.
۷- BBC راډیو، پښتو خپرونه، ۱۳۷۱ل کال د ښوونې او روزنې وزارت د یو مسوول څرګندونې.
۸- شباهنگ، بازسازی نهادهای فرهنگی افغانستان، ۱۳۷۴ل کال، ۲ مخ.
۹- شباهنگ، بازسازی نهادهای فرهنگی افغانستان، ۱۳۷۴ل کال، ۵ مخ.
۱۰- شباهنگ، بازسازی نهادهای فرهنگی افغانستان، ۱۳۷۴ل کال، ۷ مخ.
۱۱- شباهنگ، بازسازی نهادهای فرهنگی افغانستان، ۱۳۷۴ل کال، ۸ مخ.
۱۲- هیله، ۱۳۷۶ل کال، ۱ ګڼه.
۱۳- سید امیر شاه حسن یار، پېښور، وفا، ۱۳۷۴ل کال د غبرګولي د میاشتې ګڼه، ۱مخ.
۱۴- ارمان جریده، پېښور، ۱۳۷۴ل کال د چنګاښ د ۱۱ نېټې ګڼه، ۷ مخ.
۱۵- هیله، ۱۳۷۶ل کال، ۱ ګڼه، ۴۷مخ.
۱۶- ارمان جریده، ۱۳۷۳ل کال، ۱۲ ګڼه، ۷ مخ.

۱۷-محمد رسول باوري، شمشاد مجله، **۵** گڼه، **۳۹** مخ.
۱۸-محمد رسول باوري، شمشاد مجله، **۶** گڼه، **۴۳-۴۵** مخونه.
۱۹-محمد رسول باوري، شمشاد مجله، **۶** گڼه، **۴۸** مخ.
۲۰-محمد رسول باوري، وفا، پېښور، **۱۳۷۴**ل کال، **۴۰** گڼه، **۳** مخ.
۲۱-نانسي دوپرې: د ډاکتر خوشال روهي ژباړه، وفا، **۱۳۷۳**ل کال، **۵۱-۵۲** گڼه.
۲۲-نانسي دوپرې: د ډاکتر خوشا روهي ژباړه، وفا، **۱۳۷۳**ل کال، **۵۱-۵۲** گڼه، **۶** او **۱۱** مخونه.
۲۳-هیله، **۱۳۷۲**ل کال، **۱** گڼه، **۴۵** مخ.
۲۴-احمد صمیم، ارمان جریده، **۱۳۷۴**ل کال، د وري **۱۳**مې نېټې گڼه، **۵** مخ.
۲۵-گورگنج، دعوت، ناروې، د **۱۳۷۴**ل کال د جدي گڼه، **۳** مخ.
۲۶-دعوت، ناروې، **۱۳۷۴**ل کال، **۵۶** گڼه، **۶** مخ.
۲۷-عبدالله پویان، د برهان الدین رباني په اداره کې د اطلاعاتو او کلتور وزارت د هنر رئیس، ارمان جریده، پېښور، **۱۳۷۴**ل کال، د حمل **۲۳**نېټې گڼه، **۶** مخ.
۲۸-هنداره، کابل، **۱۳۷۵**ل کال، سنبله، **۲** گڼه، **۲** مخ.
۲۹-محمد رسول باوري، شمشاد، **۱۳۷۴**ل کال، **۶** گڼه، **۱-۵۶** مخونه.
۳۰-افغانستان مجله، **۱۳۷۲**ل کال، د ثور میاشت گڼه، **۱۰-۱۱** مخونه.
شباهنگ، بازسازی نهادهای فرهنگی افغانستان، **۱۳۷۴**ل کال، **۱۲۳-۱۲۴** مخونه.
۳۲-د BBC د یو رپوټ پر اساس، **۱۳۷۵**ل کال، کب میاشت.
۳۳-وفا جریده، پېښور، **۱۳۷۴**ل کال، **۳۹-۴۰** گڼه، **۳** مخ.
۳۴-تعاون مجله، **۱۳۷۵**ل کال، اسد او سنبله، **۴۹** مخ.
۳۵-ارمان جریده، د **۱۳۷۴**ل کال د جوزا د **۱۴**مې نېټې گڼه، **۶** مخ.

۳۶- عبدالصمد قادریان، برگ سبز، پېښور، ۱۹۹۷م کال، ۲ ګڼه، ۲۷ مخ.
۳۷- ارمان جریده، ۱۳۷۳ل کال.
۳۸- رزاق برق BBC، پښتو خپرونه، ۱۳۷۵ل کال.
۳۹- هیله مجله، ۱۳۷۲ل کال، ۱ ګڼه، ۴۷ مخ.
۴۰- هنداره، کابل، ۱۳۷۵ل کال، ۱۰ ګڼه، ۱ مخ.
۴۱- شباهنگ، بازسازی نهادهای فرهنگی افغانستان، ۱۳۷۲ل کال، ۱۳۱-۱۳۲ مخونه.
۴۲- شباهنگ، بازسازی نهادهای فرهنگی افغانستان، ۱۳۷۲ل کال، ۱۳۴ مخ.
۴۳- پر ۱۳۷۲ل کال د راډیو ټلویزیون د مسئولینو څرګندونې.
۴۴- پر ۱۳۷۲ل کال د راډیو ټلویزیون د مسئولینو څرګندونې.
۴۵- پر ۱۳۷۲ل کال د راډیو ټلویزیون د مسوولینو څرګندونې.
۴۶- BBC پښتو خپرونه، ۱۳۷۱ل کال، د راډیو ټلویزیون د یو مسوول څرګندونې.
۴۷- شمس الحق آریانفر، نقش وسایل ارتباط جمعي درجامعه امروز وفردا افغانستان، کابل، ۱۳۷۴ل کال، ۳۲ مخ.
۴۸- پر ۱۳۷۲ل کال د راډیو ټلویزیون د مسئولینو تهیه شوی راپور.
۴۹- شباهنگ، بازسازی نهادهای فرهنگی افغانستان، ۱۳۷۱، ۱۲۹ مخ.
۵۰- همدغه اثر، ۱۳۰ مخ.
۵۱- هیله، ۱ ګڼه، ۱۳۷۲ل کال، ۴۸ مخ.
۵۲- سید احمد رها، نقش وسایل ارتباط جمعی امروز و فردای افغانستان، کابل، ۱۳۷۴ل کال، ۲۸-۲۹ مخونه.
۵۳- پورتنی اخځ، ۷۲ مخ.
۵۴- شباهنگ، بازسازی نهادهای فرهنگی افغانستان، ۱۳۷۲، ۱۳۴ مخ.
۵۵- هیله مجله، ۱ ګڼه، ۱۳۷۲ل کال، ۴۸ مخ.

۵۶- عبدالرحمن زیارمل، پر ۱۳۷۱ کال د پوهنې د مطبعې رئیس، هیله، ۱ګڼه، **۴۸** مخ.
۵۷- هیله، ۱ګڼه، **۴۸** مخ.
۵۸- سید امیرشاه حسن یار، وفا، پېښور، **۱۳۷۴** کال، د غبرګولي د میاشتې ګڼه، ۱ مخ.

د محمد اسمعیل یون لنډه پېژندنه

محمد اسمعیل یون د حاجي محمد خان زوی پر ۱۳۴۲ل کال، د لغمان ولایت د الینګار ولسوالۍ دنیا ته راغلی دی، چې روښنفکري کورنۍ کې زېږېدلی دی. لومړنۍ زده کړې یې د الینګار ولسوالۍ د سلینګار په لومړني ښوونځي کې سرته رسولي دي، تر هغه وروسته کابل ته راغی او په خوشال خان لیسه کې شامل شو. پر ۱۳۶۶ل کال له نوموړې لیسې څخه په دویم نومره بریالی او پر ۱۳۶۷ل کال د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي د پښتو څانګې محصل شو. پر ۱۳۷۰ل کال له نوموړې څانګې څخه اول نومره بریالی او پر همدې کال بېرته د پښتو څانګې د کدر غړی شو. پر ۱۳۸۵ل کال په نوموړې څانګه کې د ماسترۍ دوره پیل شوه، یون په ډېر ښه او بریالي ډول دا دوره پایته ورسوله
محمد اسمعیل یون له ۱۳۷۰ل کال څخه بیا تر ننه پورې د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي تدریسي غړی او د(پوهندوی) علمي پوړۍ ته رسېدلی دی، پر استادۍ سربېره، استاد یون د ((کابل پوهنتون))، ((هیلې)) او((شمشاد))مجلو د چلوونکي دنده هم په ښه ډول ترسره کړې ده. په پېښور

کې د چاپېدونکې ((معارف)) مجلې کتونکی غړی هم و. همدارنګه دیو شمېرنورو چاپي خپرونو همکار هم پاتې شوی دی.
استادیون پر۱۳۸۱ل کال، په جلال اباد کې ببړنۍ لویې جرګې ته د ختیزو ولایتونو د انتخاباتو د دفتر مشر شو، ددې جرګې لپاره تر ټاکنو وروسته د جرګې غړی، بیاد جرګې د غړو له خوا د بېړنۍ لویې جرګې دلومړي منشي په توګه انتخاب شو. استاد یون په دې جرګه کې تر خپل وروستي وسه خپل ملي او تاریخي مسولیت ادا کړ او د هېواد دښمنه عناصرو د توطیو مخه یې ونیوله.
تر دې جرګې وروسته، کله چې د افغانستان د اساسي قانون د تدوین بهیر پیل شو، نو استاد یون بیا ددې بهیر لپاره د ختیزو ولایتونو د دارالانشاد دفتر مشر وټاکل شو. په ختیزو ولایتونو کې د اساسي قانون د لویې جرګې لپاره انتخابات هم د همدې دفتر له خوا ترسره شول.استاد یون د اساسي قانون د تصویب په لویه جرګه کې د نوموړې جرګې د دارالانشا د غړي په توګه خپل فعال رول ادا کړ. ټاکل شوې وه، استاد یون په ختیزو ولایتونو کې د افغانستان د جمهوري ریاست لپاره د عمومي ټاکنو د دفتر مسول شي، خو په کابل کې د لویو جنګسالارانو او ځینو تنظیمي مشرانو له خوا پر حکومت او ملګرو ملتونو د زیات فشار له امله له کاره ګوښه شو.ملګرو ملتونو(UNAMA) استاد یون ته وړاندیز وکړ، چې په کابل کې به تر دې لوړه دنده درو سپارو، خو استاد یون ونه منله او خپلې استادۍ ته یې دوام ورکړ.
درې کاله وروسته یې د ځینو ملګرو په زیات ټینګار او غوښتنه، د جمهوري ریاست د ملي امنیت شورا په دفتر کې د فرهنګي چارو د ریاست دنده ومنله او په کابل پوهنتون کې پر استادۍ سربېره لا تر اوسه دا دنده پر مخ

وړي استاد یون پر ۱۳۸۵ل کال د افغانستان او پاکستان د امن ګډې جرګې لپاره د افغانستان له خوا د منشي په توګه غوره شو او دا دنده یې هم په ښه ډول ترسره کړه.

استاد یون د خپلو اکلیکوال په توګه په تېرو شلو کلونو کې ګڼ شمېر فرهنګي او ټولنیز خدمتونه ترسره کړي، په ګڼو چاپي، رادیویي او ټلویزیوني مرکو کې یې د و اقعیتونو او حقایقو د څرګندبیان له امله د خلکو په زړونو کې ځای نیولی دی. که څه هم ډېر خلک د یون لیکنې، مرکې او نظریات خوښوي، خو یو شمېر داسې خلک هم شته، چې د یون سرسختي مخالفین دي. د هغه ملي او ګټورو نظریاتو ته هم غلط رنګ او تعبیر ورکوي، دا ډول اشخاص، چې اکثره یې زورواکي او د سیاسي ډلو ټپلو غړي او مشران دي، د استاد یون نظریات خپلو شخصي او تنظیمي ګټو ته خطر بولي، نو ځکه یې په ټینګه مخالفت کوي. زه ددې شاهد یم، هر کله چې یون کومه لیکنه او مرکه کړې، نو دده پر وړاندې یې مثبت او منفي غبرګونونه دواړه راپارولي دي، منفي غبرګونونه اکثره وخت د هغو اشخاصو او ډلو له خوا وي، چې په تېر کړکېچن سیاسي بهیر کې یې ډېرې نامشروع ګټې ترلاسه کړي او ځانونه یې مطرح کړي دي.

مثبت غبرګونونه اکثره د ولس د مشرانو، روښنفکرانو او نورو مخورو له خوا وي، خو استاد یون په دغسې سختو اغزنو او تنګو شرایطو کې بیا هم خپل فرهنګي، سیاسي او ټولنیز کار ته دوام ورکوي.

دا اوسنی فرهنګي کار، چې تاسو یې اوس په مسلسل ډول ګورئ، دا د تېرو شلو کلونو کارونه دي، چې له تېر یو نیم کال راهیسې پرې په منظم ډول کار شوی، او ډل شوي او دادی ستاسو مخې ته ایښودل کېږي، په داسې یو دولتي دفتر کې چې بوختیاوې په کې ډېرې وي، د منظم او ستر فرهنګي کار سرته

رسول اسانه کار نه دی. استاد یون پر خپلو فرهنګي کارونو سربېره د ګڼو فرهنګي ټولنو د غړي، همکار او موسس غړي په توګه هم خپل فرهنګي رول ادا کړی، په پېښور کې يې د دوو المان مېشتو فرهنګي ټولنو (د افغانستان د کلتوري ودې ټولنې) او (د پښتني فرهنګ د ودې پراختيا ټولنې) د همکار په توګه د بېلابېلو ليکوالو په لسګونو اثار، ايډيټ او چاپ کړي دي. دغه راز يې په سلګونو کورنيو مشاعرو، ادبي غونډو او سيمينارونو کې ونډه اخيستې ده، خپله يې هم په لسګونو مشاعرې، سيمينارونه او علمي ورکشاپونه جوړ کړي دي.

سربېره پر دې، په يو زيات شمېر، ملي او نړيوالو کنفرانسونو کې يې په ښه ډول د خپل هېواد استازي کړې ده. دلته به يې د اثارو يادونه وکړو:

اثار

الف- پنځونې:

کتاب نوم	څرنګوالی	چاپکال
• متکور	لومړۍ شعري ټولګه	دويم ۱۳۸۷
• په اورونو کې سندرې	دويمه شعري ټولګه	دويم ۱۳۸۷

ب- راټولونې:

• هيلې	ګډه شعري ټولګه	دويم ۱۳۸۷
• نيمګړي ارمانونه	د حيران شعري ټولګه	دويم ۱۳۸۷
• د لوونو فصل	ګډه شعري ټولګه	دويم ۱۳۸۷
• د نازو انا ياد	د سيمينار د ليکنو ټولګه	دويم ۱۳۸۷
• د استاد الفت نثري کليات	د استاد الفت نثرونه	دريم ۱۳۸۷
• سيندونه هم مري	د اسحق ننګيال شعري منتخبات	دويم ۱۳۸۷

ج- ژباړنې:

- د ټولنپوهنې له نظره: په افغانستان کې د واک جوړښتونه

د پوهنوال روستار تره کي اثر دويم ۱۳۸۷

- .د افغانستان فرهنګي ميراثونو ته يوه کتنه

د نينسي دوپرې اثر دويم ۱۳۸۷

- په افغانستان کې د جګړې جنايتکارانو محاکمه

د پوهنوال روستار تره کی اثر دويم ۱۳۸۷

د - يونليکنې:

- د اماراتو سفر د اماراتو يونليک دويم ۱۳۸۷
- که يون دی يون دی د اروپا يونليک لومړی ۱۳۸۷
- د پښتنو ګون ترڅنډو د امريکا يونليک لومړی ۱۳۸۷

هـ- څېړنې او شننې:

- د محمد ګل خان مومند اند و ژوند ته يوه لنډه کتنه دويم ۱۳۸۷
- استاد زيار د پښتني فرهنګ يو ځلاند ستوری دويم ۱۳۸۷
- د کابل پوهنتون د ادبياتو پوهنځي پښتو کتابښود دويم ۱۳۸۷
- د افغانستان فرهنګ ته اوښتي زيانونه دويم ۱۳۸۷
- د پښتو شعر هندسي جوړښت شپږم ۱۳۸۷
- له افغانستانه د مسلکي کادرونو د فرار عوامل دويم ۱۳۸۷
- ساينسي پرمختياوې دويم ۱۳۸۷
- ببرنۍ لويه جرګه ولسواکي او زورواکي دويم ۱۳۸۷
- انديال خوشال لومړی ۱۳۸۷
- هيله د خپلو سريزو په لمن کې لومړی ۱۳۸۷
- کلتوري يون لومړی ۱۳۸۷
- فرهنګي فقر لومړی ۱۳۸۷
- مرکه او مرکې لومړی ۱۳۸۷
- خوشال په خپل ايډيال لومړی ۱۳۸۷
- د کتابونو په ورډمو کې لومړی ۱۳۸۷

- افغانستان په سياسي کړليچ کې لومړی ۱۳۸۷
- پښتو ليکنی سمون لومړی ۱۳۸۷
- اوسنی رسنۍ لومړی ۱۳۸۷
- که نړيوال ماته وخوري؟ لومړی ۱۳۸۷

خدای(ج) دې استاد يون ته ډېر عمر ورکړي او جرئت دې ورته هم تاند لري، الله(ج) دې دی له هر ډول بدو بلاوو وژغوري، په فرهنګي کارو زيار کې ورته د نور زغم او وسپلې هيله لرم

په درناوي

وفا الرحمن وفا

کابل-افغانستان